

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD
GOD. LXXI, BR. 1177
JANUAR–MART 2020.

Dragana Dabić
FENOMEN KRIZE
U EVROPSKOJ INTEGRACIJI

Katarina Zakić
POTENCIJALI REGIONALNE SARADNJE
U OKVIRU 17+1 I ISKUSTVA SRBIJE

Bojan S. Marić
POLITIČKI ODNOSSI SAVEZNE
REPUBLIKE NEMAČKE I DRŽAVA
VIŠEGRADSKE GRUPE

*Vladimir Lužnjanin, Miloš P. Dimić,
Nemanja Vojinović*
SRPSKA KULTURNA BAŠTINA
I SRPSKA NACIONALNA MANJINA
U ALBANIJI

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

MEDUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXXI, br. 1177, januar-mart 2020.

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Glavni i odgovorni urednik
Dr Vladimir TRAPARA

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Dr Ana JOVIĆ-LAZIĆ

Sekretar redakcije
Msr Dragana DABIĆ

Izdavački savet

- Prof. dr Tanja MIŠČEVIĆ, Regionalni savet za saradnju, Sarajevo
Dr TIAN DEVEN, Institut za evropske studije Kineske akademije društvenih nauka
Prof. dr Liu ZUOKUI, Institut za evropske studije
Kineske akademije društvenih nauka, Peking
Dr HUE LI, Institut za svetsku ekonomiju i politiku
Kineske akademije društvenih nauka, Peking
Prof. dr OBRAD RAČIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr IVO VISKOVIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr LUKA BRKIĆ, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
Dr ŽOLTAN HAJDU, Mađarska akademija nauka, Pečuj
Dr HRVOJE BUTKOVIĆ, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
Dr BISER BANČEV, Institut za balkanske studije Bugarske akademije nauka, Sofija
Dr MARINA JOVIĆEVIĆ, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije
Dr MIROSLAV GLIŠIĆ, Univerzitet odbrane Republike Srbije
Doc. dr DEJAN STOJKOVIĆ, Univerzitet odbrane Republike Srbije
Dr VIOLETA RAŠKOVIĆ-TALOVIĆ, Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost
Univerziteta Union „Nikola Tesla”, Beograd
-

Uređivački odbor

Prof. dr Aleksej TRUD, Univerzitet u Versaju, Versaj

Dr Gordon BARDOŠ, Istraživački centar za jugoistočnu Evropu, Njujork

Prof. dr Miroslav MLADENOVIĆ, Fakultet bezbednosti, Univerziteta u Beogradu

Dr Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Aleksandar JAZIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Ivan DUJIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Žaklina NOVIČIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Prof. dr Petar STANOJEVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Dr Stevan GAJIĆ, Institut za evropske studije, Beograd

Dr Dušan DOSTANIĆ, Institut za političke studije, Beograd

Dr Dragan PETROVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Jelica GORDANIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Lektura

Maja JOVANOVIC

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa

Donat graf doo, Mike Alasa 52, Beograd

Godišnja preplata

Zahtev za preplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka a.d. Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglas

Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 25 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEDUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXXI, br. 1177, januar–mart 2020.

ISSN 0543-3657

Sadržaj

<i>Dragana Dabić</i> Fenomen krize u evropskoj integraciji	5
<i>Katarina Zakić</i> Potencijali regionalne saradnje u okviru 17+1 i iskustva Srbije	30
<i>Bojan S. Marić</i> Politički odnosi Savezne Republike Nemačke i država Višegradske grupe	53
<i>Vladimir Lužnjanin, Miloš P. Dimić, Nemanja Vojinović</i> Srpska kulturna baština i srpska nacionalna manjina u Albaniji	73

PRIKAZI

<i>Isidora Pop-Lazić</i> Dragan R. Simić, Dejan Milenković, Dragan Živojinović (urs.): <i>Evropa za mene</i>	93
<i>Miloš Petrović</i> Daron Asemoglu, Džejms A. Robinson: <i>Zašto narodi propadaju: poreklo moći, prosperiteta i siromaštva</i>	96
<i>Danilo Babić</i> Ajay Kumar Dubey, Aparajita Biswas (eds.): <i>India and Africa's partnership: A vision for a new future</i>	100

UDK 338.124.4(4-672EU)
338.2(4-672EU)
Biblid 0543-3657, 71 (2020)
God. LXXI, br. 1177, str. 5-29
izvorni naučni rad
Primljen: 12.11.2019.

Dragana DABIĆ¹

Fenomen krize u evropskoj integraciji²

SAŽETAK

U radu se ispituje značaj fenomena krize za napredovanje integrativnih procesa u značenju centralizacije nadležnosti na evropskom nivou odlučivanja. U cilju odgovora na pitanja da li integracija napreduje kao posledica kriza i da li su krize odista „dobre“ za Evropsku uniju, kako se nekada u literaturi navodi, analiziraju se odgovori na dosadašnje krize koje su je potresale. Izbor je pao na krize koje istoričari evropske integracije izdvajaju kao najozbiljnije. Poseban akcenat stavljen je na poslednju krizu Unije. Bilo da se pojmi kao najozbiljnija ekonomска kriza u istoriji evropskog projekta, bilo kao neizvesna višegodišnja transformacija nedovoljno efektivnog i nedovoljno demokratskog sistema upravljanja na više nivoa, kriza u evrozoni ishodila je dalekosežnijim političkim posledicama do i jedna pre nje. Razmatraju se različiti narativi u pogledu definitivnog okončanja krize Unije. U radu se zaključuje da je integracija napredovala, kako kao posledica mera preduzetih zarad kriza, tako i usled delovanja drugih činilaca koji nisu striktno vezani za krize. Takođe, konstatiše se da nije uputno rastuću međuzavisnost evropskih naroda, nastalu kao posledica institucionalnih odgovora na krize, označiti kao poželjnu ili korisnu bez kvalitativnog ispitivanja političkog poretku unutar koga se ona ostvaruje.

Ključne reči: kriza Evropske unije, istorija evropske integracije, kriza prazne stolice, Žan Mone, post-krizni sistem upravljanja, teorije evropske integracije.

¹ Autorka je istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu. E-pošta: ddabic@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

² Pojedini prilagođeni delovi ovog rada prezeti su iz master rada autorke pod nazivom: „Mogućnost upravljanja institucionalnom krizom Evropske unije“, odbranjenog na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu dana 14.11.2014.

Uvod

Posezanje za istorijskim udžbenicima koji se bave studiranjem evropske integracije nagoveštava gotovo shematizovani razvoj događaja i politika – zadovoljstvo povodom velikog integracionog projekta zamenjuju godine zamora i oklevanja država članica, ali samo do rađanja novog plana i pojave aktera kadrih da Evropsku uniju (EU, Unija) „vode napred“. Od ranih pedesetih godina prošlog veka narativ evropskog međudržavnog ujedinjenja protiče u smeni različitih kriznih situacija i globalnih izazova koji iskušavaju i sam opstanak integracije. Široko je prihvaćeno stanovište da je odgovor evropskih elita na dosadašnje krize koje su potresale, prvo evropske Zajednice a zatim i Uniju, vudio dogovoru o nastavku i produbljivanju saradnje i integracije. Klasično viđenje krize kao pokretačke snage integracije sugerije sledeće: zajedničke evropske institucije koje se u svom funkcionisanju rukovode načelnim i maglovitim ciljem o „sve bližoj Uniji naroda Evrope“ nailaze na prepreku, a rezultat je krizna situacija. One pokušavaju da prevaziđu teškoće. Prva nastojanja su mahom neubedljiva. Svode se na izjave rešenosti da se teškom mukom ostvareno evropsko jedinstvo sačuva. Konkretnе mere će uslediti nakon teških pregovora i pogađanja država članica „iza zatvorenih vrata“. Dolazi do kulminacije kriznog potencijala i najzad do raspleta. U prvim reakcijama, stručnjaci će novi evropski dogovor okarakterisati tek kao bledi kompromis. Međutim, vrata su odškrinuta i u narednim godinama sve je više naznaka da se ide u smeru ka „više Evrope“. „Istorija EU je istorija prevazilaženja kriza“, tvrdio je i francuski predsednik Žak Širak (*Jacques Chirac*) koji je na vlasti bio u vreme tzv. Iračke spoljnopolitičke krize iz 2003. godine.³

Iako očigledno simplifikovano, mišljenje da su krize „dobre“ za EU ustalilo se u proevropski nastrojenoj javnosti.⁴ Prema ovom viđenju, kriza je

³ Tokom ove krize na video je izašao raskol između tzv. „stare“ i „nove“ Evrope, odnosno tabora predvođenog Francuskom i Nemačkom koji nije podržavao akcije SAD protiv Sadama Huseina i tabora u koje su ušle istočnoevropske države koje će naredne godine postati članice Unije, predvođene Ujedinjenim Kraljevstvom i nekolicinom drugih „starih“ članica, a koja je prednost dala atlanskoj dimenziji evro-atlanske saradnje. Širakova izjava navedena prema: Wallace J. Thies, „Is the EU Collapsing?“, *International Studies Review*, Vol. 14, Issue 2, June 2012, p. 228. Više pak o aktuelnoj dimenziji spoljnopolitičkih podela koje istrajavaju na evropskom kontinentu videti u: Vladimir Trapara, „The East-West division in Europe as a challenge to global security“, in: Taro Tsukimura and Ivona Lađevac (eds) *Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe*, IIPE, Belgrade, 2015, pp. 109-119.

⁴ Krize su integralni deo procesa integracije i u najvećoj meri su imale pozitivne efekte. Zoe Lefkofridi and Philippe C. Schmitter, „Transcending or Descending? European Integration in Times of Crisis“, *European Political Science Review*, Vol. 7, Issue 01,

šansa da se učini politički proboj koji bi u uobičajenim okolnostima bio smatrani kontroverznim. Mone (*Jean Monnet*), jedan od „očeva osnivača“ Evropske zajednice za uglalj i čelik – preteče svega onoga što Unija danas oličava, i koji je udahnuo viziju u posleratni projekat institucionalizovane ekonomske saradnje Zapadne Evrope, u memoarima je primetio da: „ljudi jedino pristaju na promenu kada su suočeni sa nevoljom, a neminovnost prepoznavaju tek kada je kriza pred njima“.⁵

Poslednja kriza EU, bilo da je pojimo kao najozbiljnije ekonomske nedaće u njenoj istoriji, ili kao neizvesnu transformaciju nedovoljno delotvornog i nedovoljno demokratskog evropskog sistema upravljanja na više nivoa koja traje već više od decenije (od odbacivanja Ugovora o ustavu Evrope 2003. godine) i čiji je ishod i dalje neizvestan, ishodila je dalekosežnijim političkim posledicama negoli i jedna pre nje. Pomenimo tek neke. Poslednjih godina u javnom diskursu država članica dominiraju teme vezane za EU. Nacionalne vlade gube poverenje na evropskim problemima. Unutrašnja politička previranja u Grčkoj i Ujedinjenom Kraljevstvu samo su najociglediniji primeri. U akademskoj literaturi pomenute tendencije su označene kao „evropeizacija nacionalnih politika“. Sa druge strane na delu je i politizacija evropske politike. Kriza u evrozoni je evropske zvaničnike prinudila da istupe iz naizgled apolitične tehnokratske sfere upravljanja monetarnom unijom. Ekonomski i monetarna integracija je imala distributivne efekte – ishodila je podelom na „dužnike“ i „kreditore“ unutar EU. Problem, međutim, predstavlja okolnost da na nadnacionalnom nivou odlučivanja nema istinskog predstavnicičkog foruma na kome bi mogli da se sukobe suprostavljeni politički programi – npr. evropske „levice“ koja bi zastupala ekonomske politike orientisane na rast i integraciju u sferi socijalne politike, i evropske „desnice“ koja bi nastavila da propagira politiku štednje i dalju deregulaciju – i gde bi naposletku jedan odneo prevagu nad drugim zahvaljujući volji građana.

Ideja vodilja ovog rada je da fenomen krize zauzima centralno mesto u poimanju razvoja evropske integracije, dok je cilj rada da ispita njegov značaj za napredovanje integrativnih procesa u značenju centralizacije nadležnosti na nadržavnom nivou odlučivanja.

February 2015, p. 4. Takođe, videti: Krize su se pokazale kao pozitivan test za EU, sa zajedničkim institucijama koje podstiču dalju integraciju kao rešenje. Leonard Seabrooke & Eleni Tsingou, “Europe’s fast- and slow-burning crises”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 26, No. 3, 2019, p. 468.

⁵ Jean Monnet, *Memoirs*, Garden City, NY: Doubleday, 1978, p. 109.

Nekoliko reči o fenomenu krize u društvenim naukama i evropskim studijama

„Ograničavajući, neupotrebljivi okviri starog,
nasuprot promenama koje nisu uobičene
a koje otvaraju procese nastanka različitih, suprotstavljenih interpretacija
u neodlučenom prostoru razrešavanja – eto šeme modernog razvoja društava.“⁶

Upuštanje u dalja razmatranja nije uputno bez, makar i sasvim svodnog, određenja fenomena krize u društvenim naukama. Jer, krize mogu biti percipirane kao mehanizmi, procesi, svojstva ili uslovi; neuspesi, kontradiktornosti, rupture ili katastrofe; završeci, počeci ili tranzicije.⁷ Mogu se odnositi na: subjekte, objekte, sisteme ili strukture; ličnost, identitet ili subjektivitet; istoriju, sadašnjost ili budućnost; državu, poredak, ekonomiju ili politiku; životnu sredinu, svet, planetu, život, ... u stvari, na gotovo sve.⁸ Opšte teorijske definicije društvenih kriza, preuzete iz okrilja filozofije, sociologije i istorije nauke pokazuju se kao neprocenjivo analitičko oruđe za dublje razumevanje trenutnog stanja u kome se nalazi EU.

Etimološko određenje reči kriza (grčko *κρίσις* – odluka, sud) upućuje na blisku vezu sa sledećim pojmovima: razdvajati, razlikovati, suditi, sporiti, boriti se, što sve implicira „zaoštravanje suprotstavljenosti koje ne ostavljaju mogućnost njihovog pomirenja već isključivi ishod: dobitak ili gubitak, uspeh ili neuspeh kao rezultat suočavanja“.⁹ Upotreboru termina „kriza“ u svakodnevnoj komunikaciji uglavnom se skreće pažnja na iznenadnu, neočekivanu i nepoželjnu situaciju. U akademskom govoru, kriza označava fazu nereda u naizgled normalnom razvoju sistema.¹⁰ Krize su intersubjektivne pojave, najčešće definisane kao pretnje fundamentalnim vrednostima ili esencijalnim društvenim strukturama, poput ozbiljnih teškoća koje zahtevaju hitnu akciju u uslovima nesigurnosti.¹¹

⁶ Aleksandar Saša Gajić, „Prilog za tipologiju kriza i istoriju krizologije“, *Pravo i društvo*, Broj 2, 2011, str. 56.

⁷ Colin Hay, “Crisis and the structural transformation of the state: interrogating the process of change”, *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 1, No. 3, Octobar 1999, p. 318.

⁸ Ibid.

⁹ Aleksandar Saša Gajić, „Prilog za tipologiju kriza i istoriju krizologije“, op. cit., str. 56.

¹⁰ A. Boin, P. ‘t Hart, E. Štern, B. Sandelius, *Politika upravljanja krizama*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 12. Ekonomска kriza, na primer, u najširem smislu odnosi se na interval opadanja u dugom periodu stalnog rasta i razvoja. Ibid.

¹¹ U. Rosenthal, et.al., *Coping with Crises: The Management of Disasters, Riots and Terrorism*, Springfield, 1989. Navedeno prema: Mark Rhinard, “The Crisisification of Policy-making in the European Union”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 57, No. 3, 2019, p. 617.

Shvatanje krize u znamenitom delu Tomasa Kuna, ili čak preciznije razvojnog potencijala koje kriza sa sobom nosi („kriza često dovodi do proliferacije novih otkrića“)¹² ostvarilo je snažan uticaj na buduće generacije misilaca. Osvetljene su psihološke i sociološke konotacije mehanizma odvijanja promena i prihvatanja promena u zajednici. Prema Kunu, transformacije nisu postepene i ne teku glatko, već su gotovo nasilni procesi, u meri u kojoj zahtevaju od uključenih aktera da raskrste sa stariom pogledom na svet koji su dugo vremena uzimali kao datost i da se uklope u nove, rekonstruisane osnovne konceptualne okvire. Pritom, odgovor na krizu (njeno potencijalno razrešenje) je često, makar delimično bilo anticipirano u momentima, ili periodima kada krize nije bilo; „međutim, u odsustvu krize te su anticipacije bile ignorisane“.¹³ Tako, na primer, u kontekstu krize u evrozoni, moguće je tvrditi da su lideri evropskih država koji su odlučili da predaju svoju monetarnu autonomiju u ruke centralnog nadnacionalnog autoriteta i uvedu zajedničku evropsku valutu isticali samo povoljne aspekte ovakvog čina, ne pridajući dovoljno važnosti i onim nepovoljnim, na koje je nekolicina ekonomista oduvek upozoravala. Mnogi istraživači poslednjih godina zapitali su se da li višestruki problemi sa kojima se EU suočava upućuju na to da je došlo vreme za zamenu starih, neupotrebljivih paradigmi, bilo neofunkcionalista o inkrementalnom tehnokratskom napretku integracije, bilo realista o netaknutim ključnim obeležjima suvereniteta država članica, novom paradigmom – onom koja insistira na demokratskom institucionalnom preuređenju njenog sistema odlučivanja?

Kao što se može videti, istorija naučnog pregnuća nas navodi da fenomen kize povezujemo sa društvenim razvojem, a neretko i sa napretkom. „Objasniti društveni razvoj, njegov pravac i smisao u odnosu na krize, njihove uzroke, oblike ispoljavanja i načine njihovog prevazilaženja – u tom *preobražaju krize u razvoj* (podvukla D. D.) leži osnovna tema društvenih nauka i svih teorijskih i praktičnih nastojanja moderne epohe.“¹⁴ Pomenuti narativ izražen je u evropskim studijama i, generalno, u polju evropske politike teško da iko može da zamisli da EU ostane takva kakva jeste, pa makar i tokom jedne ili dve decenije. Generacije nadnacionalnih zvaničnika i birokrata su stasale na tzv. *bicycle* teoriji integracija, izvedenoj iz čuvenih reči nemačkog diplomata i prvog predsednika Komisije Valtera Halštajna, po kome je evropska integracija poput vožnje bicikla i ukoliko biciklista kojim slučajem stane, spotaće se i posrnuti.¹⁵ Za razliku od SAD, gde je najstariji pisani ustav iz 1787. godine, kao najviši pravni i politički akt, podario stabilnost i legitimnost federalnoj vlasti,

¹² Videti: Tomas S. Kun, *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd, 1974, str. 141.

¹³ Ibid., str. 125.

¹⁴ Aleksandar Saša Gajić, „Prilog za tipologiju kriza i istoriju krizologije“, op. cit., str. 56.

¹⁵ Navedeno prema: Mark Gilbert, *European Integration – A Concise History*, Rowman & Littlefield Publishers, 2012, p. 4.

naddržavni sistem upravljanja EU karakteriše inkrementalni razvoj i nedovoljno demokratsko uporište najvažnijih institucija odlučivanja.

Za polje evropskih studija od važnosti su autori koji krize konceptualizuju kao momente odlučne intervencije, epilog čega je transformacija a ne isključivo destrukcija, fragmentacija ili dezintegracija.¹⁶ Da li su transformacije evropskog sistema upravljanja na više nivoa iznudjene kriznim impulsima – samo je jedno od pitanja koje se postavlja u ovom radu. Može li se kriza (ili percepcija postojanja krize)¹⁷ pojmiti kao okidač promena? Da li je razrešenje dosadašnjih kriza ishodilo produbljavanjem integracije? Da li su krize intristično svojstvo političkog i ekonomskog sistema EU? U narednim poglavljima biće učinjen pokušaj da se uz konsultovanje istorije EU pruže odgovori na postavljena pitanja.

Da li je istorija Evropske unije istorija prevazilaženja kriza?

Posezanje za istorijskim pristupom ima za cilj da predstavi načine na koje je Unija u prošlosti odgovarala na izazove kriza koje su je pogađale. Posebna pažnja biće posvećena dvema krizama u istoriji evropske integracije – tzv. krizi prazne stolice iz druge polovine šezdesetih godina i događajima u Zajednici povezanim sa slomom bretonvudskog monetarnog sistema i naftnom krizom s početka sedamdesetih godina prošlog veka, uz napomenu da to nisu jedini izazovi okarakterisani kao krize u istoriji EU. U krizne situacije moguće je uvrstiti i sledeće: prvo, osujećene planove za stvaranje Evropske odbrambene zajednice 1954. godine; drugo, privrednu recesiju u Zapadnoj Evropi početkom osamdesetih godina, izazvanu nepovoljnim međunarodnim okolnostima koje su se odrazile i na tadašnju Zajednicu, u literaturi označenu kao „evrosklerozu“; i treće neizvesnost i stagnacija u vreme dok se tražilo rešenje za tzv. britansko budžetsko pitanje (dogovor o umanjenju „nepravičnog“ britanskog doprinosa budžetu Žajednice) u vreme dok je Margaret Tačer bila na čelu Ujedinjenog Kraljevstva.

U 21. veku dolazi do proliferacije evropskih kriza. Spirala izazova koji se smenjuju jedan za drugim za Uniju kreće nakon odbijanje Ugovora o Ustavu na referendumima u Francuskoj i Holandiji, dvema članicama osnivačima. Danas važeći Lisabonski ugovor zadržao je većinu rešenja odbačenog Ugovora o Ustavu, izostavljajući obeležja državnosti. Ipak, ovaj događaj se

¹⁶ Detaljnije u: Colin Hay, "Crisis and the structural transformation of the state: interrogating the process of change", op. cit., pp. 317-344.

¹⁷ Iako u bliskoj vezi, predmet ovog rada neće obuhvatiti ulogu medija u kreiranju evropskih kriza, kao i (zlo)upotrebu kriza od strane političara, odnosno namernu konstrukciju kriza tamo gde ih nema, a sve u cilju usvajanja određene agende. Opširnije o ovome u: Mai'a K. Davis Cross and Xinru Ma, "EU crisis and integrational panic: the role of the media", *Journal of European Public Policy*, Vol. 22, No. 8, pp. 1053-1070.

smatra svojevrsnom prekretnicom u istoriji evropske integracije. Naime, iako je EU i u prošlosti imala neslavna iskustva sa direktnom demokratijom, poslednji izlasci Evropljana na referendume odvratili su zvaničnike Unije i evropske državniće od planova o pokretanju neke buduće sveobuhvatne revizije Osnivačkih akata, čime je građanima uskraćena još jedna prilika da daju sud o pravcu u kome Unija kreće.¹⁸ Evropske političke elite su se okrenule *ad hoc* institucionalnim inovacijama i prilagođavanjima. Nakon krize u zoni evra, koja je najšire percipirana kao „najozbiljniji izazov u istoriji evropskih integracija“, usledila je spoljnopolitička kriza u Ukrajini, samo da bi je zamenila izbeglička kriza.¹⁹ Iz godine u godinu beležen je rast podrške evroskeptičnim i antisistemskim partijama. Okončanju sage u vezi sa izlaskom Ujedinjenog Kraljevstva iz Unije ne nazire se kraj, kao ni trenutnoj krizi liberalno-demokratskih vrednosti u nekolicini istočnoevropskih članica.²⁰ Usled okolnosti da se Unija, po svemu sudeći, opredelila za politiku „gašenja požara“, a ne iznalaženja sveobuhvatnog rešenja za probleme koji je potresaju (u vidu npr. preobražaja njenog sistema upravljanja na demokratskim osnovama s jedne strane, ili značajno umanjenje nadležnosti evropskog nivoa vlasti s druge strane), skloni smo da prihvatimo argumente autora koji smatraju da je ona već više od decenije zahvaćena sistemskom krizom.²¹

Prva ozbiljnija kriza u istoriji evropske integracije – tzv. kriza prazne stolice (1965.) došla je ubrzo nakon izričitog francuskog protivljenja članstvu Velike Britanije u tadašnjoj Zajednici „Šestorice“.²² Ovaj period u istoriji Zajednice duboko je obeležen stavom i politikom prvog predsednika Pete francuske republike Šarla De Gola (*Charles De Gaulle*) prema projektu evropske integracije.²³ On se protivio jačanju obeležja nadnacionalnosti u

¹⁸ U stvari, većina vlada država članica nema ustavnu obavezu da organizuje izlazak građana na referendum radi potvrde dogovorenih izmena osnivačkih ugovora, ali nekada se pod pritiskom demokratske javnosti, ili iz nekog drugog razloga, za to ipak opredeljuju.

¹⁹ Detaljnije u: Dragana Dabić, „Evropska izbeglička kriza kao izazov teoriji o normativnoj moći Evropske unije“, u: Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (urs) *Balkanska migrantska ruta: između politike, prava i bezbednosti*, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, Beograd, 2017, str. 52-73.

²⁰ Detaljnije u: Dragana Dabić, „Kriza demokratije u Istočnoj Evropi: (ne)uspešna politička integracija novih članica?“, *Međunarodni problemi*, godina. LXXI, br. 2, 2019, str. 188-215.

²¹ Kasnije će u radu o ovome biti više reči.

²² Opširnije u: Dezmon Dinan, *Sve bliža Unija: uvod u evropsku integraciju*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 63-66.

²³ Trag koji je De Gol ostavio na razvoj Zajednice dublji je nego što mnogi istoričari evropske integracije to žele da priznaju. Mark Gilbert, *European Integration – A Concise History*, op. cit., p. 5.

strukturi Zajednice. Jedina prihvatljiva Evropa za njega bila je „Evropa država“. De Golov primarni interes bio je da ojača poziciju sopstvene zemlje u međunarodnoj i evropskoj politici, između ostalog i putem zajedničke poljoprivredne politike. Težio je da troškovi subvencija koje je do tada svojim farmerima obezbeđivala francuska država u značajnoj meri pređu na Zajednicu. Međutim, nije želeo da prihvati uvođenje kvalifikovanog većinskog odlučivanja u oblasti poljoprivrede i trgovine. Time bi Francuska svesno prihvatile rizik da njeni predstavnici u Savetu ministara nekada budu preglasani, a sledstveno i francuski nacionalni interesi ugroženi. Sredinom 1965. godine Francuska je povukla svoje predstavnike iz Saveta, i nastavila je da učestvuje u rutinskim poslovima Zajednice.²⁴ Jasno je da u ovoj ranoj fazi integracije, Zajednica bez Francuske verovatno ne bi opstala. Ipak, čini se da je ovakav De Golov potez pre bio pretnja i upotreba krajnjih aduta kako bi nametnuo sopstvenu viziju u kom pravcu bi projekat evropske integracije trebalo da se razvija, nego odluka o povlačenju. Iako je kriza u to vreme delovala dramatično, ona nije trajala dugo – svega šest meseci. Toliko je francuska stolica u Savetu ministara bila prazna.²⁵ Zanimljivo je da se francuski poslovni i poljoprivredni lobi protivio načinu na koji je De Gol nastupao u Zajednici. Poljoprivrednici su se plašili da bi De Golovo ponašanje moglo da uništi Zajedničku poljoprivrednu politiku. S druge strane, De Gola je frustriralo što je morao da objašnjava da pokušava da zaštititi nacionalnu poljoprivredu od „mogućih hirova kvalifikovanog većinskog odlučivanja“.²⁶ Čak i u ovako ranoj fazi integracije De Gol je vizionarski uvideo dve zabrinjavajuće tendencije vezane za nadnacionalno odlučivanje koje je bilo tek u povoju, ali koje su mogle da ugroze poredak na Starom kontinentu u koji je on verovao i nepokolebljivo ga zastupao. Prvo – moćne nacionalne interesne grupe su se vrlo lako pokazale spremnim da deo svoje lojalnosti i kalkulaciju interesa prebace na evropski nivo odlučivanja. Drugo – posledice napretka integracije na duži rok posmatrano, mogle bi se pokazati (ne)predvidivim i/ili (ne)željenim, uprkos određenim koristima koje generišu. Ukoliko na trenutak pažnju vratimo na sadašnji trenutak, u vezi sa prethodno iznetim, indikativan je razvoj događaja na planu ekonomске i monetarne integracije. Nacionalni lideri koji su odlučili da predaju monetarnu autonomiju u ruke centralnog autoriteta i uvedu zajedničku valutu isticali su samo povoljne aspekte ovakvog čina, ne pridajući dovoljno važnosti i onim nepovoljnim na koje su ekonomisti oduvek upozoravali.

Razrešenje krize prazne stolice predstavljao je dogovor o primeni tzv. Luksemburškog kompromisa koji bi omogućio državama pravo veta kada

²⁴ Ibid., str. 104.

²⁵ Slobodan Samardžić, „Evropska unija između krize i dezintegracije“, *Pravo i društvo*, Broj 1, 2012, str. 12.

²⁶ Dezmon Dinan, *Menjanje Evrope – Istorija Evropske unije*, op. cit., str. 105.

se u Savetu glasa kvalifikovanom većinom. One su sada mogle sprečiti usvajanje odluke ukoliko smatraju da su im ugroženi „vitalni nacionalni interesi“. Predstavnici vlada u Savetu okrenuli su se ka postizanju konsenzusa ne bi li, kad god je to moguće, izbegli preglasavanje među sobom. Integracija je nastavljena. Postignut je dogovor oko Zajedničke poljoprivredne politike, a već 1968. godine Zajednica je postala carinska unija. A već naredne, 1969. rodine, održan je Samit u Hagu koji istoričari smatraju prelomnom tačkom u ovoj fazi integracije. De Gol više nije bio na čelu Francuske. Agenda Samita bila je veoma ambiciozna – uključivala je „zaokruženje“ (planovi da Zajednica dobije svoj budžet), „produbljenje“ (monetarna integracija) i „proširenje“ (pristupanje Velike Britanije Zajednici).²⁷ Međutim, i pored napretka u političkoj sferi u smislu ponovnog oživljavanja političke volje da se nastavi sa integracijom, najveći proboci dogodio se u normativnoj sferi, a podstaknut je delovanjem nadnacionalnog Evropskog Suda pravde.

Razvoj prava Zajednice (komunitarnog prava) deluje odista iznenadujuće kada se posmatra u kontekstu političkih previranja toga doba. Prema nemačkom pravniku Džozefu Vajleru, počevši od 1963. godine pa sve do ranih 70-ih godina i kasnije, Evropski sud je u seriji ključnih odluka ustanovio četiri principa kojima su uspostavljeni odnosi između prava Evropske zajednice i prava država članica na način da se taj odnos ne razlikuje od sličnih pravnih relacija u ustavnim federalnim državama.²⁸ Ističući okolnosti da su, s jedne strane, pravnici označavali Zajednicu toga doba kao „ustavni okvir za strukturu federalnog tipa“, dok su, s druge strane, politikolozi špekulisali o samom „opstanku supranacionalizma“, Vajler je skrenuo pažnju na protivrečnosti koje karakterišu razvoj integracije.²⁹ U pozadini De Golove političke blokade, odnosno prve institucionalne krize u istoriji Zajednice/EU, razvijao se osobeni pravni sistem. A upravo taj sopstveni zaokruženi pravni poredak (u kombinaciji sa nadnacionalnim organima) je Zajednicu sve više, i naizgled nepovratno, udaljavao od karakteristika drugih međunarodnih organizacija.

Druga ozbiljnija kriza u istoriji evropske integracije vezuje se za početak sedamdesetih godina prošlog veka. Izazvana je, u prvom redu, destabilijućim faktorima u globalnom finansijskom sistemu i međunarodnoj trgovini.³⁰ SAD su plaćale visoku cenu za održavanje konvertibilnosti dolara

²⁷ Detaljnije videti: Ibid., str. 126-132.

²⁸ Reč je o sledećim načelima: načelo direktnog dejstva, načelo suprematije, odnosno nadređenosti evropskog prava, načelo implicitnih nadležnosti i načelo zaštite ljudskih prava. Džozef Vajler, *Ustav Europe*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, str. 39.

²⁹ Ibid., str. 37.

³⁰ U tom smislu moguće je povući izvesne paralele sa skorašnjom krizom u evrozoni, kao posledicom Svetske finansijske krize iz 2008. godine.

u zlatu. Odluka američkog predsednika Ričarda Niksona da jednostrano ukine važenje zlatnog standarda 1971. godine, izazvala je monetarnu krizu širokih razmara. Uz to, treći arapsko-izraelski sukob iz 1973. godine (tzv. jomkipurski rat) rezultirao je arapskim embargom na izvoz nafte državama koje su podržavale Izrael, što je izazvalo nezapamćeni skok cene nafte, odnosno „naftnu krizu“. Nepovoljne okolnosti u globalnoj ekonomiji očekivano su se odrazile i na stanje u Evropskoj zajednici. Zemlje članice, ali i veći deo Evrope suočio se sa recesijom, inflacijom i povećanjem nezaposlenosti. Postalo je jasno da Zajednica mora kao celina da reaguje na svetske trgovinske i finansijske poremaćaje.³¹ Kako navodi Dinan, u ovom periodu Komisija je otvoreno govorila o „krizi, paralizi“, pa čak i mogućoj „dezintegraciji“, a zagovornici dublje integracije bili su „obeshrabreni i pesimistični“.³² Ipak, baš u tom periodu dogodila se značajna institucionalna novina u vidu pojave novog organa Zajednice. Decembra 1974. godine ustanovljen je Evropski savet kao međuvladino telo u kome će države članice biti predstavljene na najvišem nivou, a koje će Zajednici omogućiti potrebno strateško političko vođstvo. Iako su se manje države članice protivile okretanju ka međuvladinom pristupu (a koji se, pored ostalog, ogledao u stalnom smanjenju aktivnosti Komisije, „izdržljivosti“ Luksemburškog kompromisa, kao i povećanju broja samita na kojima su dominirale velike članice)³³, pojava novog moćnog aktera u institucionalnom sklopu Zajednice u tom trenutku značila je nedvosmisленo opredeljenje za dalji razvoj Zajednice u budućnosti, kao i potvrdu svrhotnosti njenog postojanja. Sve ukazuje na to da je, i pored određenih oklevanja, među državama postojao konsenzus da se nastavi sa integracijom.

Oživljavanje zajedničkih evropskih planova usledio je 1979. godine, nakon što je doneta odluka da se osnuje Evropski monetarni sistem (koji se danas uglavnom označava kao prva faza na putu ostvarenja Ekonomski i monetarne unije). Iste godine održani su i prvi direktni izbori za Evropski parlament. Od tada počinje istrajna borba evropskih parlamentaraca da nadnacionalni parlament dobije dodatne zakonodavne i budžetske nadležnosti na račun Saveta, odnosno, u krajnjem na račun država članica. Počev od druge polovine osamdesetih godina prošlog veka (od usvajanja Jedinstvenog evropskog akta) svedoci smo čestih izmena osnivačkih ugovora. Sve ove izmene odreda donosile su „više Evrope“ nego što je ranije bilo. Nikada manje.

³¹ Slobodan Samardžić, „Evropska unija između krize i dezintegracije“, op. cit., str. 12.

³² Dezmon Dinan, *Menjanje Evrope – Istorija Evropske unije*, op. cit., str. 124.

Stanje evropskog projekta ujedinjenja u prvim decenijama XXI veka: šta krizu Evropske unije ovoga puta čini drugačijom?

Dostignuća evropske integracije odista su impresivna – od svog nastanka i prvobitnih šest zemalja osnivača, tada Evropska zajednica, danas Unija nezustavljivo širi svoje nadležnosti i članstvo. Od integrisanog upravljanja snabdevanjem ugljem i čelikom, tipične sektorske integracije koja nije strana međunarodnom organizovanju,³⁴ došlo se do smeće ideje o Ustavu za Evropu.³⁵ Takođe, više od tri četvrtine sadašnjih 28 članica EU su države koje su u nekom momentu izrazile želju da joj pristupe. Ove promene nisu ostavile imunim ni evropske građane kojima je data prilika da periodično na referendumima izraze svoju (ne)saglasnost sa pravcem u kome se Unija razvija. Za EU se ne može reći da je dostigla svoj krajnji cilj (ukoliko je taj cilj uopšte moguće odrediti). Ona je dinamična i relativno mlada tvorevina (u poređenju sa nacionalnom državom, sa jedne strane, ili institucionalizovanim međunarodnim organizovanjem sa druge strane) koja se, kako njena praksa delovanja pokazuje, konstantno razvija. Do sada, Unija je upravo zahvaljujući svojoj dinamičnoj praksi uspela da se prilagodi i odgovori na globalne izazove.³⁶ I pored ove nesporne činjenice, iz današnje perspektive posmatrano, projekat evropske integracije zapao je u probleme – „iz procesa postepene pravne i političke federalizacije Evropske zajednice/Unije, koji je u toku više od pola veka trajanja dostigao zaista izvanredne domete, proishodila je na kraju sistemska kriza“.³⁷

³⁴ Ipak, ne sme se zaboraviti da je termin „nadnacionalnost“ prvi put upotrebljen u Ugovoru o osnivanju Evropske zajednice za ugalj i čelik i to da označi jedan od njenih organa – Visoku vlast. Tanja Miščević, *Nova era međunarodnih organizacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 261. Takođe, Džozef Vajler ističe da je prva evropska zajednica oduvek smatrana za „avanguardu međunarodnih organizacija“. Džozef Vajler, *Ustav Europe*, op. cit., 2002, str. 31.

³⁵ Iako to, kao što je poznato, nije bio Ustav u pravom smislu reči. Osnivački akt Unije je po svojoj pravnoj prirodi međunarodni ugovor. On stupa na snagu nakon što ga sve države članice u skladu sa internom praksom svog zakonodavstva ratifikuju. Isti način stupanja na snagu bio je predviđen i za „neuspeli“ Ugovor o Ustavu EU. „Ugovor maskiran kao Ustav“, tako je Džozef Vajler okarakterisao Ugovor o Ustavu EU. J. H. Weiler, „On the power of the Word: Europe’s constitutional iconography“, *International Journal of Constitutional Law*, Oxford University Press, vol. 3, numbers 2&3: Special issue, p. 173. Ipak, na ovom mestu nije na odmet naglasiti da je zapravo Evropski Sud pravde još 1986. godine, u slučaju *Parti écologiste, "Les verts" v. European parliament* istakao da, iako se zasniva na međunarodnom ugovoru, pravo Evropske zajednice ustanovljava „ustavnu povelju Zajednice zasnovanu na vladavini prava“.

³⁶ Tanja Miščević, *Nova era međunarodnih organizacija*, op. cit., str. 260.

³⁷ Bojan Kovačević, „Federalizam i kriza u Evropskoj uniji“, *Pravo i društvo*, Broj 3/4, 2011, str. 11.

Anemičan ekonomski oporavak nije izbrisao nagomilana osetljiva politička pitanja (demokratske odgovornosti organa Unije, legitimnosti poretku koji EU tvori, postojanja zajedničkog identiteta građana Unije i dr.), a koja su godinama unazad kreatori politika u EU otklanjali od očiju i suda javnosti.³⁸ Suočavanje sa voljom građana na referendumu o nekoj daljoj izmeni osnivačkog akta u jednom trenutku biće neminovno i može postati okidač za neku novu (ezistencijalnu) krizu. Ako građani pak ne dobiju priliku da iskažu stav onda postoji opasnost da Vrhovni, odnosno Ustavni sud neke od država članica EU, zatraži u ime svoje države, „pozajmljeni“ suverenitet nazad i time digne glas protiv pravca u kome se EU kreće. Jer, međunarodno pravo nas uči da u međunarodnim odnosima još uvek nema više vlasti od vlasti suverene države. Posmatrano iz ugla teorije međunarodnog prava (pre nego realnosti savremenih međunarodnih, ali i regionalnih evropskih odnosa), svoju suverenost država može samo svojevoljno ograničiti datim pristankom da učestvuje u međunarodnim i regionalnim aranžmanima.³⁹

Naučna produkcija o tekućoj krizi EU poslednjih godina tako je obimna da je moguće govoriti o „krizologiji“. U naučnoj periodici uveliko se formiraju analize i odgovarajuće klasifikacije brojnih stanovišta o krizi.⁴⁰ Na ovom mestu će ukratko biti izloženi činioci koji sadašnju krizu Unije čine drugačijom od onih pređašnjih u njenoj istoriji.

Prvo, nikada nije toliko nepovoljnih faktora delovalo istovremeno.⁴¹ Iz ove proishodi i sledeća razlika. Naime, kriza prazne stolice izazvana je institucionalnom blokadom generala De Gola (dakle, njen uzrok treba tražiti u odnosima unutar tadašnje Zajednice), dok je kriza koja je Zajednicu potresala sedamdesetih godina prošlog veka izazvana primarno opštom nesigurnošću u međunarodnim ekonomskim odnosima (dakle, spoljašnjim faktorima). Nasuprot tome, sadašnja kriza ima kao uzročnike združene

³⁸ „Zašto građani prihvataju odluke evropskih institucija? Ko čini evropski narod? Ko ima poslednju reč u evropskom sistemu upravljanja na više nivoa vlasti? Ostavljanje ovih temeljnih pitanja po strani omogućilo je političkim delatnicima da svu pažnju usredstvuju na privrednu integraciju (...).“ Ibid., str. 20.

³⁹ „... pitanje isključive nadležnosti ima kod većine država prioritet i međunarodna nadležnost se ne prepostavlja, već se njen osnov u svakom konkretnom slučaju mora dokazivati pozivanjem na jedan dobrovoljno prihvaćen međunarodni tekst.“ Branimir Janković, Zoran Radivojević, *Međunarodno javno pravo*, Niš, 2005, str. 116. „Nikakva se prava jednoj državi ne mogu ograničavati bez njenog pristanka.“ Ibid., str. 117.

⁴⁰ Slobodan Samardžić, „Jedan političko-realistički pogled na današnju Evropu i mesto Nemačke u njoj“, pogовор у: Herfrid Minkler, *Sila u središtu: Novi zadaci Nemačke u Evropi*, Albatros Plus, Beograd, 2016, str. 143.

⁴¹ „Dok su prethodne krize imale uglavnom singularne uzroke, ova ih ima veći broj.“ Slobodan Samardžić, „Evropska unija između krize i dezintegracije“, op. cit., str. 14.

endogene i egzogene faktore. Loša ekomska situacija kao posledica svetske finansijske krize, iako predstavlja najakutniji prblem sa kojima se Unija suočava, nikako nije i jedini.

Drugo, u ranijim periodima kriza bilo je moguće otkriti veliki projekat i složiti se oko načina njegovog ostvarivanja.⁴² Integracija je uveliko zahvatila „osetljive“ oblasti u kojima države članice ne gledaju blagonaklono na „mešanje“ organa Unije, pa je mesta za kompromis i političke nagodbe sve manje. Na početku tekuće krize Unije najglasniji su bili oni koji su isticali manjkavosti prihvaćenog modela EMU, odnosno odsustvo integracije u fiskalnoj oblasti, i sledstveno predlagali različite modalitete dosezanja fiskalne unije. Međutim, dugotrajna nemogućnost iznalaženja prihvatljivog rešenja i spori napredak uzeo je danak, odnosno umanjo privlačnost ideje integracije u fiskalnoj oblasti. Usvojeni Ugovor o stabilnosti, koordinaciji i upravljanju EMU koji je trebalo da doneše reformu fiskalnih pravila na nivou EU, pokazao se u stvari samo kao „ugovor minimalističkih namera“.⁴³ Usledio je zaokret ka planovima za integraciju u bankarskoj oblasti.⁴⁴ Evropska bankarska unija teško da može da se okarakteriše kao novi „veliki projekat“ sposoban da oživi podršku nastavku evropske integracije. Na planu praktične evropske politike ona je tek inkrementalna nadgrađa mastrihtske koncepcije EMU. Lisabonski ugovor je predviđao mogućnost budućeg širenja nadležnosti u oblasti prudencione kontrole bankarskog sektora, doduše samo uz ispunjenje političkog uslova jednoglasnosti u Savetu.⁴⁵ Na naučnom planu, bankarska unija se može pojmiti kao svojevrsna „osveta neofunkcionalista“, odnosno pokazatelj da, iako skrajnut,

⁴² Pol Tejlor, Kraj evropske integracije, Albatros plus i Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 20.

⁴³ Detaljnije videti: Slobodan Samardžić, „Ugovor minimalističkih namera: obeležja i dometi Ugovora o stabilnosti, koordinaciji u upravljanju u ekonomskoj i monetarnoj uniji“, u: Slobodan Samardžić i Ivana Radić Milosavljević (ur.) *Kriza Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 13-25.

⁴⁴ Iznenadni pritisak Evropske komisije i pojedinih vlada zemalja članica, naročito Francuske, ka stvaranju bankarske unije kao mehanizma podrške izgradnji poverenja u stabilnost Ekonomski i monetarne unije održava ograničeni uspeh fiskalnih mera usvojenih na nivou EU. Videti: David Howarth and Lucia Quaglia, “Banking Union as Holy Grail: Rebuilding the Single Market in Financial Services, Stabilizing Europe’s Banks and ‘Completing’ Economic and Monetary Union”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51, Annual Review, 2013, p. 120.

⁴⁵ Pravni osnov Evropske bankarske unije predstavlja čl. 127 stav 6 Ugovora o funkcionisanju EU, u kome se kaže da: „Savet, odlučujući u skladu sa posebnom zakonskom procedurom, jednoglasno, i posle konsultovanja Evropskog parlamenta i ECB, može poveravati specifične zadatke ECB u vezi sa politikama iz oblasti kontrole kreditnih institucija i drugih finansijskih organizacija, sa izuzetkom preduzeća iz oblasti osiguranja.“

neofunkcionalizam nije sasvim zastareo i da još uvek može da objasni deo procesa koji se odvija u polju evroske politike. Bankarska unija je uvećala stabilnost i poverenje investitora na evropskim finansijskim tržištima, ali suštinska politička pitanja nadržavnog ekonomskog i političkog poretku ostaju netaknuta.

Treće, „ranijim oporavcima išao je u prilog povoljan odnos snaga, postojali su ključni savezi“.⁴⁶ Većina istoričara evropske integracije će se složiti u jednom: francusko-nemački posleratni odnosi i njihov dogovor o širokom spektru pitanja bili su od najveće važnosti za postizanje dogovora o produbljivanju integracije. Francuska i Nemačka se nalaze na suprotnim pozicijama u pogledu stvaranja fiskalne unije. Nemačka ne želi zajedničku odgovornost za dug. Sa druge strane, Francuskoj ne odgovara da nakon monetarne autonomije stavi i fiskalnu autonomiju u ruke nadnacionalnog autoriteta po meri Nemačke.⁴⁷ Dalje, Višegradska grupa se razvila u moćan politički blok unutar EU, preteći da postane „remetilački faktor“ *mainstream* evropskog kursa oličenom u dogovoru velikih članica uz podršku Komisije. Delom zahvaljujući uspehu njihove ekonomske konvergencije, istočnoevropske članice zahtevaju da se njihove specifičnosti uvaže u polju nadnacionalnog odlučivanja. Poslednji primer jeste i suprotstavljanje nekolicine istočnoevropskih članica izboru vodećeg kandidata Partije evropskih socijalista Fransa Timermansa (*Frans Timmermans*) za predsednika Komisije. Nakon poslednjih izbora za Evropski parlament i raspleta u vezi sa popunjavanjem najvažnijih upravljačkih funkcija Unije, jedno je sigurno – dugo će se analizirati kako je isprva uopšte prihvaćeno uvođenja sistema po kome jedan od vodećih kandidata velikih evropskih partijskih afilijacija vodi kampanju i naposletku biva imenovan za predsednika Komisije, a onda i koji su činioći doprineli njegovom brzom napuštanju. Po ko zna koji put se na delu pokazala čelična volja država članica i njihovo nastojanje da pokažu da je međudržavni sporazum jedino relevantan. Po svemu sudeći, evropska politika još uvek nije u stanju da apsorbuje ni ograničeni vid demokratskih praksi. Ali i pored toga, centralizacija nadležnosti na nadnacionalnom nivou odlučivanja napreduje. Dalje, danas je veoma teško izdvojiti državnike koji otvoreno zastupaju proevropski stav. Očigledan je i nedostatak šire političke vizije o pravcu u kome bi EU trebalo da se kreće, a nema ni ličnosti koja bi se izdvojila (poput nekadašnjeg predsednika Evropske komisije Žaka Delora) i svojim kredibilitetom i vizionarstvom mogla da pruži novi zamah integraciji. Ukratko, dok su prethodne krize nalazile unutrašnje snage i aktere ne samo

⁴⁶ Pol Tejlor, *Kraj evropske integracije*, op. cit., str. 20.

⁴⁷ Dragana Dabić, „(Ne)ograničeni uticaj Nemačke u evrozoni: opstanak zajedničke valute iz ugla istorijskog institucionalizma“, *Međunarodni problemi*, godina LXVIII, br. 4, 2016, str. 347.

da se sa njima uhvate u koštač nego i da pokrenu novi ciklus integracije, ova ne raspolaže ni snagama ni akterima slične prirode.⁴⁸

Četvrto, nikada vladama zemalja članica nije bilo teže da svom nezadovoljnju javnom mnjenju predstave i opravdaju „evropske“ mere. Povinovanje odlukama koje su tokom krize usvojene u Briselu i Frankfurtu, ali i Berlinu, nije se smelo dovoditi u pitanje. Sa krzom javnog duga u mediteranskim člancama (koja je prema preovlađujućoj aktuelnoj ekonomskoj doktrini prvenstveno izazvana rizičnim poslovanjem nedovoljno regulisanog prekograničnog bankarskog sektora, a samo izuzetno neodgovornim rukovođenjem javnim finansijama na nacionalnom nivou), na video je izašla jedna od ključnih posledica monetarne integracije – redistribucija bogatstva unutar evrozone. Uprkos činjenici da su od uvođenja evra najviše koristi imale najjače ekonomije evrozone, ispostavilo se da će cenu spasavanja zajedničke valute najvećim delom morati da podnesu upravo one članice koje su najviše propatile tokom krize.

Na kraju, ekomska kriza je rezultirala i spoznjom o krizi ili nedostatku zajedničkih evropskih vrednosti. Kada je strah od ponovnog rata u Evropi, čini se, izbledeo,⁴⁹ a evropski identitet nije (u dovoljnoj meri) izgrađen, nameće se pitanje kohezivnog faktora koji će mnogobrojne države članice držati na okupu. Ukoliko se odustalo od federalističke vizije budućnosti Evrope, pred EU je imperativ pronalaska dovoljno privlačne alternative. Ekomska kriza je pokazala da isključivo utilitarni porivi, odnosno ekomska korist kao dominantan motiv za prihvatanje obaveza iz članstva, ne predstavlja uvek dobitni izbor. Članstvo u Uniji nosi sa sobom, pored nezanemarljivih koristi, i političke i ekomske troškove za vlade zemalja članica. Za sada, nedostatak zajedništva potresa EU više nego ikad pre i otežava pronalazak odgovarajućeg rešenja za delotvorno funkcionisanje u budućnosti.

Različito poimanje izlaska Evropske unije iz krize – nazire li se svetlost na kraju tunela?

Sistem upravljanja – pravila, organizacija i oni koji ga vode – moraju ponovo uspostaviti stabilnost; sistem mora nanovo zadobiti neophodnu legitimnost da bi nastavio uobičajeno funkcionisanje.⁵⁰ Da li je EU izašla iz krize? Odgovor na ovo pitanje ni u kom slučaju nije jednoznačan. Da li je

⁴⁸ Slobodan Samardžić, „Evropska unija između krize i dezintegracije“, op. cit., str. 14.

⁴⁹ „U trenutnoj krizi se često postavlja pitanje zašto bi uopšte trebalo da nastavimo da se držimo EU, a da ne pominjemo stari cilj ‘sve bliže političke Unije’, sada kada je prvobitni motiv, učiniti nemogućim ratove u Evropi, iscrpljen.“ Jürgen Habermas, *The Crisis of the European Union – A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012, p. 1.

⁵⁰ A. Boin, P. 't Hart, E. Štern, B. Sandelius, Politika upravljanja krizama, op. cit., str. 23.

okončanje recesije u evropskim državama indikator okončanja krize? Prema slavnom ekonomistu Džozefu Stiglicu, pokazatelj uspešne ekonomije je brz rast od koga koristi imaju mnogi uz nisku nezaposlenost.⁵¹ Da li je potrebno definitivno rešenje problema deficit-a demokratije nadržavnog odlučivanja, koje bi zahtevalo za sada slabo izglednu radikalnu transformaciju političkog sistema EU – bilo u smeru njegove demokratske federalizacije, bilo odustajanjem od evra i vraćanja građanima država članica prava na demokratsko samoodređenje – kako bi se moglo tvrditi da je kriza zaista okončana? U završnom poglavlju rada će koncizno biti izložena neka od osnovnih gledišta tri dominantna narativa u vezi sa okončanjem krize EU: prvi, koji tvrdi da iako je dalja reforma EMU potrebna, sa okončanjem akutne faze ekonomske krize ono najgore je definitivno ostalo iza EU; drugi, inspirisan realnošću konsolidacije „post-kriznog“ poretka odnosa i ponovnim čitanjem „klasika“ evropske integracije u potrazi za objašnjenjima optira za nastavak inkrementalne centralizacije ekonomskog upravljanja pa makar to bilo i bez demokratskog uporišta; i treći, koji koji zagovara suštinsko preispitivanje nadnacionalnog poretka.

Narativ evropskih zvaničnika

Nova konstitucionalna arhitektura ekonomskog upravljanja, nastala kao odgovor na krizu, postepeno se uobičavala između 2010. i 2016. godine. Navedena vremenska odrednica je samo uslovna, jer je proces izgradnje „prave“, odnosno funkcionalne EMU, još uvek u toku. U jeku krize zvaničnici Unije su sačinili i objavili strateški dokument koji je naslovljen „Ka istinskoj ekonomskoj i monetarnoj uniji“ u kome se predlažu faze ka dostizanju, ovoga puta „istinske“ EMU.⁵² Tehnokraske karakteristike nadržavnog monetarnog regulisanja odvraćaju pogled od okolnosti da prostor evrozone prolazi kroz promene sa dalekosežnim političkim implikacijama.

Nedugo nakon što je Eurostat u drugoj polovini 2013. godine objavio da je evrozona kao celina izašla iz najduže recesije do sada (doduše, istorija njenog postojanja nije naročito duga), evropski zvaničnici su postepeno u javnosti počeli da istupaju sa umereno ohrabrujućim prognozama u pogledu ekonomskog oporavka. Ipak, da je aranžman koji je trenutno na snazi u oblasti ekonomskog upravljanja teško održiv svedoči, ne samo nikad živila

⁵¹ Džozef E. Stiglic, *Euro – Kako zajednička valuta ugrožava budućnost Europe*, Akademска knjiga, Novi Sad, 2016, str. 9.

⁵² Herman Van Rompuy, President of the European Council In close collaboration with: José Manuel Barroso, President of the European Commission Jean-Claude Juncker, President of the Eurogroup Mario Draghi, President of the European Central Bank, *Towards a Genuine Economic and Monetary Union*, 5 DECEMBER 2012, Internet, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/134069.pdf, 09/11/2019/.

rasprava u akademskim krugovima, već i predlozi i strategije unapređenja EMU izneti od strane najviših nadnacionalnih zvaničnika (tzv. „kompletiranje“ ekonomске unije).⁵³

Početkom 2017. godine Evropska komisija je predstavila Belu knjigu o budućnosti Evropske unije u kojoj je opisano pet mogućih scenarija daljeg razvoja Unije do 2025. godine.⁵⁴ Kada je Žan Klod Junker izlagao javnosti pomenuti dokument, on je istakao da mu je lično najbliži predlog o stvaranju naprednog integracionog jezgra (strategija koja je formulisana rečima „oni koji žele više čine više“). Delom i kako bi se izbeglo zaostajanje na globalnom planu za dinamičnjim ekonomskim regionima, sleđenje ovakvog scenarija bi verovatno značilo reorganizovanje ekonomski jakih i stabilnih zemalja evrozone u ime potpune konsolidacije njihovog monetarnog sistema.⁵⁵ Da bi Unija mogla da krene u pravcu diferencirane integracije nagoveštava i najnoviji integracioni poduhvat. Reč je o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca u kojoj nisu uzele učešće sve njene članice. Ukoliko ne celokupna ambiciozna agenda, onda pojedina rešenja i predlozi mera iz strategija i predloga Komisije, a nekad čak i iz studija naručenih od strane evropskih institucija⁵⁶, zaista ugledaju svetlost dana i postanu deo evropskog zakonodavstva i sledstveno osnov za praktičnu politiku.

Moneova teza o Evropi koja će biti izgrađena u krizama

„Evropa će biti izgrađena u krizama i predstavljaće zbir rešenja usvojenih zarad tih kriza.“, tvrdio je Žan Mone, francuski političar čije su ideje utkane u istorijsku Šumanovu deklaraciju. Tzv. Moneov metod, zahvaljujući kojem je Evropa u posleratnim godinama u tako velikoj meri integrisana, podrazumevao je težnju ka ostvarenju političke integracije, ali ne otvorenim političkim sredstvima već pod maskom ekonomске integracije.⁵⁷ A kao što

⁵³ Videti npr. jedan od poslednjih u nizu predloga reforme – tzv. *Izveštaj pet predsednika* (European Commission, *The Five Presidents' Report: Completing Europe's Economic and Monetary Union*, 22 June 2015, Internet: https://ec.europa.eu/commission/publications/five-presidents-report-completing-europes-economic-and-monetary-union_en,09/11/2019/).

⁵⁴ European Commission, *White Paper on the future of Europe*, COM(2017)2025 of 1 March 2017, Internet, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/white_paper_on_the_future_of_europe_en.pdf, 09/11/2019/.

⁵⁵ Slobodan Samardžić, *Tragedija Kosova i Metohije – Između Srbije i Evropske unije*, Catena mundi, Beograd, 2018, str. 21-22.

⁵⁶ Poslednji primer predstavlja projekat grupe profesora i stručnjaka *Corpus juris* iz 1997. godine koji je poslužio kao okosnica za pomenutu Kancelariju evropskog javnog tužioca koja bi uskoro trebalo da bude formirana.

⁵⁷ Detaljnije videti: Giandomenico Majone, *Europe as the Would-be World Power*, Cambridge University Press, 2009, p. 11.

je dobro poznato, sve je počelo naddržavnim upravljanjem nad esencijalnim resursima koji su u miru Evropi donosila ekonomski napredak, a u ratu strahovita razaranja – ugljem i čelikom. Vizionarski je u Šumanovoj deklaraciji predviđeno da „Evropa neće biti stvorena odjedanput, ili prema jedinstvenom planu“. Ona će biti izgrađena kroz „konkretna dostignuća“. Ista rečenica ispisana je i u „prologu“ gore pomenute Bele knjige o budućnosti Unije, skrećući nanovo pažnju na relevantost nekadašnjih političkih stremljenja.

Svi su izgledi da kvazi-teleološko shvatanje evropske integracije,oličeno u verovanju da će u budućnosti EU dosegnuti svrhovito krajne političko odredište, još uvek ima uporište kako u naučnoj literaturi koja se bavi integracijom, tako i u političkom aktivizmu evropskih elita. Pre više od pola veka Ernstu Hasu je pošlo za rukom da makar deo ambicioznih političkih ciljeva evropskih „očeva osnivača“ Šumana i Monea pretoči u postavke prve teorije evropskih integracija. Pretpostavka da će ostvarena integracija u jednom sektoru usloviti „efekat prelivanja“ integrativnih procesa na funkcionalno povezane sektore, i tako u krajnjem zaobilaznim putem dovesti do političkog jedinstva, označena je kao neofunkcionalizam. Zainteresovanim za istoriju evropske ideje, dobro je poznata činjenica da je sam Has nakon krize prazne stolice svoju teoriju proglašio zastarelom. Među teoretičarima evropske integracije na izrazito topao prijem naišao je surotstavljeni teorijski okvir ponikao iz realizma međunarodne politike, koji u prvi plan stavљa međuvladine odnose. Ipak, u vreme kada je na čelu Komsije bio Žak Delor (od 1985. do 1995. godine) dogovoren je da se u naizgled neofunkcionalističkom maniru sprovedu planovi o monetarnoj uniji. Njegovo rezonovanje kako puna korist od jedinstvenog tržišta ne može biti ostvarena bez zajedničke evropske valute, nesumnjivo je uticalo na konačnu pogodbu država članica.⁵⁸ Ipak, nakon propasti Ugovora o Ustavu Evrope delovalo je da bi neofunkcionalizam za svagda mogao biti odbačen. Nova struja u evropskim studijama – postfunkcionalizam – proglašila je da je u polju evropske politike zavladala „ograničavajuća nesaglasnost“ (*constraining dissensus*), koja jedino može biti prevaziđena daljom politizacijom Unije.⁵⁹ Suprotno, dakle, „permisivnom konsenzusu“ tokom ranih godina integracije na koji se oslanjao uspeh Moneove zamisli o ujedinjenoj Evropi. Objasnjenje ranih neofunkcionalista je dosta uverljivo, makar kada su u pitanju pobude teoretičara zaokupljenih evropskim

⁵⁸ Ukoliko bi svaka članica uživala slobodu da manipuliše deviznim kursom (nasuprot centralnog autriteta čiji je osnovni cilj upravljen na stabilnost cene), ukupna zajednička korist od sloboda na zajedničkom tržištu bi bila umnogome potkopana.

⁵⁹ Detaljnije o ovoj struci mišljenja videti u: Liesbet Hooghe and Gary Marks, “A Post functionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus”, *British Journal of Political Science*, Vol. 39, Issue 1, 2009, pp. 1-23.

sistemom upravljanja na više nivoa koji, po svemu sudeći, iz godine u godinu postaje sve složeniji. Za politikologe proučavanje ujedinjenja Evrope ima svojevrsnu privlačnost, nezavisno od samih zasluga integracije. Naime, pred očima zainteresovanih posmatrača se odigrava proces dobrovoljne integracije – dekompozicije starih nacija i evolucija veće političke zajednice – pružajući im pritom priliku da ga sistematski analiziraju, gotovo kao pod laboratorijskim uslovima.⁶⁰

Mone je bio ubedjen da jedino velike krize pokreću donosioce odluka da deluju suprotno njihovim obazrivim instinktima i da će jedino neka buduća kriza obezbediti neophodan podsticaj za evropsku integraciju.⁶¹ Shvaćene u tom smislu, krize su „katalizirajuće“. Može li se kriza u evrozoni izazvana šokom u globalnoj ekonomiji pojmiti kao katalizirajuća?

O „postikriznom“ ekonomskom poretku koji karakterišu pooštrena fiskalna pravila, osnivanje Evropskog stabilizacionog mehanizma, ECB kao *de facto* kreditor u poslednjoj instanci za evrozonu i bankarska unija, može se načelno govoriti kao o zbiru rešenja usvojenih zarad krize. Posmatrano na kraći, ili čak srednji rok, određeni nivo ekonomske stabilnosti je dosegnut. Ipak, nameće se pitanje gde su granice inkrementalnim modifikacijama matrihtskog sistema ekonomskog upravljanja? Da li nabrojana rešenja treba apologetski pozdraviti kao „više Evrope“ (iako su čak, i isključivo iz ekonomskog perspektive posmatrano, ona nepotpuna, manjkava i nedovoljno delotvorna) ili ih kritički sagledati imajući u vidu okolnost da su mnoga od njih dosegnuta po uzoru na čuvenu Tukididovu maksimu po kojoj „jaki čine ono što mogu, a slabi trpe što moraju“? Preispitivanje legitimite antikriznih mera bi vrlo lako moglo dovesti do zaključka da je progresivna ideja o evropskom jedinstvu izvitoperena u nedemokratskoj međuigri predstavnika najjačih evropskih država i nadnacionalnih tehnokrata. U tom smislu trebalo bi imati na umu posledice političkih izbora koje nameću krize, jer „ako je o vrednosnoj dimenziji reč, demokratija je starija i viša vrednost od evrozone“.⁶² Građani Starog kontinenta su se teškom mukom izborili za svoja politička i građanska prava da bi ih bespogovorno podredili spasavanju nepravednog i manjkavog nadnacionalnog ekonomskog režima.

⁶⁰ Ernst B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stevens & Sons Limited, London, 1958, p. 11.

⁶¹ Dezmon Dinan, *Sve bliža Unija (Uvod u evropsku integraciju)*, op. cit., str. 32-33.

⁶² Slobodan Samardžić, *Tragedija Kosova i Metohije – Između Srbije i Evropske unije*, op. cit., 2018, str. 53.

„Velika kriza“⁶³ evropskog posleratnog nadnacionalnog poretka

Dok Slobodan Samardžić smatra da je na delu kriza samog modela integracije,⁶⁴ dotle Desmond Dinan upotrebljava izraz „hronična kriza“ da opiše stanje u kojem se EU trenutno nalazi. Fundamentalan, iako manje očigledan element nestabilnosti predstavlja politička kriza koja pogarda EU – „kriza koja je prethodila ostalim krizama – koju su one pogoršale i koja je, zauzvrat, velikim delom pogoršala ukupnu krizu.“⁶⁵ Zatim, sve je više autora koji proglašavaju da je u krizi i nauka koja izučava fenomen evropske integracije.⁶⁶ Apologetski pristup spram jačanja kompleksnog sistema naddržavnog upravljanja i produbljivanja spona međuzavisnosti država članica slabici oštricu kritičkih interpretacija političke realnosti odnosa unutar današnje Unije naroda Evrope. Dok se doprinos politikološke literature uglavnom iscrpljuje u ozivljavanju konvencionalnih teorija integracije, odvraćajući pogled na taj način od normativno problematičnih aspekata upravljanja evropskim krizama, dotle se pravnici zadovoljavaju funkcionalističkim rezonovanjem Suda pravde EU.⁶⁷

Krizu legitimite poretka u zoni evra koja se nalazi u osnovi nestabilnosti nadnacionalnog ekonomskog upravljanja EU, nije moguće razrešiti putem inkrementalnih institucionalnih odgovora i *ad hoc* prilagođavanja ekonomskim šokovima i globalnim izazovima. Pritom, mnoge od tih mera odlikuju autoritarne tendencije (zloupotreba instituta vanrednih mera i sekuritizacija antikriznog odlučivanja, netransparentnost sporazumevanja, zamagljivanje odgovornosti aktera itd.), pa čak i

⁶³ Izraz „velika kriza“ preuzet iz Slobodan Samardžić, „Evropska unija u laverintu krize“, u: Slobodan Samardžić i Ivana Radić Milosavljević (ur.) *Kriza Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 15.

⁶⁴ Slobodan Samardžić, „Evropska unija između krize i dezintegracije“, *op. cit.*, str. 11. Takođe videti: „Dok su prethodne krize u svojim ishodima bile krize razvoja integracije, ova je u njabolju ruku kriza stagnacije, ali je po svojoj izrazitoj tendenciji zapravo kriza dezintegracije.“ *Ibid.*, str. 14.

⁶⁵ Desmond Dinan, “Governance and Institutions: The Insidious Effect of Chronic Crisis”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 55, Issue S1, September 2017, p. 2.

⁶⁶ Videti: Christian Joerges and Christian Kreuder-Sonnen, “European Studies and the European Crisis: Legal and Political Science between Critique and Complacency”, *European Law Journal*, Vol. 23, Issue 1-2, March 2017, pp. 118-139. Govoreći o krizi teorije, pojedini autori ističu da može da se pretpostavi da je svrha teorije postala da druge zemlje, drugi međunarodni akteri počnu da sagledavaju svet kroz teorije, kroz saznanjni aparat koji je osmisnila anglo-američka elita. Opširnije u: Slobodan Janković, *Anglo-američka obmana: Da li je izučavanje međunarodnih odnosa u sukobu sa stvarnošću?*, Catena mundi, Beograd, 2017, str. 46-53.

⁶⁷ Christian Joerges and Christian Kreuder-Sonnen, “European Studies and the European Crisis: Legal and Political Science between Critique and Complacency”, *op. cit.*, p. 118.

protivpravni karakter („spasilački“ programi ECB kose se sa odredbama Osnivačkog akta kojima se zabranjuje monetarno finansiranje). Dakle, reč je o „suštinskoj“ krizi evropskog posleratnog nadnacionalnog poretka – suprotno nastojanjima zvaničnika EU da krizu svedu na problem nedovoljno efikasnog tehnokratskog upravljanja finansijskom stabilnošću u zoni evra. Dugoročno posmatrano, za opstanak EMU potrebna je izgradnja funkcionalne ekonomske unije sa čvrstom fiskalnom unijom kao njenim sastavnim delom. Istinski demokratski legitimitet ovakvim ambicioznim stremljenjima mogla bi da podari odgovorna evropska vlada. Takođe, na taj način bi odveć snažna i nezavisna ECB, bila uravnotežena,⁶⁸ što sve implicira da nadnacionalna ekonomska unija nije ostvariva (i ne bi trebalo da bude) bez demokratske saglasnosti država članica, odnosno njihovih građana o elementima političke unije.

Zaključak

Istaknuta tendencija u polju evropskih studija tokom poslednje decenije bila je usmerenost na krize. Od krize javnog duga, do izbegličke krize i pregovora oko izlaska Ujedinjenog Kraljevstva iz EU, teorijska misao ne prestaje da skreće pažnju na izvore, razvojne putanje mnogobrojnih evropskih kriza. Posmatrači integracije su navikli na narativ po kome EU opstaje uprkos krizama i nastavlja da širi nadležnosti. Međutim, dugotrajnost krize u evrozoni i ozbiljnost njenih kako ekonomskih, tako i političkih posledica uslovila je da se sada istraživačke teme usmere ka fundamentalnim pitanjima integracije i načinima na koji je kriza oblikovala pravila po kojima EU funkcioniše.

Da li evropska integracija napreduje nakon kriza i da li su prošle krize uslovile najveće političke i institucionalne probobe u sistemu upravljanja EU? Preduzeto istraživanje pokazalo je da odgovor na postavljena pitanja ne može biti jednoznačan. Projekat evropskog ujedinjenja je napredovao kako kao posledica mera preduzetih zarad kriza, tako i usled delovanja drugih činilaca koji ne moraju biti striktno vezani za krize. Između ostalog, produbljenje integracije je nastupalo i kao posledica postepenog odvijanja ambicioznih planova nakon mnogih pregovora, strpljivog aktivizma nadnacionalnih institucija donekle zaklonjenog od očiju javnosti, dobro iskorišćenog političkog momentuma od strane agilnih državnika (npr. period ekspanzije evropske istorije po okončanju Hladnog rata) itd. U

⁶⁸ U oblasti evropskih studija trenutno se zahuktava polemika o tome da li je ECB politizovana. Videti: Pier Domenico Tortola, "The Politicisation of the European Central Bank: What is it, and how to study it?", *Journal of Common Market Studies*, October 2019, dostupno na: Internet, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/jcms.12973, 05/11/2019>.

svakom slučaju, tvrdnja da su krize „dobre“ za EU je uprošćena, i to najmanje iz dva razloga. Prvo, istorija integracije poznaje i krize koje su okončane očiglednim neuspehom. Odbacivanje projekta Evropske odbrambene zajednice u najranijoj fazi integracije imalo je za posledicu okretanje ka drugim oblastima, mahom u sferi ekonomске integracije gde se centralizacija nadležnosti na zajedničkom nivou odlučivanja pokazala plodotvornijom. Uprkos mnogim planovima i inicijativama ni danas se ne može govoriti o integraciji u oblasti odbrambene politike, već pre o različitim modalitetima labave saradnje država članica. Drugo, ne može se jednostavno konstatovati da je rastuća međuzavisnost evropskih naroda korisna ili poželjna bez kvalitativnog ispitivanja političkog poretka unutar koga se ostvaruje. Više do ijedna pre nje, poslednja kriza Unije upozorava na probleme i opasnosti do kojih je dovelo otuđenje evropskih građana od njihovog prava na demokratski izbor.

Bibliografija

- Boin, A., 't Hart, P., Štern, E., Sandelijus, B., *Politika upravljanja krizama*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Davis Cross, Mai'a K. and Ma, Xinru, "EU crisis and integrational panic: the role of the media", *Journal of European Public Policy*, Vol. 22, No. 8, pp. 1053- 1070.
- Dabić, Dragana, „(Ne)ograničeni uticaj Nemačke u evrozoni: opstanak zajedničke valute iz ugla istorijskog institucionalizma“, *Međunarodni problemi*, godina LXVIII, br. 4, 2016, str. 327-350.
- Dabić, Dragana, „Evropska izbeglička kriza kao izazov teoriji o normativnoj moći Evropske unije“, u: Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (urs) *Balkanska migrantska ruta: između politike, prava i bezbednosti*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, Beograd, 2017, str. 52-73.
- Dabić, Dragana, „Kriza demokratije u Istočnoj Evropi: (ne)uspešna politička integracija novih članica?“, *Međunarodni problemi*, godina. LXXI, br. 2, 2019, str. 188-215.
- Dinan, Dezmon, *Sve bliža Unija (Uvod u evropsku integraciju)*, Službeni glasnik, 2009.
- Dinan, Dezmon, *Menjanje Europe – Istorija Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Dinan, Desmond, "Governance and Institutions: The Insidious Effect of Chronic Crisis", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 55, Issue S1, September 2017.
- Gajić, Aleksandar Saša, „Prilog za tipologiju kriza i istoriju krizologije“, *Pravo i društvo*, Broj 2, 2011.

- Gilbert, Mark, *European Integration – A Concise History*, Rowman & Littlefield Publishers, 2012.
- Haas, Ernst B., *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stevens & Sons Limited, London, 1958.
- Habermas, Jürgen, *The Crisis of the European Union – A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012.
- Hay, Colin, "Crisis and the structural transformation of the state: interrogating the process of change", *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 1, No. 3, Octobar 1999, pp. 317-344.
- Hooghe, Liesbet and Marks, Gary, "A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus", *British Journal of Political Science*, Vol. 39, Issue 1, 2009, pp. 1-23.
- Howarth, David and Quaglia, Lucia, "Banking Union as Holy Grail: Rebuilding the Single Market in Financial Services, Stabilizing Europe's Banks and 'Completing' Economic and Monetary Union", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51, Annual Review, 2013.
- Janković, Branimir, Radivojević, Zoran, *Međunarodno javno pravo*, Niš, 2005.
- Janković, Slobodan, *Anglo-američka obmana: Da li je izučavanje međunarodnih odnosa u sukobu sa stvarnošću?*, Catena mundi, Beograd, 2017.
- Joerges, Christian and Kreuder-Sonnen, Christian, "European Studies and the European Crisis: Legal and Political Science between Critique and Complacency", *European Law Journal*, Vol. 23., Issue 1-2, March 2017.
- Kovačević, Bojan, „Federalizam i kriza u Evropskoj uniji”, *Pravo i društvo*, Broj 3/4, 2011.
- Kun, Tomas S., *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd, 1974.
- Lefkofridi, Zoe and Schmitter, Philippe C., "Transcending or Descending? European Integration in Times of Crisis", *European Political Science Review*, Vol. 7, Issue 01, February 2015, pp. 3-22.
- Majone, Giandomenico, *Europe as the Would-be World Power*, Cambridge University Press, 2009.
- Miščević, Tanja, *Nova era međunarodnih organizacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- Monnet, Jean, *Memoirs*, Garden City, NY: Doubleday, 1978.
- Rhinard, Mark, "The Crisisification of Policy-making in the European Union", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 57, No. 3, pp. 616-633.
- Samardžić, Slobodan, *Tragedija Kosova i Metohije – Između Srbije i Evropske unije*, Catena mundi, Beograd, 2018.
- Samardžić, Slobodan, „Evropska unija između krize i dezintegracije“, *Pravo i društvo*, Broj 1, 2012.

- Samardžić, Slobodan, „Ugovor minimalističkih namera: obeležja i domeni Ugovora o stabilnosti, koordinaciji u upravljanju u ekonomskoj i monetarnoj uniji“, u: Slobodan Samardžić i Ivana Radić Milosavljević (ur.) *Kriza Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2013.
- Samardžić, Slobodan, „Evropska unija u laverintu krize“, u: Slobodan Samardžić i Ivana Radić Milosavljević (ur.) *Kriza Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2013.
- Samardžić, Slobodan, „Jedan političko-realistički pogled na današnju Evropu i mesto Nemačke u njoj“, pogovor u: Herfrid Minkler, *Sila u središtu: Novi zadaci Nemačke u Evropi*, Albatros Plus, Beograd, 2016.
- Seabrooke, Leonard & Tsingou, Eleni, “Europe’s fast and slow-burning crises”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 26, No. 3, 2019, pp. 468-481.
- Stiglic, Džozef E., *Euro – Kako zajednička valuta ugrožava budućnost Evrope*, Akademска knjiga, Novi Sad, 2016.
- Tejlor, Pol, *Kraj evropske integracije*, Albatros plus i Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Thies, Wallace J., “Is the EU Collapsing?”, *International Studies Review*, Vol. 14, Issue 2, June 2012.
- Tortola, Pier Domenico, “The Politicisation of the European Central Bank: What is it, and how to study it?”, *Journal of Common Market Studies*, October 2019, dostupno na: Internet, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/jcms.12973>, 05/11/2019.
- Trapara, Vladimir, “The East-West division in Europe as a challenge to global security”, in: Taro Tsukimura and Ivona Lađevac (eds) *Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe*, IFFE, Belgrade, 2015.
- Vajler, Džozef, *Ustav Evrope*, Filip Višnjić, Beograd, 2002.
- Weiler, J. H., “On the power of the Word: Europe’s constitutional iconography”, *International Journal of Constitutional Law*, Oxford University Press, vol. 3, numbers 2&3: Special issue, May 2005.

THE CRISIS PHENOMENA IN EUROPEAN INTEGRATION

ABSTRACT

The article examines the importance of the crisis phenomena in the context of the progress of integration processes, that is, the centralization of competencies at the European decision-making level. To answer the questions of whether the integration is moving forward through crises and whether crises have truly been a positive stress test for the European Union, as it is sometimes referred to in the literature, the responses to the preceding crises are analyzed. The choice fell on the crises that historians of European integration have identified as the most serious. Particular emphasis is placed on the consequences of the latest Union crisis. Whether it is portrayed as the most serious economic crisis in the history of a European project, or the uncertain transformation of an ineffective and democracy deficient European multi-level governance system that has been in force for more than a decade, the Eurozone crisis has had far-reaching political consequences. Various narratives are also considered regarding the Union's definitive way out from the crisis. The paper concludes the integration has progressed, both as a result of measures taken for the sake of crises and as a result of other factors not strictly related to crises. It is not advisable to ascertain that the growing interdependence of the European people, initiated as a result of institutional responses to crises, is desirable or useful without a qualitative examination of the political order within which it is achieved.

Key words: European Union crisis, History of European integration, The empty chair crisis, Jean Monnet, European post-crisis system of governance, European integration theories.

UDK 327(510:497.11)
341.232(510:4-12)
Biblid 0543-3657, 71 (2020)
God. LXXI, br. 1177, str. 30-52
izvorni naučni rad
Primljen: 4.12.2019.

Katarina ZAKIĆ¹

Potencijali regionalne saradnje u okviru 17+1 i iskustva Srbije

SAŽETAK

Regionalna saradnja u okviru kineske platforme 17+1 još uvek je ograničena. Većina projekata koji su ostvareni u okviru nje su realizovani bilateralno, iako je jedan od prvih dogovorenih projekata bio regionalan – pruga Beograd-Budimpešta. Projekti koji podrazumevaju regionalnu saradnju, a koji se u poslednje vreme više nominuju od strane samih članica, su uglavnom projekti o kojima je Evropska unija razmišljala, ali je odustala od njihove realizacije. Time se stiče utisak da je većina projekata “reciklirana” i da posmatrane zemlje nisu Kini ponudile nove regionalne projekte. Bez obzira na to, Kina je spremna za saradnju ali se saradnja usporeno odvija. Bilo bi poželjno da zemlje članice ove inicijative nominuju inovativnije i lakše ostvarive projekte. Srbija ima pozitivna iskustva u realizaciji bilateralnih projekata, ali ne i u realizaciji regionalnih zbog negativnog stava EU ka njima.

Ključne reči: regionalna saradnja, regionalni projekti, bilateralna saradnja, 17+1, Kina, Centralna i Istočna Evropa, Srbija, Evropska unija.

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privrednu, E-mail: katarina@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privrednu tokom 2020. godine.

Tema ovog rada je izlagana na okruglom stolu pod nazivom „Bilateralni akademski susreti – Srbija i Hrvatska u međunarodnim odnosima“, koji su organizovali Hanss Seidel Fondacija, IMPP i IMRO u oktobru 2019. godine u Beogradu.

Uvodna razmatranja

Regionalna saradnja i ekonomski dobrobiti koji potiču od nje su teme koje nisu nove i o kojima se do sada puno puta pisalo. Glavni cilj ekonomista je da sagledavajući prednosti i mane regionalne saradnje dođu do zaključka koji su projekti izvodljivi, pre svega u smislu troškova i koristi, tj. profita koji oni donose, što je i glavna svrha klasične *cost-benefit* analize. Međutim, pored ove analize u obzir se uvek uzimaju i drugi parametri, koji značajno utiču na donošenje odluke o tome da li će se određeni regionalni projekat realizovati, kao što su: spremnost aktera da zajednički realizuju projekat, geostrateški odnosi, ko obezbeđuje finansijska sredstva i pod kojim uslovima, spremnost na regionalnu saradnju dve države ili dva regiona, uticaj na životnu sredinu itd.

Ovaj rad je u tom smislu posvećen jednom posebnom aspektu regionalne saradnje, i to mogućnosti saradnje zemalja Centralne i Istočne Evrope međusobno, a u okviru kineskog kooperacionog mehanizma sada poznatog pod nazivom 17+1. On je svoj prvobitni naziv 16+1 promenio prethodne godine u 17+1, nakon što se Grčka kao poslednja zemlja Balkana pridružila ovoj platformi.

Kao početna godina uspostavljanja 16+1 uzima se 2012. godina, tj. tada je održan Samit premijera zemalja CIE i Kine u Varšavi iste godine. Glavna ideja ove platforme je poboljšanje odnosa Kine sa pomenutim zemljama i to kako u obliku bilateralne tako i regionalne saradnje, po principima međusobnog uvažavanja i razumevanja a na obostranu korist. Zemlje koje su članice ovog formata su Litvanija, Letonija, Estonija, Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Albanija i Severna Makedonija. U proteklih sedam godina održano je sedam velikih samita kojima prisustvuju uglavnom premijeri pomenutih zemalja,² ali je organizovan i veliki broj ministarskih sastanaka u okviru ovog formata koji su podešeni po oblastima saradnje (transport, poslovanje,³ tehnologija, inovacije, kultura, obrazovanje, zdravstvo, turizam, zaštita životne sredine, šumarstvo itd.). Pored ovih postoje i redovni sastanci na drugim državnim nivoima (forumi ili tzv. platforme), koji takođe imaju za svrhu unapređenje saradnje na svakodnevnom, operativnom nivou. Rezultati ove saradnje su dobri, ali bi svakako mogli biti i bolji. Razloga za to ima puno, a o razlozima zašto potencijali nisu do kraja iskorišćeni biće u narednom delu rada.

Ovaj rad predstavlja nastavak istraživanja o kome je autor pisao početkom 2018. godine, a koji se odnosio upravo na regionalnu saradnju

² Bukurešt 2013. godine, Beograd 2014. godine, Sudžou 2015. godine, Riga 2016. godine, Budimpešta 2017. godine, Sofija 2018. godine i Dubrovnik 2019. godine.

³ Napomena: srednja i mala preduzeća i finansije.

unutar 16+1.⁴ U tom smislu je prošlo dovoljno vremena da se vidi dokle su pojedini projekti stigli, da li su predloženi neki novi i šta se desilo sa regionalnim projektima koji su ranije bili nominovani za realizaciju.

Usled toga se u radu koristi kvantitativna, kvalitativna i deskriptivna analiza, i to pre svega podataka objavljenih u zvaničnim saopštenjima vlada uključenih u ovaj projekat. Pored toga, analiza u obzir uzima i mnogobrojne studije izvodljivosti, radove i članke koji su se bavili regionalnim projektima o kojima će ovde biti reči. Kada je reč o samoj ekonomskoj saradnji Kine i CIEZ, podaci koji se tom prilikom analiziraju potiču od relevantnih ekonomskih i finansijskih institucija, kako iz Kine tako i sa Zapada.

Svrha rada je da pokaže koliko je bila i koliko jeste realna regionalna saradnja unutar ove inicijative, uzimajući u obzir sve elemente koje ove zemlje povezuju, ali i udaljavaju jednu od druge. Druga svrha rada je da ukaže na iskustva Srbije u okviru ove inicijative i pokaže kakvi su rezultati postignuti. Na kraju, neophodno je dati i predloge kako se ova saradnja može unaprediti.

Ekonomska saradnja Kine sa zemljama uključenim u 17+1

Nekadašnji kineski premijer Ven Čiabao (Wen Jiabao), u obraćanju 2012. godine povodom stvaranja platforme 16+1, naveo je trgovinu i investicije kao dva osnovna parametra koja mogu da se unaprede unutar ove saradnje.⁵ Upravo su usled toga i za potrebe ovog rada odabrani ovi parametri kao ključni indikatori u sagledavanju ekonomske saradnje između Kine i zemalja CIE.⁶

⁴ Kataina Zakić, Katarina Tešić, "Managing Regional Development in CEE countries – example of Initiative 16+1", *Journal: Progress in Economic Science*, 2018, pp. 95-109, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Stanisława Staszica University, Pila, Poland, DOI: 10.14595/PES/05/006

⁵ O dvanaest mera za unapređenje saradnje između Kine i CIEZ, mogu se detaljniji podaci naći u: Qingyun Wang, "New 16+1 China-European initiative introduced in Beijing", *China Daily*, 2015-10-31, Internet, http://www.chinadaily.com.cn/world/cn_eu/2015-10-31/content_22332681.htm, 15/10/2019 i Secretariat for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries, "China's Twelve Measures for Promoting Friendly Cooperation with Central and Eastern European Countries", Internet, http://www.china-ceec.org/eng/lchrhw_1/2012hs/hdxw/t1410546.htm, 10/10/2019

⁶ U okviru IMPP su objavljena dva zbornika radova na temu saradnje unutar 16+1 i Pojas i put. Više o tome videti u: "Initiatives of the 'New Silk Road' – Achievements and Challenges", 2017, editors: Duško Dimitrijević, Ping Huang, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, pp. 1-529.; "The Cooperation between China and Balkan Countries under the "Belt and Road" Initiative", 2019, editors: Zuokui Liu, Ivona Lađevac, Chinese Academy of Social Science, pp. 1-252.

Mapa 1 – Zemlje Centralne i Istočne Evrope članice Inicijative 17+1

Pored toga, da bi se bolje sagledala ova saradnja, biće uporedo prikazani i podaci o istim parametrima koje ima Kina sa zemljama Evropske unije. Tri su razloga za to: 1. od pomenutih 17 zemalja 12 su članice EU, a njih pet nije (obeležene tamnjom sivom bojom na mapi broj 1); 2. saradnja zemalja CIE sa Kinom se kvalifikuje od strane EU kao štetna i neodgovarajuća, dok se u isto vreme saradnja Kine i većine zapadnih zemalja EU i dalje neometano razvija i odvija; 3. podaci će pomoći da se vidi da li su zemlje Centralne i Istočne Evrope iskoristile svoje potencijale u saradnji sa Kinom i gde se one prema istim podacima nalaze u odnosu na EU.

Prema podacima Ministarstva trgovine NR Kine (MOFCOM) obim trgovine između Kine i CIEZ je u 2018. godini bio 82,23 milijardi US\$, što je povećanje za 21% u odnosu na prethodnu godinu.⁷ Isti izvor navodi da je kineski izvoz ka CIEZ iznosio 59,19 milijardi US\$, a da je u isto vreme uvoz dostigao 23,04 milijarde US\$, što označava deficit od 36,15 milijardi dolara na strani evropskih zemalja. Ovde je neophodno naglasiti, da je prvobitni plan bio da se u prvih pet godina obim razmene podigne na 100 milijardi

⁷ Xinhua, "China, CEEC see steady trade growth", 06.04.2019, Internet, <http://www.china-daily.com.cn/a/201904/06/WS5ca85931a3104842260b4a69.html>, 17/11/2019

dolara, do čega nije došlo. Pored toga, povećan je uvoz kineskih proizvoda, ali on sa druge strane nije bio praćen dovoljnim povećanjem izvoza CIEZ na teritoriju Kine. Što se tiče *investicija* MOFCOM navodi da su kineske kompanije investirale 10 milijardi u CIEZ, dok su one povratno uložile 1,5 milijardi US\$.⁸

UNCTAD-ovi podaci pokazuju da je zavisnost CIEZ u pogledu trgovine još uvek vezana za EU, i da je saradnja sa Kinom relativno skromna. Tamaš Matura (Tamas Matura) u tom smislu iznosi podatke pomenute institucije u kojima navodi da je prosečna izvozna zavisnost ovih zemalja u odnosu na Kinu u 2017. godini iznosila 1,2%, dok je tokom te iste godine izvozna zavisnost Nemačke iznosila 6,3% i Velike Britanije 4,4% u odnosu na Kinu.⁹ To govori u prilog činjenici da zapadne zemlje EU imaju značajniju izvoznu zavisnost od Kine nego CIEZ.

U pogledu *trgovine* i podataka za 2018. godinu, Eurostat navodi da je Kina druga po vrednosti zemlja u koju EU izvozi svoja dobra, a sa druge strane je Kina broj jedan izvoznik na teritoriju EU. Holandija je bila najveći uvoznik robe iz Kine (28,7% ukupnog uvoza EU iz Kine), a Nemačka je bila najveći izvoznik iz EU (17,3% ukupnog izvoza EU ka Kini).¹⁰ Prema istom izvoru, EU je u 2018. godini izvezla robe u vrednosti od 210 milijardi evra, a uvezla iz Kine 395 milijardi evra, što je deficit od 185 milijardi evra.¹¹

Što se tiče *investicija Kine na teritoriji EU*, posebno su bile značajne 2016. i 2017. godina kada su one u apsolutnom iznosu bile najviše. Rodium (Rhodium) grupa navodi da je Kina uložila oko 30 milijardi evra u 2017. godini, dok je EU uložila oko 7 milijardi evra u Kinu.¹²

Naredne, 2018. godine, Velika Britanija je uložila 3,89 milijardi US\$ u Kinu, a Nemačka je uložila 3,45 milijardi US\$.¹³ Zemlje u koje je Kina najviše

⁸ Ibid.

⁹ Tamas Matura, "China and CEE: 16+1 is here to stay", *Emerging Europe*, May 7th 2019, Internet, <https://emerging-europe.com/voices/china-and-cee-161-is-here-to-stay/>, 17/11/2019

¹⁰ European Commission, "China-EU – international trade in goods statistics", March 2019, Internet, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics&stable=0&redirect=no, 15/11/2019

¹¹ European Commission, "EU-China trade in goods: €185 billion deficit in 2018", 09/04/2019, Internet, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20190409-1>, 15/11/2019

¹² Frank Bickenbach and Wan-Hsin Liu, "Chinese Direct Investment in Europe – Challenges for EU FDI Policy", *CESifo Forum*, 4 /2018, December, Volume 19, Internet, <https://www.ifo.de/DocDL/CESifo%20Forum-2018-4-bickenbach-liu-chinese-FDI-december.pdf>, 10/10/2019, pp. 16.

investirala u 2018. godini su Velika Britanija (4,2 milijarde evra), Nemačka (2,1 milijardi evra) i Francuska (1,6 milijardi evra).¹⁴

Prema tome, možemo reći da su ekonomski interesi i prioriteti Kine do skora više bili koncentrisani na EU i to na zapadne zemlje unutar EU, i to kako u pogledu trgovine tako i u pogledu investicija. Trgovinski posmatrano, situacija se nije promenila, te Kina i zapadne zemlje EU i dalje imaju visok stepen saradnje, dok se situacija u pogledu investicija značajno promenila. Zaokret u visini investicija, tj. njihovom smanjenju, dolazi nakon 2017. godine i bilo je više razloga za takvu politiku. Kina je usled posebnih zakona unutar EU koji se odnose na skrining inostranih investicija, a kojima je ona posebno bila izložena, smanjila obim investicija na ovu teritoriju.¹⁵ Pored ovog, još jedan razlog je bio bitan u zaokretu kineske strategije – pokazalo se da pojedine akvizicije unutar EU nisu bile uspešne i dobre, te je bilo potrebno da se bolje planira i osmisli sistem akvizicija, te podigne stepen domaće likvidnosti. Na kraju, Kina je odlučila da veća finansijska sredstva usmeri ka zemljama koje su potpisnice Inicijative Pojas i put.

Što se tiče ekonomске saradnje Kine sa zemlja CIEZ, ona još uvek nije na značajnom nivou i uočava se veliki trgovinski disbalans. Ono što se ipak primećuje, jeste da se svake godine stepen saradnje povećava, i ostaje da se vidi da li ove evropske zemlje mogu značajnije da izvoze na tržiste Kine. Taj nivo trgovine je u odnosu na trgovinu koju EU, a pogotovo zapadne zemlje EU, imaju sa Kinom još uvek značajno niži.

Što se tiče investicionih projekata¹⁶ Kina povećava svoje prisustvo na ovoj teritoriji, a pogotovo ulaze u Balkanske zemlje, o čemu govore i podaci da su Kinezi u Grčku uložili 11,08 milijardi dolara i Srbiju 10,26 milijardi dolara kroz različite investicione projekte od 2008. do 2018. godine,¹⁷ i broj

¹³ Belt and Road Advisory, "Foreign investment into China in 2018: 3 key points", February 24, 2019, Internet, <https://beltandroad.ventures/beltandroadblog/foreign-investment-china-2018>, 15/11/2019

¹⁴ Thilo Hanemann, Mikko Huotari, Agatha Kratz, *Chinese FDI in Europe: 2018 Trends and Impact of New Screening Policies*, A report by Rhodium Group (RHG) and the Mercator Institute for China Studies (MERICS), March 2019, ISSN (Online): 2509-5862, pp. 7.

Napomena: Posebno je u ovom izveštaju zanimljiv prikaz na strani 12, gde je prikazana mapa država EU sa označenim zemljama i rasponom kineskih investicija na njihovim teritorijama. Na ovoj mapi se jasno vidi koliko najrazvijene zemlje EU prednjače u kineskim investicijama, u odnosu na zemlje Centralne i Istočne Evrope.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ovde se misli na sve što Kina posmatra kao svoju investiciju: dakle zajmovi + SDI + akvizicije.

¹⁷ Katarina Zakić, Bojan Radišić, "Chinas Belt and Road Investment Projects in the Balkan Countries: Six Years After", *The Review of International Affairs*, July–September 2019, Vol. LXX, No. 1175, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, pp. 63.

investicionih projekata u zemljama na Balkanu sve brže raste. Od ostalih zemalja unutar 17+1, što se tiče investicija (SDI) i dalje prednjače članovi Višegradske grupe.¹⁸ I ovde ostaje isti zaključak da zapadne zemlje EU imaju veći prliv kineskih investicija nego CIEZ.

Regionalna saradnja u okviru 17+1

Nakon uspostavljanja 16+1 platforme 2012. godine, zemlje CIEZ su nominovale najvećim delom individualne projekte, a ne regionalne. Očekivanja su bila velika, i prvih godina su se ideje za realizaciju progresivno uvećavale. Zanimljivo je primetiti da je među prvim predlaganim projektima, jedan od njih bio regionalni, pruga Beograd-Budimpešta, a da nakon toga dolazi do zastoja u njihovom predlaganju. Nakon toga, u protekle tri godine ponovo dolazi do njihovog aktiviranja, ali je stepen realizacije izrazito mali. Usled toga će se na tabeli broj 1 prvo prikazati regionalni projekti za koje postoje potpisani ugovori ili memorandumi i koji su u određenoj fazi realizacije. Nakon toga će biti prikazani potencijalni projekti, dakle projekti koje bi zemlje CIE želele da realizuju preko ove inicijative, ali su još uvek u preliminarnoj fazi, tj. za njih nemamo konkretnе parametre da bismo mogli da kažemo da li će i kada biti realizovani.

¹⁸ Klára Dubravčíková (et all), "Prospects for Developing the V4+China Cooperation Platform", Central European Institute of Asian Studies, Slovak Republic, pp. 19.

Tabela 1 – Nominovani regionalni projekti u okviru Inicijative 17+1

NAZIV PROJEKTA	OBLAST SARADNJE	ZEMLJE KOJE INICIRAJU PROJEKAT	STATUS PROJEKTA
Pruga Beograd-Budimpešta	infrastruktura	Srbija, Mađarska	aktivan
Autoput Crna Gora-Albanija (Plavi koridor)	infrastruktura	Crna Gora, Albanija	aktivan
Projekat Tri reke	plovna infrastruktura	Poljska, Češka, Slovačka	predlog
Pruga Rijeka-Zagreb-Budimpešta	infrastruktura	Hrvatska i Mađarska	predlog
Projekat Tri mora	infrastruktura, energetska saradnja i bolje informatičko povezivanje	Hrvatska, Slovenija, Bugarska, Mađarska, Austrija, Estonija, Letonija, Litvanija, Češka, Poljska, Slovačka i Rumunija	predlog
Unska pruga	infrastruktura	Hrvatska, Bosna i Hercegovina	predlog
Producavanje pruge Beograd-Budimpešta	infrastruktura	Severna Makedonija, Grčka, Slovačka	predlog

Svaki od ovih projekata biće pojedinačno objašnjen i za potrebe ove analize će se sagledati mogućnosti za realizaciju istih. Posebna pažnja biće data ulozi Kine u njihovom sprovođenju, odnosno kako je ona pristupala njima, kako je tekao proces pregovora i kako se menjala njena uloga.

Pruga Beograd-Budimpešta

Ovaj infrastrukturni projekat je tokom prvih godina uspostavljanja 16+1 bio perjanica najava svih projekata koji će se u okviru ove inicijative realizovati. Broj novinskih izveštaja, kako na zapadu tako i na istoku, koji su objašnjavali ovaj projekat bio je veliki. Pored toga, broj naučnih radova napisanih na temu inicijative se uvećavao, a samim tim je projekat pruge više puta pominjan i apostrofiran. No za potrebe ovog rada neće se ulaziti u analizu pre svega naučnih studija na ovu temu, jer nisu predmet istraživanja, ali će se napomenuti da je projekt koliko hvaljen, toliko i osporavan. Glavne zamerke

projektu su bile da je neusklađen sa EU regulativom, tj. da za ovakvu vrstu infrastrukturnog projekta nije raspisan javni tender ni u Srbiji ni u Mađarskoj, te da projekat ne može biti realizovan iz tog razloga. Drugi problem je bio visina kredita koje bi Srbija i Mađarska morale da plate, ukoliko bi pristupile izgradnji pruge. Treći problem je viđen u tome što je ugovor podrazumevao da prugu grade kineske kompanije sa kineskom radnom snagom.

Zašto je pruga važna za ove dve zemlje, ali i za Kinu? Za Srbiju i Mađarsku ova pruga predstavlja neophodnu železničku vezu sa železnicom prvo u srednjoj, a nakon toga i u zapadnoj Evropi. Srbija preko tri decenije nije imala ni mogućnosti ni sredstava da gradi novu železnicu, a povremeno su, u meri u kojoj je to bilo moguće, rađeni samo projekti remonta pojedinih železničkih trasa. Apsurd leži i u tome da voz iz Beograda stiže do Budimpešte u proseku za osam sati, što je ispod svakog proseka za takav vid razdaljine i putne infrastrukture.

Ovaj projekat je važniji za Srbiju nego za Mađarsku, jer Mađarska daje prednost drumskoj infrastrukturi, a samostalno je pre finansijske krize ukinula veliki deo železničke infrastrukture. Za nju je ovaj projekt važan pre svega u smislu transporta kineske robe, a ne putnika, od Pireja ka zapadnoj Evropi. Srbiji je pak ovaj projekat bitan kako u pogledu transporta robe, tako i ljudi, a posebno je značajan zbog devastiranosti njene železničke putne mreže. No ni za jednu zemlju ova deonica neće biti od značaja ako se ne radi na tome da se ovaj putni pravac železnicom pre svega, ali i putevima, spoji sa lukom Pirej jer njeni kapaciteti neće biti iskorišćeni.¹⁹

Kini je, sa druge strane, ova pruga važna iz više razloga. Pre svega, ovo bi bila prva železnica koju gradi u Evropi, kao što je i most Mihajlo Pupin u Srbiji bio prvi most koji su Kinezi izgradili na teritoriji Evrope. Pored toga, ovo je odličan ugovor za Kinu u finansijskom smislu, jer se uzima njen kredit (pod vrlo povoljnim uslovima, sa niskom kamatnom stopom), upošljava se za izvođenje radova kineska kompanija sa kineskom radnom snagom, i na kraju obezbeđuje se bolja transportna infrastruktura za prevoz kineske robe iz Pireja. Dakle, u ovakvoj postavci svaka od uključenih strana postiže svoje interesе, ali ostaje pitanje da li je moguće da se ovakva situacija privede kraju na zadovoljavajući način?

Zašto ostaje nedoumica oko ovog projekta? Pre svega, Srbija je više puta menjala planove i tek je 2019. godine, dakle pet godina kasnije, definisala kako će se ova pruga graditi. Ono što je drugačije u odnosu na prvobitne planove, jeste da nije samo Kina uključena u realizaciju ovog projekta, već i Rusija. Naime, pruga je sada izdeljena na tri deonice: 1. Beograd-Stara Pazova koju rade kineske kompanije; 2. Stara Pazova-Novi Sad koju izvode ruske kompanije (finansira se iz ruskog kredita); 3. Novi Sad-Subotica koju grade

ponovo kineske kompanije. Na prvoj deonici koja je dužine 30 km je angažovana *China Communications Construction Company*, a vrednost ove deonice je 350 miliona dolara. Drugu deonicu, koja je najzahtevnija za izvođenje, gradi ruska kompanija *RŽD International*, a vrednost investicije je 247,9 miliona dolara, prema izjavi srpskog ministra za infrastrukturu.²⁰ Treća deonica je dužine 108 km, njena vrednost je 943 miliona evra, a radove izvode *China Railway International i China Communications Construction Company*.²¹ Dakle, Srbija je "zatvorila" konstrukciju, kako finansijsku tako i izvođačku, ali uz prilično menjanje planova. Mađarska, osim što je dva puta raspisivala javni tender, nije krenula sa izgradnjom. Naime, nakon prvog javnog tendera stigle su ponude, ali je ponuđena cena izgradnje pruge bila viša za 10% u odnosu na ono što je procenjeno. Zbog toga je Mađarska Vlada odlučila da raspisi novi tender krajem 2018. godine, jer nije želela da krene u realizaciju projekta po ovoj ceni koštanja. Žoltan Vurus (*Zoltán Vörös*) navodi da Mađarska verovatno neće biti ni spremna da krene u izgradnju pre 2021. godine, jer sve i da se prihvate uslovi iz tendera, potrebno je još tri godine da se izradi sva dokumentacija i pripreme svi uslovi za izvođenje radova.²² Kineska strana, prema zvaničnim izjavama, nije odustala od ovog projekta, ali drugi projekti su joj sada prioritetniji, pogotovo izgradnja železnice i puteva u Aziji. Stoga i ostaje pitanje da li će projekat, koji je bio perjanica ove grupacije, biti realizovan u punoj meri i da li će se troškovi gradnje ove železnice na kraju i isplatiti.

Autoput Crna Gora-Albanija

Projekat autoputa Crna Gora-Albanija je manje poznat u odnosu na mnogo veći projekt koji se radi u Crnoj Gori, a to je autoput Bar-Boljare koji spaja Crnu Goru sa Srbijom. Albansko-crnogorski autoput je poznat i pod nazivom Plavi koridor (*Blue Corridor*), i ima za cilj da spoji putnu mrežu ove dve države duž Jadrana. U suštini, on predstavlja nastavak putne magistrale koja se zove Jadransko-jonska magistrala, a koja se proteže u dužini od 1.100 km preko teritorija sledećih zemalja: Italije, Slovenije, Hrvatske, BiH, Crne Gore, Albanije, te na kraju Grčke.²³

²⁰ *Večernje novosti*, „Brzom prugom 2021. godine: Od Novog Sada do Beograda za pola sata“, 07. jun 2019, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:799223-BRZOM-PRUGOM-2021-GODINE-Od-Novog-Sada-do-Beograda-za-pola-sata>, 21/11/2019

²¹ Ibid.

²² Zoltán Vörös, Who Benefits From the Chinese-Built Hungary-Serbia Railway?, *The Diplomat*, January 04th 2018, Internet, <https://thediplomat.com/2018/01/who-benefits-from-the-chinese-built-hungary-serbia-railway/>, 15/11/2019

²³ *Independent Balkan News Agency*, “The project of the Blue Highway starts, it links the West Balkan countries”, 25/03/2015, Internet, <https://balkaneu.com/project-blue-highway-starts-links-west-balkan-countries/>, 10/11/2019

Memorandum o razumevanju, koji su dve zemlje potpisale 2015. godine, za izgradnju ovog puta sa kompanijom *China's Pacific Construction Group Corporation Ltd* bio je zasnovan na javno-privatnom partnerstvu, ali još uvek nije realizovan i ne zna se da li je ova kompanija i dalje ostala partner na projektu.²⁴ U tadašnjim zvaničnim izjavama se pominjalo da put kroz ove dve zemlje ima dužinu od 280 km i tada je prva procena bila da je vrednost radova oko 1,72 milijarde dolara. U međuvremenu je, krajem 2017. godine, počela sa obe strane da se radi studija izvodljivosti. Nakon toga je usledilo zatišje, da bi se krajem 2019. godine BiH dodatno uključile u ovaj projekat. Razlog je jednostavan. Počela je izgradnja mosta Pelješac u Hrvatskoj i ukoliko se BiH ne priključe aktivnije ovoj inicijativi, mogu potpuno da budu zaobiđeni na Jadransko-jonskoj maršuti. Još uvek nije bilo izjava da li će i BiH takođe uz pomoć kineskih partnera da realizuje ovaj projekt i da li će to biti preko javno-privatnog partnerstva. Prema tome, iako se o ovom projektu aktivno priča već pet godina, i iako je potpisano MoU, još uvek nije došlo do početka radova, mada i crnogorska i albanska strana najavljuju skori početak istih.

Projekat Tri reke – Dunav, Odra i Elba

Projekat Tri reke predstavlja izgradnju mreže vodenih kanala u obliku slova Y, koji bi tim putem spojili reke Dunav, Odru i Elbu. Krajnji cilj Inicijative Tri reke (ITR) je prevoz robe putem pomenutih reka do Crnog i Severnog mora, a inicijativa pri tome obuhvata deset evropskih zemalja.²⁵ Poljska, Češka i Slovačka su lideri ovog projekta i njihova borba za realizaciju istog je vrlo intezivna.

Pikeka (*Picheca*) navodi u svom tekstu da je ideja o ovakvom povezivanju dosta stara (XIV vek), i da je u više navrata tokom istorije pokušano da se ona i ostvari: tokom Drugog svetskog rata od strane Nemaca, sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka u Češkoj i Poljskoj, te nakon promena u Češkoj krajem devedesetih od strane češkog premijera Václava Klaus-a (*Václav Klaus*).²⁶ Projekat je pre svega početkom XX veka promovisala Češka, a razlog je bio kinesko ulaganje 2005. godine u brodogradilište u Češkim Lođenjicama (*České Loděnice*). Naime, kompanija *Hudong-Zhonghua Shipbuilding* napravila je ugovor o zajedničkom ulaganju sa pomenutim brodogradilištem u kome

²⁴ *The Central European Financial Observer*, "Montenegro, Albania launch research on Adriatic-Ionian highway feasibility", 22.11.2017, Internet, <https://financialobserver.eu/recent-news/montenegro-albania-launch-research-on-adriatic-ionian-highway-feasibility/>, 21/11/2019

²⁵ Giuseppe Picheca, "The sealess Navy of the Czech Republic", *Progetto Repubblica Ceca*, March 31, 2014, Internet, <http://www.progetto.cz/la-marina-senza-mare-della-repubblica-ceca/?lang=en/>, 15/10/2019

je trebalo da se godišnje proizvede 50 brodova, a investicija je bila vredna milijardu čeških kruna.²⁷ Time se, zapravo, ponovo skrenula pažnja na ovaj region i mogućnost za njegovo unapređenje, što je dalje pogodovalo i razvoju ove inicijative. To je bio dodatni razlog i da se češki premijer Zeman (Zeman) prikloni kineskoj strani za finansiranje projekta, pogotovo što je EU sklonila projekat Tri reke iz svojih strateških dokumenata o unutrašnjim plovnim putevima.²⁸

Kao razlozi zašto bi danas ovaj projekat trebalo da se realizuje navode se sledeća objašnjenja: to je jeftin vid transporta; dosta je siguran tj. mala je verovatnoća za havarije i nesreće; emisija štetnih gasova je najmanja kod ovakvog oblika transporta;²⁹ smatra se da će stepen zaštite od poplava biti mnogo veći ako se izgradi mreža kanala koji će odvoditi višak vode u ovakvim situacijama, odnosno koristiti vodu iz kanala za vreme suša za navodnjavanje.³⁰

Kao kontrargumenti navode se da studija izvodljivosti pokazuje da je projekat preskup, a ekološke dobrobiti od korišćenja rečnog transporta treba umanjiti zbog poremećaja ekosistema usled preusmeravanja rečnih tokova.

S obzirom na to da je za ovaku vrstu velikih infrastrukturnih projekata unutar EU potrebno obezbediti saglasnost njenih nadležnih organa, pomenute tri zemlje su se saglasile da rade na izradi studije izvodljivosti i da predlog o kofinansiranju dostave EU 2023. godine, kako bi se onda krenulo sa izgradnjom 2028. godine.³¹ Češka je u junu 2018. godine predala svoju studiju izvodljivosti, a Poljska još uvek radi na njoj.³² Usled toga, iako

²⁷ Po današnjem kursu skoro 40 miliona evra.

²⁸ Giuseppe Picheca, "The sealess Navy of the Czech Republic", *Progetto Repubblica Ceca*, March 31, 2014, Internet, <http://www.progetto.cz/la-marina-senza-mare-della-repubblica-ceca/?lang=en/>, 15/10/2019

²⁹ Prva tri navoda su data prema studiji: Chemical Logistics Cooperation in Central and Eastern Europe – Feasibility Study: "Improvement of Conditions for the River Transport in Central Europe (Mainly on the Elbe River)", 25th November 2010, CityPlan spol. s r. o., Faculty of Transportation Sciences (FD ČVUT), Czech Technical University in Prague, pp. 148-187, Internet, https://www.krusecky.cz/assets/File.ashx?id_org=450018&id_dokumenty=1661831, 10/10/2019

³⁰ Brian Kenety, "Linking the Elbe, Oder and Danube – Watershed Idea or Megalomanic Boondoggle?", *Radio Prague International*, 05/11/2018, Internet, <https://www.radio.cz/en/section/business/linking-the-elbe-oder-and-danube-watershed-idea-or-megalomanic-boondoggle>, 23/11/2019

³¹ Ibid.

³² Road to Inland Waterways Transfer of Shipment, 02.2019, Interreg Central Europe – *Trans Tritia, Taking Cooperation forward, European Regional Development Fund*, Internet, <https://www.interreg-central.eu/Content.Node/Road-to-Inland-Waterways-Transfer-of-Shipment.pdf>, 15/10/2019, pp. 15.

je u više navrata razgovarano sa kineskim predsednikom Sijem (*Xi*)³³, i iako je Kina dala zeleno svetlo za realizaciju ovog projekta, možemo reći da je kinesko učešće u njemu neizvesno, kao što je i neizvesno ako učestvuje, u kakvom obliku će učestrovati. Svakako da je i Kini ovakva vrsta projekta veliki izazov, mada je dva velika projekta rečnih kanala i izmeštanja vodenih tokova Kina imala u samoj Kini (Brana Tri klisure i Južno-severni projekat izmeštanja vode), ali bi ponovo ovo bio prvi projekat takve vrste u EU. Takođe, finansijski posmatrano, to je opet dobra investicija za njih jer je u pitanju veliki infrastrukturni projekat, na kome rade tri zemlje.

Pruga Rijeka-Zagreb-Budimpešta

Hrvatska kao jedna od najmlađih članica EU, iako ispunjava mnoge ekonomski kriterijume da bi ušla u njen sastav, i dalje ima dosta internih ekonomskih problema i uz to projekte koje bi želela da realizuje ali do sada nije. Geografski položaj Hrvatskoj omogućava da iskoristi potencijale koje druge zemlje nemaju, a to je pre svega izlaz na Jadransko more i revitalizacija i obnova luka preko kojih roba iz svih krajeva sveta može da se transportuje ka Evropi. Problem sa takvim planom jeste pre svega stanje lučnog prevoza u Hrvatskoj i nakon toga i stanje železničke mreže.

Upravo se u takvoj situaciji, kada EU ne može uvek da pomogne, Kina pokazala kao ekonomski partner sa kojim bi Hrvatska mogla da sarađuje. Ona je pogotovo zainteresovana za luke na Jadranu, te pored luke Zadar u kojoj već ima delimično učešće, pregovara sa hrvatskim vlastima oko ulaganja u luku Rijeka. Usled toga, Kinu zanima i da nakon istovara robe u ovoj luci, roba može pored redovnih autoputeva, da se transportuje i železnicom. Stoga je projekat pre svega revitalizacije pruge Rijeka-Zagreb veoma važan, a nakon tog i povezivanje Zagreba sa Budimpeštom u nastavku.

Na nedavnom samitu 17+1 u Dubrovniku, Hrvatska je potpisala memorandum o saradnji koji se odnosi na izgradnju i koncesiju ravnicaarske pruge Rijeka-Zagreb sa kineskom kompanijom *China Road and Bridge Company*. Hrvatska je odustala od prethodnog plana da ceo ovaj projekat finansira preko EU, te je smatrala da će koncesijom lakše rešiti ovaj problem.³⁴ Ne treba zanemariti ni činjenicu da je Hrvatska već počela revitalizaciju

³³ Duško Dimitrijević, „Dunav-Odra-Laba/Elba vodni tok – idealna platforma za razvoj odnosa između zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope“, in: Collection of Selected Papers, Presented at Thirtieth International Scientific Conference “Danube – River of Cooperation”, Belgrade, 2019.

³⁴ Gabrijela Galić, „Hoće li Hrvatska nizinsku prugu graditi kineskim, umjesto europskim novcem?“, 10 travanj 2019, *Faktograf*, Internet, <https://faktograf.hr/2019/04/10/hoce-li-hrvatska-nizinsku-prugu-graditi-kineskim-umjesto-europskim-novcem/>, 20/11/2019

jednog dela pruge, koji je EU finansirala (izrada projektne dokumentacije i finansiranje samih radova).³⁵ No, najteži deo deonice za izgradnju, od Karlovca do Rijeke, ostao je problematičan jer je Evropska komisija procenila da projekat nije isplativ i tu se stalo. Upravo je stoga interesovanje kineske strane za ovaj projekat važno, jer se povećava mogućnost za realizaciju celoukupnog projekta.

Bez obzira na to kako Hrvatska reši ovaj problem – da li putem koncesije koju će dati Kinezima, ili putem finansiranja od strane EU gde bi kineske kompanije izvodile radove, ona bi dugoročno rešila probleme povezanosti Riječke luke sa železnicom, i pospešila transport robe iz Kine ka Evropi i obrnuto. Ova inicijativa se delimično nastavlja na inicijativu pruge Beograd–Budimpešta, te će i ova realizacija zavisiti od uspešnosti pregovara sa Mađarskom stranom, koja je izrazila zainteresovanost i za ovaj projekat.

Projekat Tri mora – Jadransko, Baltičko i Crno more

Projekat Tri mora predstavlja saradnju zemalja koje su omeđane Jadranskim, Baltičkim i Crnim morem, a pre svega u domenu izgradnje infrastrukture, bliže energetske saradnje i boljeg informatičkog povezivanja. Članice ove inicijative su Hrvatska, Slovenija, Austrija, Bugarska, Mađarska, Estonija, Letonija, Litvanija, Češka, Poljska, Slovačka i Rumunija. Iako su sve zemlje članice Evropske unije njihovi ekonomski rezultati i dalje nisu na nivou zapadnoevropskih zemalja, te njihov GDP čini samo 10% GDP ove unije.³⁶ Usled toga nabrojane zemlje nameravaju da neke projekte, koji su ranije odbačeni ili se nisu mogli realizovati, putem ove inicijative i fondova koje će ih pratiti realizuju.

Inicijativa je zvaničan oblik dobila u Dubrovniku 2016. godine na njenom prvom samitu.³⁷ Do sada je održano četiri samita: u Dubrovniku, Varšavi, Bukureštu i Ljubljani, a planirano je da se 2020. godine održi peti u Estoniji. Na osnovu saopštenja sa ovih samita i na osnovu tema o kojima se razgovaralo, može se uočiti da većina zemalja ima potrebu za snažnije povezivanje Istoka unutar EU. Ove zemlje smatraju da će PTM doprineti tome

³⁵ Više o tome u: Luka Filipović, „Opet svi govore o nizinskoj pruzi, ovih 10 stvari morate znati o njoj“, *Tportal.hr*, 12.04.2019, Internet, <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/opet-svi-govore-o-nizinskoj-pruzi-ovih-10-stvari-morate-znati-o-njoj-foto-20190412,15/10/2019>

³⁶ Christoph Hasselbach, Rosalia Romaniec, “Berlin takes a new approach to the Three Seas Initiative”, *Deutsche Welle*, 05.06.2019, Internet, <https://www.dw.com/en/berlin-takes-a-new-approach-to-the-three-seas-initiative/a-49076663>, 15/10/2019

³⁷ Xinhua, “Three Seas Initiative in East Europe emerges as timely new cooperation platform”, 16/10/2018, Internet, http://www.xinhuanet.com/english/2018-10/16/c_137536934.htm, 20/11/2019

da se one na drugaćiji način shvate i da se dâ do znanja da imaju mehanizam pomoću koga mogu bolje određene projekte zajednički da ostvare.

Pre svega, ovaj deo Evrope je između "dve vatre" u pogledu energetske bezbednosti. S jedne strane im je Rusija od koje energetski zavise, a s druge strane je EU koja sprovodi sankcije prema Rusiji. Broj potencijalnih gasnih tokova o kojima se pričalo poprima ozbiljan broj, a rešenja još uvek nema. Sa druge strane, putna infrastruktura unutar ove grupacije nije na nivou zapadnog proseka, pa se navodi podatak da je za prelaženje iste relacije unutar Istoka potrebno dva do četiri puta više vremena, nego što je to slučaj sa istom destinacijom unutar Zapada EU.

Ekonomска kriza koja je pogodila EU 2008. i 2009. godine ozbiljno je ugrozila rad ove unije, te se od projekta koji su trebali biti realizovani i o kojima se razmišljalo odustalo. Bilo je urgentnijih problema za rešavanje, poput "gašenja požara" unutar Grčke, Portugalije, Irske i Španije, čiji su ekonomski problemi ugrožavali ekonomsku stabilnost cele EU. I dok su ovi problemi manje ili više uspešno rešeni, i to uz veliku pomoć Unije, dotle su zemlje Centralne i Istočne Evrope prvo čekale, a nakon toga i shvatile da nešto moraju i same da preduzmu.

Usled toga je osnivanje mehanizma 16+1 pogodovalo razvoju ideja koje su u suštini omogućavale bolju regionalnu saradnju i uspešnije dogovaranje oko prioriteta u realizaciji istih. No, čini se da je i među samim članicama PTM dolazilo do promena u razvoju odnosa sa Kinom. Pre nego što je inicijativa ozvaničena, Kina se tretirala kao potencijalno ravnopravan partner, da bi se u poslednje vreme o Kini pričalo samo kao jednom o mogućih investitora ili izvođača radova unutar ovog projekta.

Da li će ove zemlje, na kraju krajeva, dati značajniju ulogu Kini ili ne, ostaje da se vidi. Na osnovu onoga što je zvanično objavljeno moglo je da se uoči da ove zemlje planiraju ovim projektom ozbiljno da se bave, a o tome govore i sredstva koja se u te svrhe izdvajaju. Za potrebe PTM je osnovana banka sa sedištem u Poljskoj, kojom upravljaju Poljska, Češka i Rumunija, a koja za sada raspolaže kapitalom od 500 miliona evra, a planirano je da fond ima na raspolaganju 4–5 milijardi evra.³⁸

Unska pruga

Unska pruga je pruga koja spaja Hrvatsko primorje sa severom zemlje, prelazeći pri tome sedam puta granicu sa Bosnom i Hercegovinom. Pruga je počela da se gradi pre Drugog svetskog rata, a izgradnja i elektrifikacija iste su završeni 1948. godine. Pruga je okviru nekadašnje Jugoslavije odlično

³⁸ Christoph Hasselbach, Rosalia Romaniec, Berlin takes a new approach to the Three Seas Initiative", *Deutsche Welle*, 05.06.2019, Internet, <https://www.dw.com/en/berlin-takes-a-new-approach-to-the-three-seas-initiative/a-49076663>, 15/10/2019

poslovala, kako u pogledu transporta robe, tako i u pogledu transporta ljudi.³⁹ Raspad zemlje i rat neminovno su doveli do toga da i pruga propadne, jer su obe zemlje uključene u njeno održavanje imale bitnijih problema za rešavanje.

Ova inicijativa, tj. projekat remonta i izgradnje pojedinih delova pruge su od značaja za obe zemlje. Za Hrvatsku je projekat bitan zbog tri luke koje se nalaze u neposrednoj blizini početka Unske pruge, a to su Zadar, Šibenik i Split. Već je ranije rečeno da je Kina uložila kapital u Zadarsku luku te tim pre postoji zainteresovanost kineske strane da se olakša transport robe i da se osposobi putna mreža. Pored toga, Hrvatska namerava da dodatno osposobi i pojača kapacitete luka Šibenik i Split, pa joj i zbog toga ovaj putni pravac odgovara.

Sa druge strane, BiH ima sopstvene interese da ovaj projekat bude realizovan jer je Unsko-sanski kanton siromašniji i nerazvijeniji u odnosu na druge, te Vlada BiH u tom smislu i vidi ovaj projekat kao podsticaj, tj. zamajac njenoj privredi. Plan je da se ovom prugom pre svega transportuje ruda koju BiH može da izvozi (gips, kameni ugalj, kvarc boksit i mangan), ali i da se koristi za prevoz stanovništva.⁴⁰

Kineska strana je, kao što je već rečeno, veoma zainteresovana za ceo projekat jer joj omogućava bolje povezivanje železničke mreže tamo gde joj je to potrebno, a sam projekat je realan i ostvariv na korist obe zemlje koje su ga nominovale.

Proširenje pruge Beograd–Budimpešta

Kao što je u prethodnom delu ovog rada rečeno, iako se projekat izgradnje pruge Beograd– Budimpešta suočava sa problemima i zastojima u realizaciji, postoje i druge države koje su zainteresovane da se uključe u ovaj regionalni projekat, pre svega one koje mogu da se uključe u ovaj putni pravac – Grčka, Severna Makedonija i Slovačka.

Sve pomenute zemlje, a pogotovo Grčka, zainteresovane su za ovu saradnju pre svega zbog kineskih ulaganja u luku Pirej. Naime, ona su tokom proteklih godina iznosila oko pet milijardi US dolara, i Kinezi su tokom proteklih godina intenzivno radili na osavremenjavanju ove luke i podizanju njenih lučkih kapaciteta. O tome koliko su uspeli govori i podatak da ova luka trenutno zauzima 36. mesto među 100 najvećih luka na svetu, za razliku od ranijih vremena kada je bila na 93. mestu.⁴¹ To je danas jedna od

³⁹ HaberBa portal, "Unska pruga: Kineski investitori kao poklon s neba", 16. septembar 2018, Internet, <https://www.haber.ba/vijesti/bih/665690-unska-pruga-kineski-investitori-kao-poklon-s-neba>, 15/10/2019

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ The National Herald, "China's Cosco Makes Piraeus 2nd Largest Port in Mediterranean", February 4th 2019, Internet, <https://www.thenationalherald.com/229205/chinas-cosco-makes-piraeus-2nd-largest-port-in-mediterranean/>, 20/11/2019

najvažnijih luka na Mediteranu i Kinez ovu luku posmatraju kao jedan od najbitnijih projekata u okviru svoje Inicijative Pojas i put (BRI), mada su konkretno kineska kompanija COSCO koja rukovodi lukom i grčka vlast, ugovor o saradnji potpisali 2008. godine, dakle značajno ranije u odnosu na stvaranje ove inicijative. Prema tome, za Grčku je ova luka i putni pravac od strateškog značaja za oporavak njene ekonomije, imajući u vidu da je Grčka u prethodnoj deceniji bila na ivici bankrota. Severna Makedonija takođe ima sopstvene interese da se ovaj putni pravac osavremeni, bilo kroz železnicu bilo kroz puteve, jer je i njenoj putnoj mreži potrebno značajno ulaganje koje se jedino može isplatiti ukoliko se ta putna infrastruktura u dovoljnoj meri koristi. Srbija je već najavila da će raditi na revitalizaciji ostatka svoje železničke mreže, a Slovačka je naravno zainteresovana zbog svojih strateških planova i razvijanja intermodalnog trasporta. Prema tome, sve zemlje imaju slične ciljeve, ali za sada ne postoje konkretni planovi ili potpisani memorandum ili ugovori na osnovu kojih možemo reći da je ovaj projekat aktivan.

Ovaj projekat je za Srbiju posebno bitan i značajan jer Srbija već ima velika ulaganja u samu prugu na potezu Beograd–Subotica. Da bi ova ulaganja bila isplativa, mora da postoji veza i sa ostalim zemljama, a ako ovakve železničke veze ne bude, dugovi će se značajno teže vraćati. Stoga je ova regionalna inicijativa pre svega za našu državu bitna, a situaciji pogoduje to što i ostale zainteresovane zemlje imaju ciljeve koji su slični našima.

Iskustva Srbije u okviru 17+1

Nakon sklapanja strateškog partnerstva Srbije sa Kinom 2009. godine u punoj meri počinje da se ostvaruje bilateralna saradnja, kako u političkom tako i u ekonomskom i kulturnom pogledu. Kakva je bilateralna ekomska saradnja Srbije i Kine, a kakva su iskustva Srbije u regionalnim projektima?

Kada se posmatraju trgovinski odnosi Kine sa Srbijom oni nisu zadovoljavajući, ali nisu i neočekivani. Srbija ima veliki spoljnotrgovinski deficit sa Kinom, koji je u 2018. godini iznosio 1,5 milijardi dolara.⁴² Srbija je naspram Kine mala zemlja, koja nema kapacitete da pojača svoj izvoz na kinesko tržište, a sa druge strane uvoz je veliki, te se radi na tome da se ovaj deficit smanji.

Kakva je sa druge strane situacija sa investicijama? Obrazac kineskih investicionih projekata u Srbiji se uklapao u običajeni kineski obrazac ulaganja u inostranstvo. Prvi ešalon ulaganja jesu ulaganja kineskih državnih kompanija i to pod vodstvom kineske Vlade, pri čemu se sporazum i ugovor

⁴² Statistical Office of the Republic of Serbia, *Statistical release – Statistics of external trade*, Number 293, Year LXIX, 31.10.2019, Internet, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/PdfE/G20191293.pdf>, 01/12/2019, p. 7.

realizuju na državnom nivou. Taj prvi talas ulaganja podrazumeva investicije u oblasti infrastrukture i energetike. Nakon toga, kineske državne kompanije ulažu u privredu – i to mogu biti svi oblici ulaganja u kompanije (akvizicije, merdžeri ili joint venture), u oblastima koje ne moraju podrazumevati tradicionalne delatnosti. Tek u poslednjem, trećem talasu, dolaze kineske privatne kompanije, koje ponovo vođene direktivama kineske Vlade ulažu u oblasti koje im u strateškom pogledu odgovaraju. To ne znači da će kineska Vlada reći da se mora u određenu zemlju ulagati, ali će kao i do sada reći u svojoj zvaničnoj politici i petogodišnjim planovima razvoja, koji su regioni od značaja za nju.

U radu koji je objavljen prošle godine, autori Zakić i Radišić objavljiju preliminarne rezultate kineskih investicionih projekta na Balkanu u okviru Inicijative Pojas i put (BRI), te pored toga i podatke koji se tiču Srbije. S obzirom na to da je platforma 17+1 integrisana u BRI, i da su njihovi ciljevi isti, ukazano istraživanje ima značaj i za ovaj rad. Prema ovom radu, vrednost kineskih investicionih projekata do sada, uz ograničenje da su posmatrani projekti preko pojedinačne vrednosti od 100 miliona US\$, od 2010–2018. godine su u Srbiji iznosila preko 10 milijardi dolara, i to prema bazi *China Global Investment Tracker*.⁴³ U pitanju je baza američkog Enterprajz instituta (*Enterprise Institute*), koja se do sada u praksi pokazala kao dobra, jer generalno posmatrano postoje velike oscilacije u podacima koji se tiču kineskih investicija. Problem kineske transparentnosti podataka, kada su u pitanju projekti BRI koji se realizuju preko *China Export Import banke* ili *Silk Road Fund-a* su veliki, ali preko AIIB-a nisu. Stoga je pitanje tačnosti, uporedivosti i izvora podataka značajno, jer se time uveliko smanjuje preciznost i tačnost ekonomskog tumačenja podataka.

Prema istim podacima, u proteklim godinama Kina je u Srbiji najviše ulagala u infrastrukturu, energetiku i metalurgiju. Među ulaganjima u Srbiju izdvajaju se sledeći projekti: izgradnja mosta Mihajlo Pupin (kompanija *Chiba Road and Bridge Company*), izgradnja Koridora 11 (autoput Miloš Veliki – kompanije *Shandong Hi-Speed Group* i *Communication Construction Company*), izgradnja delova pruge Beograd–Budimpešta (kompanije *China Communication Construction Company* i *China Railway International*), akvizicija Železare Smederevo (Železara Smederevo Hesteel – HBIS group), akvizicija 64% rudarsko-topioničarskog basena Bor od strane *Zijin Mining-a*, izgradnja bloka B u termoelektrani Kostolac (kompanija *China Machinery Engineering Corporation*), projekat Smart City i 5G mreža od strane *Huawei-a*, te na kraju izgradnja fabrike guma u Zrenjaninu od strane *Shandong Linglong-a*.

⁴³ Katarina Zakić, Bojan Radišić, "Chinas Belt and Road Investment Projects in the Balkan Countries: Six Years After", *The Review of International Affairs*, July–September 2019, Vol. LXX, No. 1175, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, pp. 48–68.

Dakle, Srbija je stigla do trećeg talasa investicija (privatne strane direktnе investicije) koje Kina tradicionalno primenjuje, te je poslednja karika u tom nizu bila najava velike *greenfield* investicije kompanije *Shandong Linglong*. Ukoliko se do kraja realizuje ova investicija, po zvaničnim izjavama 900 miliona US\$, onda bi ona predstavljala jednu od najvećih stranih direktnih investicija u Srbiji. Time je zaokružen oblik svih mogućih projekata i investicija koje Srbija ima u saradnji sa Kinom.

Svi projekti su do sada realizovani na odgovarajući način, i pored pojedinačnih problema, koji se uglavnom odnose na izvođenje radova po pravilima EU, drugih većih problema nije bilo. Najveći problem je predstavljao projekat koji je prvi najavljen u okviru 16+1 i koji je imao regionalnu komponentu, dakle pruga Beograd-Budimpešta.⁴⁴ Srbija kao zemlja koja je u procesu pridruživanja EU je u takvoj situaciji da svoju regulativu mora da prilagođava zahtevima EU, ali sa druge strane, pošto još uvek nije članica, koristi tu prazninu da realizuje projekte koje ne može preko ove integracije.

Za Srbiju su, zbog njenog geografskog položaja i ekonomске situacije, bitni odnosi sa susedima i rad na regionalnim projektima, ne samo u okviru 17+1 već i u okviru drugih projekata saradnje poput IPA projekata EU. Dakle, bez takvog oblika saradnje mi gubimo mogućnosti za sopstveni razvoj, te je bitno da se realizuje veći broj projekata koji uključuje regionalnu komponentu. Usled toga je 17+1 odlična platforma za realizaciju ovakvih projekata, ali mora postojati čvrst dogovor svih uključenih država, bez obzira da li su članice EU ili nisu, da će se dogovori ispoštovati.

Zaključna razmatranja

Potencijali regionalne saradnje zemalja Centralne i Istočne Evrope unutar mehanizma 17+1 nisu dostigli svoj pun nivo i ostaje sumnja da li će oni i biti ostvareni. Broj bilateralnih ugovara svake pojedinačne zemlje sa Kinom je mnogo veći nego broj predloženih ili razmatranih regionalnih projekata.

Stiče se utisak da je početna ideja koju je Kina imala za cilj – da se unapredi njena saradnja sa pomenutim zemljama u regionalnom obliku – nestala, a da se ta saradnja sada svela uglavnom na bilateralnu. Od regionalnih projekata, koji su do sada nominovani, svi su bili u oblasti infrastrukture i uglavnom su projekti koje je EU ili odbila da realizuje ili je odustala od njih u svojim strateškim planovima. Razlog leži u finansijskoj krizi unutar EU zone od 2009.

⁴⁴ Više o EU viđenju saradnje između Srbije i Kine videti u: Ivona Lađevac, Branislav Đorđević, Ana Jović Lazić, "Serbian Views on "16+1" and the "Belt and Road" Initiative in China-EU Relations", in: *The Cooperation between China and Balkan Countries under the "Belt and Road" Initiative* (editors: Liu Zuokui and Ivona Lađevac), Chinese Academy of Social Science, Beijing, 2019, pp. 66.

godine pa na dalje. Usled toga, zemlje koje su poslednje primljene u EU, a to su uglavnom zemlje CIE koje su članice 17+1, nisu mogle u dovoljnoj meri da osete dobrobiti regionalne saradnje unutar EU.

Da bi se unapredila regionalna saradnja unutar ovakvog oblika inicijative neophodna je veća kooperacija regionalnih partnera, brži rad, te aktiviranje ideja koje nisu do sada u nekom obliku predlagane ili "reciklirane". Ukoliko bi zajednički rad i nastup CIEZ bili brži, uz nominovanje projekata koji se uklapaju u kinesku agendu i planove, projekti bi imali veću kinesku podršku.

Iskustva Srbije u saradnji sa Kinom do sada su bila pozitivna ukoliko su projekti bili samostalni, ali se situacija komplikovala kada su u pitanju bili regionalni projekti. Negativan odjek na realizaciju brze pruge Beograd-Budimpešta od strane EU, te stopiranje izgradnje pruge na teritoriji Mađarske, pokazali su sa čime će se sve ostale zemlje članice EU unutar CIEZ susresti ukoliko nominuju regionalne projekte sa Kinom. Usled toga se i vidi zaokret kod ovih zemalja u traženju kineskog partnerstva – od početnog stadijuma gde je Kina najvažniji partner, do novih momenata gde se Kina spominje jedino u kontekstu jednog od mogućih investitora u grupaciji raznih investitora. Ovakav zaokret je sve više evidentan, ali je evidentno i da Kina ima pomirljivu politiku prema ovakvoj promeni stava. Ona je svesna da su joj ove zemlje u geoekonomskom i geopolitičkom smislu važne, i usled toga i ovakvo smanjenje investicione aktivnosti sa EU zemljama CIE njoj ne predstavlja problem, te veće težište u saradnji stavlja na zemlje Balkana gde ima više uspeha u njihovoj realizaciji.

Bibliografija

Belt and Road Advisory, "Foreign investment into China in 2018: 3 key points", February 24, 2019, Internet, <https://beltandroad.ventures/beltandroadblog/foreign-investment-china-2018>, 15/11/2019

Bickenbach Frank and Liu Wan-Hsin, "Chinese Direct Investment in Europe – Challenges for EU FDI Policy", *CESifo Forum*, 4 /2018, December, Volume 19. Internet, <https://www.ifo.de/DocDL/CESifo%20Forum-2018-4-bickenbach-liu-chinese-FDI-december.pdf>, 10/10/2019, pp. 15-22.

Chemical Logistics Cooperation in Central and Eastern Europe – Feasibility Study: "Improvement of Conditions for the River Transport in Central Europe (Mainly on the Elbe River)", 25th November 2010, CityPlan spol. s r. o., Faculty of Transportation Sciences (FD ČVUT), Czech Technical University in Prague, Internet, https://www.kr-ustecky.cz/assets/File.ashx?id_org=450018&id_dokumenty=1661831, 10/10/2019, pp. 1-195.

Dubravčíková, Klára, Šebok, Filip, Šebeňa, Martin, Šimalčík, Matej, Turcsányi, Richard Q., "Prospects for Developing the V4+China

- Cooperation Platform”, Central European Institute of Asian Studies, Slovak Republic, pp. 1-40.
- Dimitrijević, Duško, „Dunav-Odra-Laba/Elba vodni tok – idealna platforma za razvoj odnosa između zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope”, in: Collection of Selected Papers, Presented at Thirtieth International Scientific Conference “Danube – River of Cooperation”, Belgrade, 2019
- European Commission, “China-EU – international trade in goods statistics”, March 2019, Internet, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics, 15/11/2019
- European Commission, “EU-China trade in goods: €185 billion deficit in 2018”, 09/04/2019, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20190409-1>, 15/11/2019
- Filipović, Luka, „Opet svi govore o nizinskoj pruzi, ovih 10 stvari morate znati o njoj”, *Tportal.hr*, 12.04.2019, Internet, <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/opet-svi-govore-o-nizinskoj-pruzi-ovih-10-stvari-morate-znati-o-njoj-foto-20190412>, 15/10/2019
- Galić, Gabrijela, „Hoće li Hrvatska nizinsku prugu graditi kineskim, umjesto europskim novcem?”, *Faktograf*, 10 travanj 2019, Internet, <https://faktograf.hr/2019/04/10/hoce-li-hrvatska-nizinsku-prugu-graditi-kineskim-umjesto-europskim-novcem/>, 20/11/2019
- HaberBa portal*, „Unska pruga: Kineski investitori kao poklon s neba”, 16. septembar 2018, Internet, <https://www.haber.ba/vijesti/bih/665690-unska-pruga-kineski-investitori-kao-poklon-s-neba>, 15/10/2019
- Hanemann, Thilo, Huotari, Mikko, Kratz, Agatha, *Chinese FDI in Europe: 2018 Trends and Impact of New Screening Policies*, A report by Rhodium Group (RHG) and the Mercator Institute for China Studies (MERICS), March 2019, ISSN (Online): 2509-5862, pp. 1-25.
- Hasselbach, Christoph, Romaniec, Rosalia, “Berlin takes a new approach to the Three Seas Initiative”, *Deutsche Welle*, 05/06/2019, Internet, <https://www.dw.com/en/berlin-takes-a-new-approach-to-the-three-seas-initiative/a-49076663>, 15/10/2019
- “Initiatives of the ‘New Silk Road’ – Achievements and Challenges”, 2017, editors: Dimitrijević Duško, Huang Ping, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, pp. 1-529.
- Independent Balkan News Agency*, “The project of the Blue Highway starts, it links the West Balkan countries”, 25/03/2015, Internet, <https://balkaneu.com/project-blue-highway-starts-links-west-balkan-countries/>, 10/11/2019
- Interreg Central Europe – Trans Tritia, European Regional Development Fund, *Road to Inland Waterways Transfer of Shipment – Taking Cooperation forward*, 02/2019, Internet, <https://www.interreg-central.eu/Content>.

Node/Road-to-Inland-Waterways-Transfer-of-Shipment.pdf, 15/10/2019, pp. 1-134.

Kenety, Brian, "Linking the Elbe, Oder and Danube – Watershed Idea or Megalomanic Boondoggle?", *Radio Prague International*, 05/11/2018, Internet, <https://www.radio.cz/en/section/business/linking-the-elbe-oder-and-danube-watershed-idea-or-megalomanic-boondoggle>, 23/11/2019

Lađevac, Ivona, Đorđević, Branislav, Jović Lazić, Ana, "Serbian Views on "16+1" and the "Belt and Road" Initiative in China-EU Relations", in: *The Cooperation between China and Balkan Countries under the "Belt and Road" Initiative* (editors: Liu Zuokui and Lađevac Ivona), Chinese Academy of Social Science, Beijing, 2019, pp. 54-73.

Matura, Tamas, "China and CEE: 16+1 is here to stay", Emerging Europe, May 7th 2019, Internet, <https://emerging-europe.com/voices/china-and-cee-161-is-here-to-stay/>, 17/11/2019

Picheca, Giuseppe, "The sea less Navy of the Czech Republic", *Progetto Repubblica Ceca*, March 31, 2014, Internet, <http://www.progetto.cz/la-marina-senza-mare-della-repubblica-ceca/?lang=en>, 15/10/2019

Qingyun, Wang, "New 16+1 China-European initiative introduced in Beijing", *China Daily*, 2015/10/31, Internet, http://www.chinadaily.com.cn/world/2015-10/31/content_22332681.htm, 15/10/2019

Secretariat for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries, *China's Twelve Measures for Promoting Friendly Cooperation with Central and Eastern European Countries*, Internet, http://www.china-ceec.org/eng/lchrw_1/2012hs/hdxw/t1410546.htm, 10/10/2019

Statistical Office of the Republic of Serbia, *Statistical release – Statistics of external trade*, Number 293, Year LXIX, 31.10.2019., Internet, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/PdfE/G20191293.pdf>, 01/12/2019, pp. 1-8.

The National Herald, "China's Cosco Makes Piraeus 2nd Largest Port in Mediterranean", February 4th 2019, Internet, <https://www.thenationalherald.com/229205/chinas-cosco-makes-piraeus-2nd-largest-port-in-mediterranean/>, 20/11/2019

"The Cooperation between China and Balkan Countries under the "Belt and Road" Initiative", 2019, editors: Liu Zuokui, Lađevac Ivona, Chinese Academy of Social Science, pp. 1-252.

The Central European Financial Observer, "Montenegro, Albania launch research on Adriatic-Ionian highway feasibility", 22/11/2017, Internet, <https://financialobserver.eu/recent-news/montenegro-albania-launch-research-on-adriatic-ionian-highway-feasibility/>, 21/11/2019

- Vecernje novosti*, „Brzom prugom 2021. godine: Od Novog Sada do Beograda za pola sata“, 07. jun 2019, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:799223-BRZOM-PRUGOM-2021-GODINE-Od-Novog-Sada-do-Beograda-za-pola-sata>, 21/11/2019
- Vörös, Zoltán, “Who Benefits From the Chinese-Built Hungary-Serbia Railway?”, *The Diplomat*, January 04th 2018, Internet, <https://the-diplomat.com/2018/01/who-benefits-from-the-chinese-built-hungary-serbia-railway/>, 15/11/2019
- Xinhua*, “China, CEEC see steady trade growth”, 06/04/2019, Internet, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201904/06/WS5ca85931a3104842260b4a69.html>, 17/11/2019
- Xinhua*, “Three Seas Initiative in East Europe emerges as timely new cooperation platform”, 16/10/2018, Internet, http://www.xinhuanet.com/english/2018-10/16/c_137536934.htm, 20/11/2019
- Zakić, Katarina, Radišić, Bojan, “China’s Belt and Road Investment Projects in the Balkan Countries: Six Years After”, *The Review of International Affairs*, Vol. LXX, No. 1175, July–September 2019, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, pp. 48-68.
- Zakić, Katarina, Tešić, Katarina, “Managing Regional Development in CEE countries – example of Initiative 16+1”, *Journal: Progress in Economic Science*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa Stanisława Staszica University, Pila, Poland, DOI: 10.14595/PES/05/006, 2018, pp. 95-109.

POTENTIAL OF REGIONAL COOPERATION WITHIN THE 17+1 AND EXPERIENCES FROM SERBIA

ABSTRACT

Regional cooperation within the Chinese platform 17+1 is still very limited. Most of the finished projects were achieved bilaterally, although the first project that was agreed upon was a regional project, e.g. the railway Belgrade – Budapest. Projects that have regional components and are more and more nominated by member countries are mainly those already considered by the European Union, but the Union retracted from fulfilling them. The impression is that most of the projects are "recycled" and that the member countries did not offer China new regional projects. Regardless, China is willing to cooperate, but cooperation is progressing slowly. It would be more suitable if the member countries of this initiative could nominate more innovative and manageable projects. Serbia has positive experiences with the realization of bilateral projects, but not so much with regional, mainly due to the negative attitude of the EU.

Key words: regional cooperation, regional projects, bilateral cooperation, 17+1, China, Central and Eastern Europe, Serbia, European Union.

UDK 341.217

327(430)

Biblid 0543-3657, 71 (2020)

God. LXXI, br. 1177, str. 53–72

izvorni naučni rad

Primljen: 8.12.2019.

Bojan S. MARIĆ¹

Politički odnosi Savezne Republike Nemačke i država Višegradske grupe

SAŽETAK

Države Višegradske grupe su nakon raspada Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika i trijumfa liberalnog sveta nad komunističkim blokom, unisono geopolitički optirale ka evroatlantskim integracijama i krenule u proces ekonomskе transformacije. Za Saveznu Republiku Nemačku (SR Nemačka), koja je nakon ponovnog ujedinjenja dveju nemačkih država 1990. godine postala najimnogoljudnija i ekonomski najjača država tadašnje Evropske zajednice, budućnost država Centralne Evrope nakon zbacivanja komunističkih „okova“ neminovno je pripadala uključenju u proces evroatlantskih integracija. Svesna svoje istorijske odgovornosti i geografske blizine u odnosu na ove države, nemačka spolja politika s početka devedesetih izražavala je bezrezervnu podršku evroatlantskim aspiracijama rukovodstava Višegradske trojke, a nakon mirnog raspada Čehoslovačke 1993. godine na Češku Republiku i Slovačku, i četvorke (V4).

Krise sa kojima se Evropska unija (EU) suočila – od izbijanja finansijske krize, na koju su se nadovezale migrantska, ukrajinska, kao i „brakorazvodna parnica“ između EU i Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske – predstavljale su pravi test za novopridošle članice porodice evropskih naroda, uključujući države V4. Imajući u vidu da su, za razliku od zapadnih članica EU koje su u hladnoratovskom periodu bile koncipirane na demokratskoj političkoj kulturi, države V4 grupe bile pod okriljem jedne autoritarne političke i vojne alijanse, predvođene SSSR-om, iskušenje je samim tim bilo veće. Kako će, nakon izlaska Velike Britanije iz EU, težiste evropskog bloka biti na nemačkom-francuskom dvojcu, u interesu Nemačke je da svoje, pre svega, čvrste ekonomski odnose sa državama V4 grupu

¹ Republički fond za zdravstveno osiguranje Kragujevac.

E-mail: bojan.erdoglija@gmail.com

oblikuje u smeru njihovog konstruktivnog doprinosa daljem jačanju porodice evropskih naroda.

Ključne reči: SR Nemačka, Višegradska grupa, Evropska unija, NATO, ekonomija, evrozona, migrantska kriza, Ruska Federacija

Uvodna razmatranja

Višegradska grupa (The Visegrád Group – V4) formirana je 15. februara 1991. godine u Višegradu, malom gradu u mađarskoj županiji Pešta. Grupa je formirana kao politička alijansa između srednjoevropskih država: Poljske, tadašnje Čehoslovačke i Mađarske. Nakon disolucije Čehoslovačke iz 1992. godine, Češka Republika i Slovačka postale su članice Višegradske grupe, uvećavajući broj članica sa tri na četiri. Višegrad je izabran, nimalo slučajno, za mesto gde su lideri ove tri države, predsednik Poljske Lech Valensa (Lech Wałęsa), predsednik Čehoslovačke Vaclav Havel (Václav Havel) i premijer Mađarske Jozef Antal (József Antall), odlučili da potpišu ovaj istorijski sporazum. Naime, u gradu-zamku Višegradu, održan je daleke 1355. godine srednjovekovni Kongres između vladara Bohemije (jedne od istorijski najvažnijih čeških zemalja), Mađarske i Poljske.

Kako ističe Jan Pakulski (Jan Pakulski), profesor sociologije na Univerzitetu Tasmanijskom (Australija), pokretački motivi „očeva osnivača“ u osnivanju Višegradske grupe bili su sledeći:

- 1) želja za ukidanjem komunističkog nasleđa u Centralnoj Evropi;
- 2) ambicija da se prevaziđu istorijski antagonizmi između država Centralne Evrope;
- 3) uverenje da se kroz zajedničku saradnju lakše može ostvariti neophodan proces transformacije društava nakon komunističke vladavine i uspešno „jedriti“ procesom evrointegracija;
- 4) ideološka podudarnost između tadašnjeg vladajućeg političkog establišmenta ovih država.²

Države Centralne Evrope su, nakon raspada SSSR-a i trijumfa liberalnog sveta nad komunističkim blokom, unisono geopolitički optirale ka evroatlantskim integracijama i krenule u proces ekonomske transformacije. Za SR Nemačku, koja je nakon ponovnog ujedinjenja između dveju nemačkih država 1990. godine postala najmnogoljudnija i ekonomski najjača država tadašnje Evropske zajednice, budućnost srednjoevropskih država nakon zbacivanja komunističkih „okova“ neminovno je pripadala uključenju u proces evroatlantskih integracija. Uključenje Višegradskih država u zapadne strukture pozitivno je vrednovano sa nemačke strane u pogledu

² Videti detaljnije u: Jan Pakulski, *The Visegrad Countries in Crisis*, Collegium Civitas, Warsaw, 2016, p. 7.

njene bezbednosti, trasirajući put ka jačanju ekonomske saradnje. Sve države V4 postale su članice EU i NATO, pri čemu su koristi jake ekonomske saradnje osetile, kako ove države, tako i Nemačka. Nemačke kompanije značajno su investirale na tržišta Višegradskog bloka, a države V4 su time dosta doobile na polju modernizacija svojih privreda.³

Države Višegradske četvorke čine tzv. „nemačko centralnoevropsko proizvodno jezgro“.⁴ Nemačke investicije značajno su uticale na modernizaciju proizvodnog sektora ovih država. Za Nemačku, koja predstavlja jednog od najvećih svetskih izvoznika, trećeg u svetu, ekonomski odnosi sa ovom „četvorkom“ predstavljaju značajan izvor njene ekonomske snage. Ukupna spoljnotrgovinska razmena Nemačke sa ove četiri države tokom 2018. godine iznosila je 291 milijardu evra. Višegradska grupa je sa 12% u ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmeni Nemačke bila ispred najvećih nemačkih partnera pojedinačno, poput Francuske, Holandije, Sjedinjenih Američkih Država, NR Kine i Velike Britanije.⁵ S druge strane i ove države upućene su na Nemačku, imajući u vidu da su visoko zavisne od izvoza na nemačko tržište i priliva nemačkih investicija.

Krise sa kojima se EU suočila poput finansijske krize, rata u Ukrajini, izbegličko-migrantske krize, odluke građana Velike Britanije da na referendumu sprovedenom tokom 2016. godine napuste EU, kao i uspona populista širom Evrope, predstavljaju ozbiljno iskušenje za opstanak i dalju transformaciju evropske porodice naroda. Za države V4 grupe navedene krize predstavljale su ozbiljna spoljnopolička, ekonomska i kulturološka iskušenja nakon njihove integracije u EU, s obzirom na to da je od momenta njihove integracije u EU, pa sve do pomenute finansijske krize, kao prve koja je dobrano „prodrmala“ evropsku konstrukciju EU nastupala sa većim samopouzdanjem i verom u „bolje sutra“.

Uloga SR Nemačke u procesu evroatlantskih integracija država Višegradske grupe

Za državu poput SR Nemačke, koja je označena glavnim vinovnikom za ratne strahote kojima je svet bio ophrvan tokom Drugog svetskog rata i za koju su sile pobednice nakon njegovog završetka smisljale najbolju moguću strategiju kako bi suzbile i najmanju mogućnost njene revizionističke politike,

³ Jurij Bajec, Nikola Jovanović, Nenad Milenović & Goran Nikolić (urs), *Srpsko-nemački odnosi: stvarno i moguće*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2012, str. 16-17.

⁴ Jacopo Maria Pepe, “China’s Inroads into Central, Eastern, and South Eastern Europe, Implications for Germany and the EU”, *DGAPanalyse*, March 2017 Nr. 3, Berlin pp. 7-8.

⁵ *Facts about German foreign trade*, Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (BMWi), Berlin, 2019, Internet, https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/facts-about-german-foreign-trade.pdf?__blob=publicationFile&v=7, 19/11/2019.

teško da se mogao zamisliti bolji scenario na spoljnopoličkom i bezbednosnom planu od uključivanja u proces evropskih integracija, počev od njene embrionalne faze u vidu konstituisanja Evropske zajednice za ugalj i čelik, kao i dobijanja statusa članice NATO saveza 1955. godine. Pripadnost SR Nemačke moćnoj NATO armadi omogućila joj je nesputan višedecenijski privredni i društveni razvoj u uslovima hladnoratovske „crvene“ pretnje koja se nadvila nad Zapadnom Evropom. Ponovnim ujedinjenjem Nemačke nastavljena je za vreme mandata kancelara Helmuta Kola (*Helmut Josef Michael Kohl*) politika konceptuirana na transatlantskom partnerstvu, motivisana velikim delom i umirivanjem susednih država koje su se plašile preterano jake ujedinjene Nemačke.

Države Višegradske grupe imale su u reujedinjenoj Nemačkoj snažnu potporu njihovoj integraciji u zapadnu civilizaciju. Svesna svoje istorijske odgovornosti i geografske blizine u odnosu na ove države, nemačka spoljna politika s početka devedesetih izražavala je bezrezervnu podršku evroatlantskim aspiracijama rukovodstava Višegradske trojke, a nakon mirnog raspada Čehoslovačke 1993. godine na Češku Republiku i Slovačku i četvorke. Spoljnopolički stavovi nemačke političke elite o evrointegracijskim procesima država Centralne Evrope (CE) bili su komplementarni sa stavovima ostalih država članica evropskog bloka, dok su u pogledu pridruživanja Severnoatlantskoj aliansi bili na liniji sa stavovima SAD, kao države koja je nakon raspada SSSR-a u poslednjoj deceniji XX veka ostala jedina svetska super-sila, poprimajući obrise globalnog hegemonija.

Na samom početku procesa evropskih integracija država Višegradske grupe, u nemačkom javnom mnjenju formiran je konsenzus o nužnosti nemačke podrške evropskim aspiracijama ovih država. Ovaj konsenzus između nemačkih vodećih političkih partija, civilnog društva i javnog mnjenja bio je zasnovan, pre svega, na analizi da je taj proces u nemačkom strateškom interesu. Početkom 1990. godine, prilikom održavanja Evropskog saveta u Dablinu, izražena je od strane šefova i vlada država Evropske zajednice spremnost da se započnu pregovori sa državama CE. Tri godine kasnije, na sastanku u istom formatu održanom u Kopenhagenu tokom juna 1993. godine, postignut je opšti konsenzus da „integrisanje država CE u Evropsku zajednicu bude u skladu sa njenim vodećim principima mirne i prosperitetne Evrope“. ⁶ Samit u Kopenhagenu ustanovio je kriterijume kojih su se države CE, kao i sve druge evropske države koje su želele punopravno članstvo u porodici evropskih naroda, morale pridržavati.⁷

⁶ Andrea Gawrich, Maxim Stepanov, “German Foreign Policy toward the Visegrad Countries – Patterns of Integration in Central Europe”, *DGAPanalyse*, September 2014 № 17, Berlin, p. 5. of

⁷ Pod kriterijumima iz Kopenhagena misli se na uslove za članstvo u EU. Reč je o tri grupe uslova: političkim, ekonomskim i pravnim. Uslovi su:

Nakon više od jedne decenije procesa evropskih integracija, tokom kojih su države Višegradske grupe nastojale da izgrade moderna evropska društva utemeljena na konceptu vladavine prava, ostvareno je punopravno članstvo u porodici evropskih naroda. U okviru petog proširenja, koje se dogodilo 01.05.2004. godine, deset novih članica pristupilo je EU a među njima i države Višegradske grupe. Pored pomenute četiri države EU pristupile su i sledeće države: Kipar, Estonija, Litvanija, Letonija, Slovenija i Malta. Proširenje EU postignuto 2004. godine predstavlja najveće proširenje u istoriji evrointegracije, pri čemu se broj članica povećao sa 15 na 25. Snažna potpora državama CE tokom čitavog procesa u vidu ekonomski najjače i najmnogoljudnije članice evropskog bloka – SR Nemačke – bila je kontinuirana, značajno utičući da države Višegradske grupe ostvare punopravno članstvo u EU.

Pored geopolitičkih razloga, podrška Nemačke „evropskom putu“ država V4 bila je zasnovana i na ekonomskom faktoru. Slom komunističkog sistema doveo je do porasta interesovanja nemačkih kompanija za to tržište. Nemačka investiciona aktivnost doživela je pravu ekspanziju u okviru država Višegradske četvorke, koje su prelaskom sa jednog na drugi ekonomski sistem liberalizovale svoje ekonomije, podstičući dolazak stranog kapitala. U početnoj fazi nemačke investicije u ovim državama najviše su bile usmerene na transportni, energetski, kao i sektor komunikacija. Tokom devedesetih godina Nemci su rapidno povećali ulaganja u proizvodni sektor. „Do kraja devedesetih godina, $\frac{3}{4}$ nemačkih investicija u Istočnu Evropu odnosile su se na proizvodni sektor, a pri čemu je $\frac{1}{3}$ bila usmerena ka novim proizvodnim centrima“.⁸ Nemačke investicije doprinele su ne samo modernizaciji privreda pomenutih država, već i pospešivanju međusobne trgovine unutar ovog tzv. mini-bloka, kao i rapidnom povećanju njihovog izvoza.

Nakon sloma SSSR-a i raspuštanja Varšavskog pakta, kao vojne organizacije srednjoevropskih i istočnoevropskih komunističkih zemalja pod žezлом Moskve, za države Višegradske grupe nije bilo bolje alternative u bezbednosnom smislu od priključenja NATO alijansi. „Doktrina ograničenog suvereniteta“, u okviru koje su države CE bile pod čvrstom vojnom kontrolom SSSR-a, od strane rukovodstava Višegradskih država želeta je biti

Politički – stabilnost institucija koje osiguravaju demokratiju, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i zaštitu manjina;

Ekonomski – postojanje funkcionalne tržišne privrede, sposobne da se nosi s pritiskom konkurenциje i tržišnim snagama unutar unije;

Pravni – sposobnost preuzimanja obaveza članstva, uključujući privrženost ciljevima političke, ekonomске i monetarne unije.

⁸ Stephen Gross, "The German Economy Today: Exports, Foreign Investment, and East-Central Europe", in: Lemke Christiane (ed.), *Germany in Europe: Powerhouse at the Crossroads*, Max Weber Chair Conference, 2013, p. 30.

zamenjena novim bezbednosnim kontekstom koji su zapadne demokratije na čelu sa SAD, kao dominantnim činiocem, trasirale početkom pedesetih godina.⁹ Tokom 1997. godine NATO alijansa započela je pregovore sa Poljskom, Mađarskom i Češkom Republikom, a koji su uspešno završeni dve godine kasnije ulaskom pomenutih država u ovaj vojni savez. Četvrta članica Višegradske grupe, Slovačka, pridružila se Severnoatlantskom savezu 2004. godine, kada je u okviru istočnog proširenja još pet država pristupilo alijansi i to: Bugarska, Rumunija, Letonija, Litvanija i Estonija. Kao razlog za zaostajanje Slovačke u odnosu na ostale članice V4, navodi se autoritarni način upravljanja državom od strane tadašnjeg premijera Vladimira Mečijara (Vladimir Mečiar), koji je ovu dužnost obavljao u periodu od 1990. do 1998. godine. Takođe, imajući u vidu dobre odnose Mečijara sa Kremljem tokom pomenutog perioda, neosporno da je i ova činjenica uticala na usporavanje NATO integracija ove države.

Pristupanjem država V4 NATO alijansi za SR Nemačku ostvaren je strateški cilj, s obzirom na to da ovim činom Nemačka nije više predstavljala istočno krilo Evrope, već se njena geografska pozicija pomerila ka centru Evrope.¹⁰ Ipak, u okviru etabliranih činioca nemačke političke scene, kao i među javnim mnjenjem, a za razliku od evropskih integracija nekadašnjih komunističkih država, u pogledu njihovog priključenja NATO alijansi, bili su izraženi elementi zabrinutosti. Imajući u vidu da je reujedinjena Nemačka nastojala da sa Ruskom Federacijom, kao državom sukcesorom stožera komunističkog sveta, izgradi partnerske odnose, ta bojazan reflektovala se u pogledu reakcije Rusije na talas istočnog proširenja NATO-a, čime bi Rusija na svojim granicama umesto komšija, koje je tokom Hladnog rata čvrsto držala u okviru komunističkog bloka, dobila komšije u NATO ruhu. Druga bojazan ogledala se u činjenici da bi ovim procesima mogla biti usporena bezbednosna emancipacija država EU, u svetu smanjenja vojne zavisnosti od Sjedinjenih Država. I kao poslednje, u okviru javnog mnjenja postojala je „stručna“ koja se zalagala da post-hladnoratovska EU akcenat stavi na demilitarizaciju, jačajući ulogu demokratskih organizacija poput Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), kao okvira za mirno rešavanje sporova između njenih članica. Istočno proširenje NATO saveza za ovu školu mišljenja predstavljalo je proces „bildovanja“ vojne moći na tlu Evrope, a nikako njenu redukciju.¹¹

⁹ Doktrina ograničnog suvereniteta predstavlja načelo koje je nalagalo da SSSR ima neotuđivo pravo da, ukoliko je to potrebno, i silom sačuva komunistički poredak u okviru svoje interesne sfere.

¹⁰ Andrea Gawrich, Maxim Stepanov, "German Foreign Policy toward the Visegrad Countries – Patterns of Integration in Central Europe", op. cit., p. 7.

Takođe, za Sjedinjene Države prikućenjem država V4 i Baltika ostvaren je strateški cilj kroz stvaranje takozvane tampon zone između Nemačke i Ruske Federacije. Nakon završetka Hladnog rata, SAD su pod svoju geopolitičku kontrolu stavile države koje se nalaze na istočnim granicama Evrope i koje su bile u sastavu nekadašnjeg Varšavskog pakta, formirajući tzv. „sanitarni koridor“ oko Rusije, koji se proteže od Baltičkog do Crnog mora. Srpski politikolog Srđan Perišić tvrdi da, „uticaj SAD na prostoru Istočne Evrope, posle pada Berlinskog zida, jeste dosledno sprovodenje geopolitičkih ideja Halforda Makindera (*Sir Halford John Mackinder*)“.¹² Sprečavanje stvaranja saveza između dve kopnene sile, Nemačke i Rusije, koje bi na taj način suvereno vladale prostorom Evroazije, a koji, po velikanu britanske geopolitičke misli Makindera, čini glavni svetski prostor, predstavlja glavni geopolitički zadatak atlantističkih pomorskih sila. Po Makinderovom mišljenju, Velika Britanija ili SAD moraju pod svojom kontrolom da drže prostor Istočne Evrope, stvarajući na taj način tampon-zonu između Nemačke i Rusije.¹³

Odnosi SR Nemačke i država Višegradske grupe u svetu krize Evropske unije

Rast ekonomske moći Nemačke dostigao je kulminaciju tokom evropske finansijske krize, kada su širom Evrope odjekivali glasovi o novom nemačkom hegemonizmu u Evropi. Nemačko insistiranje na štednji i budžetskoj disciplini, kao odgovoru koji prezadužene države evrozone treba da primene kako bi njihove privrede izašle na „zelenu granu“, dok je istovremeno nemačka ekonomija zahvaljujući slabom evru ostvarivala impresivne stope izvoza, bili su katalizatori stava o navodnoj nemačkoj hegemoniji. Nemačka je, od početaka krize, insistirala na primeni jednog ekonomskog modela, koji je za nju imao gotovo ideoološki status. Štednja i budžetska disciplina nisu za Nemačku imale alternativu, bez obzira na specifičnosti pojedinih zaduženih država i na karakteristike njihovih privreda.

Za države Višegradske grupe, posle skoro dve decenije ekonomskog rasta i izgradnje demokratskih institucija, globalna finansijska kriza koja je nastupila 2008. godine, i koja se odrazila na EU kroz ekonomsku recesiju, predstavljala je pravi test u pogledu odnosa ovih država sa Nemačkom. Osim Poljske, koja je kraj 2009. godine dočekala sa privrednim rastom od 1,7%, zahvaljujući na vreme preduzetim ekonomskim reformama i konzervativizmu poljske Centralne Banke, ostale članice grupe suoučile su

¹² Srđan Perišić, „Geopolitičko usmerenje spoljne politike Rusije“, *Vojno delo*, leto/2014, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Beograd, 2014, str. 13.

¹³ O Makinderovom teorijskom opusu videti više u: Nebojša Vuković, *Logika imperije, Nikolas Spajkman i savremena američka geopolitika*, Konras/Nacija pres, Beograd, 2007.

se sa recesijom, a najviše Mađarska (- 6,7%).¹⁴ Države V4 bile su tokom bujanja krize uglavnom na liniji stavova Nemačke u pogledu prevazilaženja njenih posledica, uz određena odstupanja. Nasuprot njima, južno krilo evrozone, oličeno u Italiji, Španiji i Grčkoj, oštro se protivilo ekonomskom receptu Berlina koji je počivao na premissi da su štednja i budžetska disciplina najbolji „lek“ protiv rasta javnog duga i „hromog“ privrednog rasta.

Po mišljenju Vladimira Handla (*Vladimír Handl*), profesora na Fakultetu socijalnih nauka Karlovog Univerziteta u Pragu, „finansijska kriza pokazala je da je nemačka ekonomija bazirana na industriji i orijentisana ka izvozu – koja je ne tako davno u anglosaksonском svetu kritikovana kao staromodna – bila mnogo održivija od ekonomije koncipirane na uslužnom sektoru i informacijama koja je imala svoj rast zahvaljujući deregulaciji finansijskog tržišta“.¹⁵ Ekonomije V4 ni tokom kriznog perioda nisu potiskivale značaj produktivnosti svojih ekonomija, nastojeći da povećaju svoj izvoz. U skladu sa nemačkim ekonomskim preskripcijama, nakon izbijanja krize posegnule su za merama fiskalne konsolidacije i postepeno povratile ekonomski rast. Kao država na koju bi prezadužene države evrozone trebalo da se ugledaju navodena je Slovačka, koja jedina od država V4 koristi evro kao nacionalnu valutu i to od 2009. godine.

Za razliku od finansijske krize, migrantska kriza sa kojom se EU bori od 2013. godine, a koja je svoj vrhunac dostigla 2015. godine, dovela je do ispoljavanja suprotstavljenih stavova između Nemačke i država V4 u pogledu njenog prevazilaženja. Tokom 2015. godine blizu 1,2 miliona izbeglica i migranata zatražilo je azil na tlu EU. Najveći broj azil je zatražilo u Nemačkoj i to, kako navodi nemačka Savezna kancelarije za migracije i izbeglice, u broju većem od milion. Ako je u pogledu finansijske krize Nemačka izazivala antipatiјe kod država koje su imale poteškoća zbog posledica ekonomskih mera na kojima je Nemačka insistirala, na početku migrantske krize ponašanje Nemačke i kancelarke Merkel prema migrantima imalo je humanu komponentu. Istoriski poklič nemačke kancelarke, „mi ćemo uspeti“ (*„Wir schaffen das“*), predstavljaо je odraz njene samouverenosti u pogledu ispravnosti stava koji je Nemačka zauzela prema migrantima. Merkelova je isticala da je Nemačka dužna da se prema migrantima odnosi humano, u skladu sa prvim članom nemačkog Ustava u kome se navodi da je „ljudsko dostojanstvo nepovredivo“, kao i da Ustav, u pogledu političkog azila, ni u jednom njegovom članu ne određuje ograničenja u broju azilanata.¹⁶ Takođe, Merkelova je bila svesna istorijske

¹⁴ Jan Pakulski, *The Visegrad Countries in Crisis*, Collegium Civitas, op. cit., p. 117.

¹⁵ Vladimír Handl, *The Visegrad Four and German hegemony in the euro zone*, Visegrad Fund, Bratislava, 2013, pp. 2-3.

¹⁶ „Pressestatement von Bundeskanzlerin Merkel zum Besuch der Flüchtlingsunterkunft in Heidenau am 26. August 2015“, Die Bundesregierung, August 26, 2015, Internet,

dužnosti koju Nemačka ima prema ugroženim i prognanim licima, imajući u vidu zaostavštinu iz Drugog svetskog rata.

Države V4 ispoljile su oštro protivljenje politici „otvorenih vrata“ kancelarke Merkel prema migrantima. Kako navodi dr Vladimir Prvulović, ove države „smatraju da se time ugrožava nacionalni, verski i kulturni identitet tih zemalja. Poljska, Češka, Slovačka i Mađarska odlučno i javno ne pristaju na teško postignut dogovor EU oko prihvatanja obaveznih kvota migranata, po cenu istupanja iz EU. U takvim uslovima je teško doći do zajedničke politike oko dogovorenih kvota prijema pristiglih migranata u sve članice EU“.¹⁷ Najbolji dokaz za ovu tvrdnju predstavljalо je odbijanje ovih država da prihvate odluku Evropske komisije koja je doneta u septembru 2015. godine, a koja je imala za cilj da obaveže članice EU da prihvate obavezan smeštaj 160.000 migranata.

Ovaj pokušaj Evropske komisije da osmisli uspešnu strategiju u borbi protiv migrantske krize, naišao je na žestok otpor pojedinih država EU. U zajedničkoj izjavi premijeri Češke, Mađarske, Slovačke i Poljske naveli su da „bilo koji predlog koji ima za cilj uvođenje obaveznih i trajnih kvota neće biti prihvatlјiv“.¹⁸ Po mišljenju lidera ovih država, svaka država treba samostalno da odluči na koji način želi da dâ doprinos razrešenju migrantskog čvora, a ne da joj se iz Brisela naređuje koliku kvotu mora da ispuni. Države Višegradske grupe imale su podršku baltičkih država i Španije u odbijanju prihvatanja migranata u skladu sa određenim kvotama.

Prihvatajući na sebe „mesijansku“ ulogu tokom migrantske krize, Nemačka je dozvolila sebi luksuz da prekrši odredbe Dablinske regulative (Uredba broj 604/2013) ili Dablinske regulative III, kojom se reguliše postupak utvrđivanja zahteva za azil.¹⁹ Nemačka se oglušila o njegove osnovne odredbe, kojima se precizira da zahtev za dobijanje azila potražilac podnosi u onoj državi EU na čije je tlo prvo stupio. Nemačka praktično nije vraćala migrante nazad. U toku bujanja migrantske krize 2015. godine,

¹⁷ <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenzen/2015/08/2015-08-26-merkel-heidenau.html>, 31/10/2019.

¹⁸ Vladimir Prvulović, „Kriza Evropske unije: unutrašnja i spoljnopolička dimenzija – Evropskoj uniji je potrebna terapija“, *Nacionalni Interes*, Godina XIV, vol. 31, Broj 1/2018, Beograd, 2018, str. 92.

¹⁹ Patrick S. Stewart, “The EU’s Migration Crisis: When Solidarity and Sovereignty Collide”, *Council on Foreign Relations*, New York, 2015 Internet, <http://blogs.cfr.org/patrick/2015/09/09/the-eus-migration-crisis-when-solidarity-and-sovereignty-collide/>, 02/11/2019.

¹⁹ Videti više o Dablinskoj regulativi u: Jasmina Simić, „Evrointegracije kao win-win proces za Evropsku uniju i Zapadni Balkan“, u: Beljinac Nikola (urs), *Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije „Nova Evropa i njena periferija“*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 171-186.

Merkelova je u Evropskom parlamentu izjavila da Dablińska regulativa ne odgovara duhu vremena. Potez nemačke kancelarke izazvao je izlive nezadovoljstva među evropskim liderima, pri čemu je bila upečatljiva izjava mađarskog premijera Viktora Orbana (*Orbán Viktor*) koji je optužio Merklovu da stimuliše dolazak izbeglica u Evropu, kao i da je izbegličko pitanje postalo „nemački problem“.²⁰ Kao i u slučaju krize evra, Nemačka, koja je insistirala na striktnom poštovanju pravila, još jedanput je i sama prekršila pravila. Ovaj put u pogledu Dablińskie regulative.

Pritisnuta sve većim otporima na političkoj sceni i postepenim ključanjem nezadovoljstva javnog mnjenja izazvanog zbog ogromnog talasa migranata, uz nemogućnost postizanja zajedničkog stava na nivou EU, kancelarka Merkel postepeno je počela da menja svoju politiku „otvorenih vrata“ prema migrantima. Tokom 2016. godine Nemačka je primila blizu 280.000 tražilaca azila, što predstavlja broj koji je za više od dve trećine manji u odnosu na 2015. godinu. Jačanje saradnje između EU i država koje se nalaze na tzv. migrantskoj ruti, kao i postizanje sporazuma između EU i Turske o zaustavljanju priliva migranata sa Egejskog mora doprineli su značajnom smanjenju broja migranata.²¹

Ako migrantska kriza s pravom nosi epitet najveće nekontrolisane migracije sa kojom se Evropa suočila nakon Drugog svetskog rata, onda se ukrajinski konflikt može označiti kao najveća geopolitička kriza Evrope, od pomenutog perioda do današnjih dana. Nakon što je ukrajinska administracija pod vođstvom premijera Mikole Azarova (*Mikóla Jánovič Azárov*) i predsednika Viktora Janukoviča (*Víktor Fédorovič Jánukovič*), odbila da potpiše Sporazum o pridruživanju sa EU tokom 2013. godine, veliki protesti koji su zahvatili Kijev kasnije su se proširili i na druge, pretežno zapadne delove države. Prozapadna opozicija je odbijanje sporazuma shvatila kao okretanje spoljnopolitičkog kursa države prema Rusiji. Majdanska revolucija, nazvana po centralnom Kijevskom trgu Majdanu, koji je predstavljao glavno poprište sukoba, rezultirala je smenom predsednika Janukoviča, 22. februara 2014. godine. Nova ukrajinska vlada promenila je spoljnopolitičku paradigmu, stavljajući u njen fokus evroatlantske integracije. Pripajanje Krima od strane Ruske Federacije marta 2014. godine predstavljalo je ruski odgovor na tzv. Majdansku revoluciju u Kijevu. Ukrajinska kriza uticala je na to da odnosi EU i Ruske Federacije dosegnu najniži nivo od završetka hladnoratovskog nadmetanja. Takođe, kriza je usporila proces Istočnog Partnersva, u okviru kojeg su države V4 imale aktivnu ulogu.²²

²⁰ „Migrant crisis ‘a German problem’ – Hungary’s Orban”, BBC news, September 3, 2015, Internet, <https://www.bbc.com/news/world-europe-34136823>, 02/11/2019.

²¹ „Broj azilanata u Nemačkoj 2016. opao za dve trećine“, Radio Slobodna Evropa, Januar 11, 2017, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/a/28225830.html>, 04/11/2019.

²² Istočno Partnersvo, kao deo evropske politike susedstva uvedene 2004. godine, označava proces pružanja neophodne pomoći EU susednim državama u cilju

Sve članice Višegradske grupe podržale su zajedničku poziciju Evropske unije u pogledu sankcija usmerenih prema Ruskoj Federaciji, kao i teritorijalni integritet Ukrajine. Ipak, postojele su određene razlike u pogledu izražavanja stavova o ovom kompleksnom problemu od strane lidera V4 grupe. Najoštije kritike prema politici Rusije, u svetu njene odluke da pripoji Krim i podrži ruske pobunjenike u Donbasu i Lugansku, dolazile su od strane poljske strane koja se u više navrata zalagala čak i za proširivanje sankcija prema Rusiji, kao i za jačanje defanzivnih NATO kapaciteta na teritoriji Centralne i Istočne Evrope, kao brane eventualnom ruskom nasrtaju na ovaj prostor. Za razliku od Poljske, Češka Republika, Slovačka i Mađarska nisu ispoljavale ambicije da uzmu ozbiljnijeg učešća u oblikovanju zajedničke politike EU prema ukrajinskoj krizi.²³ Poljski lideri, takođe, naglašavali su i potrebu za smanjenjem energetske zavisnosti od Rusije, nastojeći da afirmišu koncept Poljske kao energetskog čvorišta. Za razliku od Poljske, Mađarska je pokušavala da produbi svoju energetsku saradnju sa Rusijom, pri čemu se kao karakterističan primer te saradnje navodi saradnja sa ruskom stranom u pogledu izgradnje nuklearne elektrane Paks.²⁴

Iako je retorika lidera Mađarske, Češke Republike i Slovačke bila znatno blaža u odnosu na retoriku poljskih lidera u pogledu zauzimanja konfontacionog stava prema Rusiji u svetu ukrajinske krize, naglašavajući potrebu za preispitivanjem politike sankcija, ove tri države V4 grupe nastavile su da slede zajedničku evropsku spoljnu politiku. Sankcije prema Rusiji, kao i kontrasankcije prema EU, ušle su u šestu godinu primene nanoseći gubitke ekonomijama država EU. Samim tim može se zaključiti da je retorika lidera država V4 grupe, koji su izražavali popustljiviji stav prema Rusiji, više bila namenjena za unutrašnju političku upotrebu, nastojeći da steknu pozitivne poene u biračkom telu koje gaji proruski sentiment. U narednom periodu realno je da se očekuje da države V4 grupe nastave da slede politiku EU u pogledu ukrajinske krize, a samim tim i Nemačke kao promotera iste.

modernizacije njihovih društava, kao i obezbeđenja stabilnosti na evropskom kontinentu. Program IP-a zvanično je pokrenut na samitu EU, Ukrajine, Jermenije, Belorusije, Azerbejdžana, Moldavije i Gruzije 2009. godine u Pragu. Više o Istočnom Partnerstvu videti u: Ana Jović-Lazić, „Istočno Partnerstvo Evropske unije“, *Evropsko zakonodavstvo*, God. VIII, br. 29 -30, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2009, str. 137-144.

²³ Jacek Kucharczyk, Grigorij Mesežnikov, *Diverging Voices, Converging Policies: The Visegrad States' Reactions to the Russia-Ukraine Conflict*, Heinrich-Böll-Stiftung offices in Prague and Warsaw, Warshaw, 2015, p. 11.

²⁴ Jan Pakulski, *The Visegrad Countries in Crisis*, op. cit., p. 113.

Saradnja SR Nemačke i država Višegradske grupe u post-bregzitovskoj Evropi

Imajući u vidu da se i sama EU nalazi pred mnogobrojnim izazovima, poput već često navođenih problema u vidu hromog privrednog rasta, velike nezaposlenosti mlađih ljudi, izbegličko-migrantske krize, zaoštrenih odnosa sa Ruskom Federacijom, slučaj Bregzit dolazi po nju u veoma nepovoljnem trenutku.²⁵ Aktiviranjem člana 50 Lisabonskog ugovora, Velika Britanija je i zvanično pokrenula proceduru razdruživanja sa EU. Napuštanjem EU od strane druge najmnogoljudnije države i države koja predstavlja drugu po snazi ekonomiju u okviru njenih svodova, nemačka uloga u stabilizaciji i jačanju kohezije unutar porodice evropskih naroda dodatno dobija na značaju. Postavlja se opravданo pitanje, u skladu sa navedenim okolnostima, može li nemačko-francuski dvojac, kao osovina koja je od samih početaka procesa evropskih integracija predstavljala njenu glavnu kariku, povratiti poljuljano evropsko samopouzdanje i trasirati put ka stvaranju čvrše i koherentnije evropske zajednice. Kroz proces evropskih integracija dva evropska diva uzela su učešće u izgradnji jednog mirovnog projekta bez presedana u istoriji evropske civilizacije, u čijem fokusu su bili prestanak ratnih sukoba na evropskom tlu i pospešivanje ekonomske saradnje.

Za SR Nemačku pomoći država V4, kao bloka koji broji blizu 65 miliona stanovnika, mogla bi da bude od velikog značaja u oblikovanju post-bregzitovske Evrope, imajući u vidu veliku političko-ekonomsku isprepletanost između najjače evropske ekonomije i država V4. Faktor koji bi mogao da ugrozi saradnju u tom svetu predstavljaju iskazane populističke tendencije u upravljanju društvima od strane rukovodstava država Višegradskog bloka. Naime, tokom bujanja finansijske krize, kojom je EU bila ophrvana, počele su da se primećuju kod elita ovih država određene antiliberalne sklonosti u političkom delovanju, koje su dostigle vrhunac tokom kulminacije migrantske krize.²⁶ Prvi takav primer predstavljala je odluka EU 2017. godine da pokrene određene kaznene mere protiv Poljske, Mađarske i Češke Republike pred Evropskim sudom za ljudska prava zbog odbijanja da prihvate migrante u skladu sa opredeljenim kvotama za države članice.

Najupečatljiviji reprezent ovog antiliberalnog trenda, poznatijeg kao „neliberalna demokratija“ (*illiberal democracy*) predstavljaju Mađarska i Poljska, predvođene liderima, premijerom Mađarske Orbanom i Jaroslavom

²⁵ Na referendumu održanom 24. juna 2016. godine 51,9% Britanaca odlučilo se za izlazak njhove države iz EU (tzv. Brexit), dok je za ostanak glasalo 48,1%. Izlaznost je bila visoka, 72,2%. Referendumsko pitanje je glasilo: „Da li Ujedinjeno Kraljevstvo treba da ostane članica EU ili da napusti EU“. Referendum sa sličnim pitanjem održan je i 1975. godine, kada je 67% građana glasalo za ostanak Britanije u EEZ.

²⁶ Jan Pakulski, The Visegrad Countries in Crisis, Collegium Civitas, Warsaw, op. cit., p. 9.

Kačirjskim (*Jarosław Kaczyński*), čija moć proistiće na osnovu činjenice da je na čelu najjače poljske političke organizacije – konzervativne partije Pravo i pravda. Iako Kačinjski nije ni na jednoj zvaničnoj državnoj funkciji, predstavlja sivu eminenciju poljskog političkog sistema. Evropski politički establišment upozoravao je Poljsku i Mađarsku da ovakve tendencije nisu u „duhu vrednosti“ na kojima počiva savremena EU. Kako su političke elite ove dve države nastavljale sa vođenjem politike koja je u svojoj biti imala proces resuverenizacije, odnosno princip da njihove vlade donose odluke koje ne podležu monitoringu organa EU, takva politika morala je da dovede do konfrontacije sa EU.

Nakon pokretanja spora zbog migrantskog pitanja, sledeći sudski proces EU je pokrenula protiv Poljske zbog stanja u njenom pravosuđu, i to iste godine. Povod je predstavljala kontroverzna reforma poljskog pravosuđa, koja je imala za cilj da sudsku vlast, kao jednu od tri grane vlasti u svakom demokratskom društvu, podvrgne izvršnoj vlasti, pod kontrolom partije Pravo i pravda. Kao primeri kontroverznih odluka navode se odluke o davanju ovlašćenja ministru pravosuđa da postavlja i otpušta predsednike nižih sudova, kao i uvođenje različitih starosnih uslova za penzionisanje ženskih i muških sudija. Evropska komisija predložila je Evropskom savetu da pokrene postupak predviđen članom 7 Lisabonskog ugovora, koji u krajnjoj instanci može da dovede do suspenzije prava glasa države članice na koju se postupak odnosi. Pored suspenzije prava glasa države članice u okviru institucija EU, postupak može da dovede i do obustave finansijskih transfera, što bi nanelo veliku štetu Poljskoj koja je nakon dobijanja statusa punopravne članice dobila značajna sredstva iz kohezionih fondova EU za razvoj. Ovaj postupak poznat je i pod nazivom „nuklearna opcija“ (*nuclear option*), imajući u vidu značaj njegovih konsekvenci za funkcionisanje EU, a koji do sada nije upotrebljavan u njenoj istoriji.

Nakon Poljske, „nuklearna opcija“ pokrenuta je i protiv Mađarske i to zbog, kako je predstavljeno u Evropskom parlamentu, kršenja evropskih vrednosti. Poslanici Evropskog parlamenta su 12. septembra 2018. godine u Strazburu dvotrećinskom većinom pokrenuli navedeni postupak. Rezolucija holandske evroposlанице iz redova Zelenih Džudit Sargentini (*Judith Sargentini*), u okviru koje se navodi „zabrinutost zbog rasta autoritarizma u Mađarskoj, antisemitizma, diskriminacije Roma i korupcije u korišćenju fondova EU“, dobila je 448 glasova i 197 protiv, uz 48 uzdržanih. Ova rezolucija usvojena je i uz podršku poslanika koji pripadaju političkom bloku Evropske narodne partije, koja u evropskom parlamentu okuplja partije desnog centra, a čiji je član i vladajući mađarski FIDES, na čijem čelu je Orban.²⁷

²⁷ Nuklearna opcija“ EU protiv Mađarske, *Politika*, Septembar 12, 2018, Internet, <http://www.politika.rs/sr/clanak/411043/Nuklearna-opcija-EU-protiv-Madarske>, 28/10/2019.

Postupak koji je pokrenut predstavljao je kulminaciju višegodišnjeg sukoba između EU establišmenta i mađarske vlade, čije je težište bilo na čvrstom stavu Mađarske u pogledu migrantske krize. Orban se žestoko usprotivio ovakvom razvoju događaja, ocenivši da Brisel želi da „slomi“ Mađarsku po pitanju migrantske politike kako bi primila što više migranata. „Plan je da, ukoliko ne mogu da prisile Mađarsku da primi migrante, oni će zemlji oduzeti pravo na kontrolu sopstvenih granica. Oni žele da žigošu Mađarsku i žele da oslabe otpor Mađarske“.²⁸ Za arhitektu izveštaja koji je usvojen u evropskom parlamentu optužio je kancelarku Merkel, uz sadejstvo sa francuskim predsednikom Emanuelom Makronom (*Emmanuel Jean-Michel Frédéric Macron*).

Kako je za oduzimanje prava glasa unutar institucija EU potreban konsenzus njenih članica, pri čemu su Poljska i Mađarska najavile da će iskoristiti pravo veta po ovom pitanju, takav scenario ne deluje kao ostvariv. Za razliku od Poljske i Mađarske, čije vlade zagovaraju jačanje suvereniteta država članica EU, Češka Republika i Slovačka zauzele su pomirljiviji stav prema EU, sa više entuzijazma u pogledu njihove budućnosti u EU, što svedoči da V4 blok nije monolitan po svim pitanjima. Ukoliko čvrst stav prema migrantskom pitanju posmatramo kao dokaz homogenosti unutar Višegradske grupe, stav prema budućnosti evropskih integracija među državama ovog bloka nije unison. Divergentni stavovi po ovom pitanju uticali su da pojedini eksperti za međunarodne odnose govore o bloku „V2 + 2“, umesto bloku „V4“, imajući na jednoj strani proevropski orijentisane države Češku Republiku i Slovačku, a na drugoj strani evroskeptične Poljsku i Mađarsku. Od svih država Višegradske grupe, Slovačka tradicionalno slovi za državu koja je najveći zagovornik evropskih integracija, jedina koja je usvojila evro kao zajedničku valutu i koja, kao mala država sa 5,5 miliona stanovnika, nema kapaciteta ni ambicije da kreira evropsku agendu, stavljujući u prvi plan državni pragmatizam. Slovačka je u okviru debate koja se ticala budućnosti EU prihvatile i inicijativu za uvođenje funkcije ministra finansija država evrozone, posebni budžet za evrozonu, kao i stvaranje parlamenta čiji bi predstavnici dolazili iz redova ovih država.²⁹ Za Češku Republiku, iako skeptičniju od Slovačke po pitanju produbljivanja evropskih integracija, zahvaljujući njenoj spoljnoj politici tradicionalno orijentisanoj ka Nemačkoj i javnom mnjenju koje gaji proevropski sentiment,

²⁸ „Evropski parlament kaznio Mađarsku, a onda se Orban oglasio: Brisel želi da pošalje vojнике koji će pustiti migrante u našu zemlju“, *Telegraf*, Septembar 14, 2018, Internet, <https://www.telegraf.rs/vesti/svet/2991318-evropski-parlament-kaznio-madjarsku-a-onda-se-orban-oglasio-brisel-zeli-da-posalje-vojнике-koji-ce-pustiti-migrante-u-nasu-zemlju>, 28/10/2019.

²⁹ Aleksander Fuksiewitz, Lada Agnieska, *When the two plus does not equal four: The Visegrad group and the future of Europe*, Heinrich Böll Stiftung, Berlin, 2017, p. 2.

nije realno za očekivati da preduzme radikalne obrte u svojoj spoljnoj politici, dovodeći u pitanje postojanje evropskog projekta.

Najveći skepticizam prema liderstvu Nemačke u EU od svih država V4 ispoljava Poljska. Od dolaska partije Pravo i pravda na vlast u Poljskoj tokom 2015. godine, došlo je do izvesnog zahlađenja u odnosima sa Berlinom. Za razliku od prethodnog vladajućeg političkog establišmenta oličenog u Građanskoj platformi, čije su vedete, poput nekadašnjeg šefa diplomatiјe Radoslava Šikorskog (*Radosław Sikorski*), nazivale Nemačku „neophodnom evropskom nacijom koja ne sme da propusti priliku za vođstvom: ne za dominacijom, nego za vođstvom u reformama“,³⁰ danas na delu imamo političku elitu koja zagovara Evropu nacionalnih država, sa naglaskom na ekonomskoj saradnji. Za razliku od vladajuće političke elite, javno mnjenje u Poljskoj je naklonjenije saradnji sa Nemačkom, pri čemu 59% građana Poljske smatra da bi vlada trebalo da sarađuje i pravi kompromise sa Nemačkom.³¹

Poljska se, uz Hrvatsku, smatra pokretačem Inicijative tri mora, formalno pokrenute u Dubrovniku avgusta 2016. godine, koja uključuje 12 država Centralne i Istočne Evrope na prostoru od Baltičkog do Crnog i Jadranskog mora. Projekat je prvi put javno predložio poljski predsednik Andžeј Duda (*Andrzej Sebastian Duda*). Učešće u ovoj inicijativi uzele su Baltičke države, Litvanija, Estonija i Letonija, države Višegradske grupe, kao i Austrija, Slovenija, Bugarska, Rumunija i Hrvatska. Ideja o povezivanju država koje se nalaze na ovom prostoru asocira na istorijski koncept stvaranja federacije između država Centralne i Istočne Evrope (tzv. Intermarijum), čijim se tvorcem smatra poljski državnik Jozef Pilsudski (*Józef Klemens Piłsudski*).³²

Drugi sastanak inicijative u Varšavi, održan jula 2017. godine, bio je obeležen prisustvom američkog predsednika Donalda Trampa (*Donald John Trump*), koji je ovom procesu pružio snažnu podršku. Uprkos izjavama pokretača inicijative da je projekat namenjen isključivo boljoj saradnji na zajedničkim infrastrukturnim projektima, ne možemo se oteti utisku da je prisutna i snažna geopolitička dimenzija. Po mišljenju srpskog političkog analitičara Dragomira Andelkovića, inicijativa je osmišljena od strane američke administracije kako bi se osuđetila mogućnost produbljivanja bilateralnih odnosa između SR Nemačke i Ruske Federacije, na način da se oko ovih

³⁰ Radoslaw Sikorski, "I fear Germany's power less than her inactivity", *Financial Times*, November 28, 2011, Internet, <https://www.ft.com/content/b753cb42-19b3-11e1-ba5d-00144feabdc0>, 05/11/2019.

³¹ Aleksander Fuksiewitz, Lada Agnieszka, *When the two plus does not equal four: The Visegrád group and the future of Europe*, op. cit., p. 9.

³² Više o konceptu Intermarijuma videti u: Marlene Laruelle , Ellen Rivera, *Imagined Geographies of Central and Eastern Europe: The Concept of Intermarium*, Institute for European, Russian and Eurasian Studies The George Washington University, Occasional Papers, March 2019.

moćnijih telurokratskih država napravi kompatibilan geopolitički blok, koji bi parirao atlantskom geopolitičkom vektoru, pod vođstvom SAD. „Amerikanci žele da stvore sanitarni kordon koji će Rusiju držati što dalje od Centralne Evrope, ali i da Nemačku podsete ko je glavni, da njen prostor uticaja može da bude ograničen samo na stare članice Evrope unije”.³³ Za SAD i njene atlantske saveznike gori geopolitički scenario od strateškog savezništva između nemačkih tehnologija i kapitala, kao i ruskih prirodnih resursa i vojne snage, teško da bi se mogao zamisliti. Bojazan postoji da kroz ovu inicijativu SAD žele da ugroze dalje jačanje bezbednosne saradnje u EU, pod vođstvom Nemačke i Francuske, stvarajući podelu na države „stare” i „nove” Evrope, u skladu sa krilaticom korišćenom tokom rata u Iraku 2003. godine.

Zaključak

Nakon više od četiri decenije pripadnosti komunističkom bloku država, predvođenim SSSR-om, države Višegradske grupe nedvosmisleno su svoju spoljnopolitičku agendu, nakon trijumfa liberalno-kapitalističkog bloka u hladnoratovskom odmeravanju snaga, usmerile ka potpunoj integraciji u zapadne političko-vojne strukture, olicene u Evropskoj uniji i Severnoatlantskom vojnog saveza. Podrška SR Nemačke ovim procesima, koja je nakon ujedinjenja dveju nemačkih država 1990. godine predstavljala ekonomski i populaciono najsnažniju članicu EU, predstavljala je konstantu i to do samog sticanja članstva u navedenim organizacijama. Uz „vetar u leđa” zahuktale nemačke lokomotive, kao i uz spremnost političkih elita i javnog mnjenja ovih država da se integrišu u zapadne strukture, cilj je u konačnici ostvaren.

Krise sa kojima se EU suočila – od izbijanja finansijske krize, na koju su se nadovezale migrantska, ukrajinska kriza, kao i kriza koja se odnosi na proces istupanja Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske iz članstva EU – predstavljale su pravi test za novoprdošle članice porodice evropskih naroda, uključujući države V4. Imajući u vidu da su za razliku od zapadnih članica EU, koje su u hladnoratovskom periodu bile koncipirane na demokratskoj političkoj kulturi, države V4 grupe bile pod okriljem jedne autoritarne političke i vojne alianse, predvođene SSSR-om, iskušenje je samim tim bilo veće.

Počeci finansijske krize poklopili su se lansiranjem Nemačke kao *de facto* lidera EU, zahvaljujući snazi njene ekonomije. S obzirom na političko-ekonomsku isprepletanost Nemačke i država V4, u fokusu je bila analiza da li će Poljska, Mađarska, Češka Republika i Slovačka zdušno podržavati

³³ Nikola Vrzić, „Tri mora za razdvajanje Nemačke i Rusije“, *Sputnjik*, Jul 15, 2017, Internet, <https://rs-lat.sputniknews.com/analize/201707151111932757-Nemacka-Rusija-Balticko-Crno-jadransko-more/>, 07/11/2019.

Nemačku u njenom pokušaju da predvodi EU u uzburkanim vodama međunarodnih odnosa. Dok su tokom finansijske krize države V4 sledile politiku Nemačke, u pogledu migrantske krize na delu imamo odbijanje mera predloženih od strane Brisela, u svetlu usvajanja zajedničke migrantske politike, a koje se prevashodno odnose na prihvat migranata. Kako je Nemačka predstavljala sinonim za politiku otvorenih vrata prema migrantima, jasno je da su se u tom svetlu pojavile pukotine između nje i država V4. Pored neslaganja u pogledu migrantske politike, što je ishodovalo pokretanjem postupaka protiv Poljske i Mađarske pred evropskim organima, čelnici EU ukazivali su na slučajeve kršenja osnovnih postulata vladavine prava od strane ovih država, koje su svoje postupke pokušavale da opravdaju afirmisanjem koncepta resuverenizacije nauštrb daljeg jačanja procesa evropskih integracija.

Kako će, nakon izlaska Velike Britanije iz EU, težiste evopskog bloka biti na nemačko-francuskom dvojcu, u interesu Nemačke je da svoje pre svega čvrste ekonomski odnose sa državama V4 grupe oblikuje u smeru njihovog konstruktivnog doprinosa daljem jačanju porodice evropskih naroda. Ekonomski zavisnost ovih država od Nemačke bi mogla biti njena glavna poluga u tom svetlu. Države V4 i pored određene populističke retorike svojih lidera, pre svega, Poljske i Mađarske, ne dovode u pitanje svoje članstvo u EU. Da bi ove države dale značajniji doprinos daljem procesu produbljivanja evropske saradnje, preduslov je da njihovi dalji potezi budu na liniji onih tekovina na kojima je sama EU sazdana, potiskujući u stranu populističke tendencije. Pred elitama ovih država je da pokažu da li ovi antiliberalni postupci predstavljaju deo populističkog trenda, sa određenim rokom trajanja, ili je u pitanju radikalni vrednosni zaokret.

Literatura

„Broj azilanata u Nemačkoj 2016. opao za dve trećine“, *Radio Slobodna Evropa*, Januar 11, 2017, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/a/28225830.html> , 04/11/2019.

„Evropski parlament kaznio Mađarsku, a onda se Orban oglasio: Brisel želi da pošalje vojнике koji će pustiti migrante u našu zemlju“, *Telegraf*, Septembar 14, 2018, Internet, <https://www.telegraf.rs/vesti/svet/2991318-evropski-parlament-kaznio-madjarsku-a-onda-se-orban-oglasio-brisel-zeli-da-posalje-vojnine-koji-ce-pustiti-migrante-u-nasu-zemlju> , 28/10/2019.

“Facts about German foreign trade”, Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (BMWi), Berlin, 2019, Internet, <https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/facts-about-german-foreign-trade.pdf?blob=publicationFile&v=7>, 19/11/2019.

- Fuksiewitz, Aleksander, Agnieska, Lada, *When the two plus does not equal four: The Visegrad group and the future of Europe*, Heinrich Böll Stiftung, Berlin, 2017.
- Gawrich, Andrea, Stepanov, Maxim, "German Foreign Policy toward the Visegrad Countries – Patterns of Integration in Central Europe", *DGAPanalyse*, September 2014 N° 17, Berlin, pp. 1-20.
- Gross, Stephen, "The German Economy Today: Exports, Foreign Investment, and East-Central Europe", in: Lemke Christiane (ed.), *Germany in Europe: Powerhouse at the Crossroads*, Max Weber Chair Conference, 2013, pp. 25-38.
- Handl, Vladimír, *The Visegrad Four and German hegemony in the euro zone*, Visegrad Fund, Bratislava, 2013.
- Jović-Lazić, Ana, „Istočno Partnerstvo Evropske unije“, *Evropsko zakonodavstvo*, God. VIII, br. 29 -30, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2009, str. 137-144.
- Jurij, Bajec, Jovanović, Nikola, Milenović, Nenad & Nikolić, Goran (urs), *Srpsko-nemački odnosi: stvarno i moguće*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2012.
- Kucharczyk, Jacek, Mesežnikov, Grigorij, *Diverging Voices, Converging Policies: The Visegrad States' Reactions to the Russia-Ukraine Conflict*, Heinrich-Böll-Stiftung offices in Prague and Warsaw, Warshaw, 2015.
- Laruelle, Marlene, Rivera, Ellen, *Imagined Geographies of Central and Eastern Europe: The Concept of Intermarium*, Institute for European, Russian and Eurasian Studies The George Washington University, Occasional Papers, March 2019.
- "Migrant crisis 'a German problem'" Hungary's Orban", BBC news, September 3, 2015, Internet, <https://www.bbc.com/news/world-europe-34136823>, 02/11/2019.
- „Nuklearna opcija“ EU protiv Mađarske, *Politika*, Septembar 12, 2018, Internet, <http://www.politika.rs/sr/clanak/411043/Nuklearna-opcija-EU-protiv-Madarske>, 28/10/2019.
- Pakulski, Jan, *The Visegrad Countries in Crisis*, Collegium Civitas, Warsaw, 2016.
- Perišić, Srđan, „Geopolitičko usmerenje spoljne politike Rusije“, *Vojno delo*, leto /2014, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Beograd, 2014, str. 7-22.
- Pepe, Jacopo Maria, "China's Inroads into Central, Eastern, and South Eastern Europe, Implications for Germany and the EU" |, *DGAPanalyse*, March 2017 Nr. 3, Berlin pp. 1-11.
- "Pressestatement von Bundeskanzlerin Merkel zum Besuch der Flüchtlingsunterkunft in Heidenau am 26. August 2015", Die Bundesregierung, August 26, 2015, Internet, <https://www.bundesregierung.de/Content/Shared/Media/Pressemitteilungen/2015/P/2015-08-26-merkel-heidenau.html>

regierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenzen/2015/08/2015-08-26-merkel-heidenau.html, 31/10/2019.

Prvulović, Vladimir, „Kriza Evropske unije: unutrašnja i spoljnopoitička dimenzija – Evropskoj uniji je potrebna terapija”, *Nacionalni Interes*, Godina XIV, vol. 31, Broj 1/2018, Beograd, 2018, str. 85-112.

Sikorski, Radoslaw, “I fear Germany’s power less than her inactivity”, *Financial Times*, November 28, 2011, Internet, <https://www.ft.com/content/b753cb42-19b3-11e1-ba5d-00144feabdc0>, 05/11/2019.

Simić, Jasmina, „Evrointegracije kao win-win proces za Evropsku uniju i Zapadni Balkan”, u: Beljinac Nikola (urs), *Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije „Nova Evropa i njena periferija”*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 171-186.

Stewart, Patrick S., “The EU’s Migration Crisis: When Solidarity and Sovereignty Collide”, *Council on Foreign Relations*, New York, 2015 Internet, <http://blogs.cfr.org/patrick/2015/09/09/the-eus-migration-crisis-when-solidarity-and-sovereignty-collide/>, 02/11/2019.

Vuković, Nebojša, *Logika imperije, Nikolas Spajkman i savremena američka geopolitika*, Konras/Nacija pres, Beograd, 2007.

POLITICAL RELATIONS THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY AND THE STATES OF THE VISEGRÁD GROUP

ABSTRACT

After the collapse of the USSR and the triumph of the liberal world over the communist bloc, the states of the Visegrád Group have unanimously opted geopolitically for Euro-Atlantic integration and embarked on a process of economic transformation. Aware of its historical responsibility and geographical proximity to these countries, Germany's foreign policy of the early nineties has expressed unreserved support for the Euro-Atlantic aspirations of the leaderships of the Visegrád Troika and then the Four, following the peaceful dissolution of Czechoslovakia in 1993 into the Czech Republic and Slovakia.

The crises the EU has been facing, from the outbreak of the financial crisis, the migrant and the Ukrainian crises, to the “divorce dispute” between the EU and the UK and Northern Ireland, have all been a real test for the newcomers to the family of European nations, including the states of the Visegrád Group. The fact that unlike the western EU member states, which had been shaped by a democratic political culture during the Cold War, the Visegrád Group states were all united under an authoritarian political and military alliance led by the USSR, only serves to make their trials even more difficult. Because the focus of the European bloc will be on the

German/French duo following the UK's exit from the EU, it is in Germany's interest to guide its strong economic relations with the Visegrád Group states in the direction of constructive contribution to the further strengthening of the family of European nations.

Keywords: Federal Republic of Germany, Visegrád Group, European Union, NATO, economy, Eurozone, migrant crisis, Russian Federation.

UDK 930.85(=163.41)(496.5)
323.15(=163.41)(496.5)
Biblid 0543-3657, 71 (2020)
God. LXXI, br. 1177, str. 73–92
pregledni članak
Primljen: 20.10.2019.

Međunarodna politika br. 1177, januar-mart 2020. godine

Vladimir LUŽNjANIN¹

Miloš P. DIMITIĆ²

Nemanja VOJINOVIĆ^{3, 4}

Srpska kulturna baština i srpska nacionalna manjina u Albaniji

SAŽETAK

Srbija i Albanija već više od jednog veka, odnosno od raspada Otomanskog carstva, imaju turbulentne odnose. Jedina promena stanja u tim odnosima je prelaženje iz konfliktnog u predkonfliktno stanje i obratno. Posledicu takvih odnosa dve države najviše osećaju nacionalne manjine. Tokom postojanja Kraljevine Jugoslavije albanska nacionalna manjina imala je i svoju stranku u Skupštini tadašnje države, za razliku od srpske manjine u Albaniji.

Njihove interese zastupao je Džemijet koji je naposletku i zabranjen zbog antidržavog delovanja. Na Kosovu i Metohiji, za vreme vladavine Envera Hodže u susednoj Albaniji, pripadnici albanske nacionalne manjine u mnogim segmentima života imali su slobodu misli, govora i političkih sloboda, i uopšte mnogo veća prava nego sunarodnici u Albaniji. Međutim, srpska nacionalna manjina u komunističkoj Albaniji za to vreme trpi teror nepreglednih razmera. Imena ljudi, kulturna i verska baština, sloboda veroispovesti, ispoljavanje nacionalne pripadnosti, svi aspekti ljudskog života, a nekad i sam ljudski život, postali su za vreme diktatora Envera

¹ Autor je student na master studijama, međunarodno-pravni modul na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu i diplomirani pravnik na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. E-mail: vladimir.luznjanin@gmail.com

² Autor je apsolvent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu.
E-mail: milosdimic1991@gmail.com

³ Autor je apsolvent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu.
E-mail: nemanja.vojinovic@outlook.com

⁴ Autori su članovi Foruma za diplomatiju i međunarodne odnose.

Hodže predmet opštег zatiranja. Posle raspada SFR Jugoslavije, NATO agresije na SR Jugoslaviju i privremene okupacije srpske južne pokrajine, status i položaj srpske nacionalne manjine u Albaniji izgledao je još turobnije, ako je to i bilo moguće, nego za vreme vladavine Envera Hodže. Rad ima nameru da prikaže kraći istorijski prikaz prilika koji objašnjavaju posledicu današnjeg stanja srpske nacionalne manjine, ali će rad pre svega biti posvećen sadašnjem stanju naše manjine, obnovi njenog lingvističkog, kulturnog i verskog života (prim. aut. veliki broj Srba u Albaniji je muslimanske veroispovesti, pogotovo u centralnoj Albaniji).

Danas vodeću ulogu u obnovi srpske nacionalne manjine i njene nacionalne i etničke svesti ima udruženje „Morača-Rozafa“ iz Skadra, Srpska pravoslavna crkva, Republika Srbija, ali i niz drugih angažovanih pojedinaca. Takođe, autori u ovom radu žele da ukažu na pozitivnu ulogu Republike Srbije i njenu brigu za sunarodnike u Albaniji, stoga će i o tome u narednim redovima biti reči.

Ključne reči: Srbi, Enver Hodža, Skadar, srpska kulturna baština, Albanija, srpska nacionalna manjina, udruženje „Morača-Rozafa“

Uvod i istorijski pregled

Srbi spadaju u Slovene, najveću etno-lingvističku grupu u Evropi. Srpski narod pripada Južnim Slovenima. Dok je poreklo srpskog naroda razjašnjeno, poreklom albanskog naroda bave se razne teorije u kojima ima mnogo pseudonaučnih hipoteza. Da su ilirskog porekla, da su nomadskog porekla, da su tračkog porekla ili da su oni poturčeni ili albanizovani Sloveni, kako kaže ruski konzul u Valoni Aleksandar Petrijajev koji se tako složio sa stavom Jovana Cvijića.⁵ U ovoj poslednjoj teoriji ima istine jer se albanski etnos zaista proširio na račun srpskog elementa koji je već bio pod otomanskim udarom. Svakako, ne treba zanemariti ni teoriju koja sve više ima zagovornika a to je da su Albanci poreklom sa Kavkaza.⁶

Postoje i tvrdnje Ivana Jastrebova, ruskog konzula u Prizrenu, da je poarnaučen jedan deo Srba i Bugara. Jovan Cvijić je tvrdio da albanski narod nikada nije predstavljaо neki značajan politički faktor na Balkanu sve do turske vladavine. Tada su oni dobili snagu da izađu iz svojih predela i da apsorbuju druge narodnosti sa, kako Cvijić kaže, slavnijom istorijom. Od tada odnosi Srba i Albanaca dobijaju veći značaj. U istorijskoj nauci poznato je da se Šiptari kao etnička grupa javljaju u istorijskim izvorima tek od sredine XI veka.⁷ Poznato je takođe da šiptarska, albanska, arbanaška

⁵ Petar Iskenderov, *Ruski istoričar: Odakle potiču Albanci?*, RUSSIA BEYOND, Internet, https://rs.rbth.com/politics/2014/01/23/odakle_poticu_albanci_27545.html, 13/9/2018.

⁶ <http://www.carsa.rs/pravo-poreklo-albanaca-dosli-su-iz-daleka-iz-zemlje-albanije-koja-se-nalazila-na-kavkazu/>, 13/9/2018.

teritorija od XIII do XV veka nije značila određeni etnički ili istorijski pojam. Tada se Albanija javlja kao geografski pojam. Središte tog prostora, oblasti, prestavlja grad Kroja, vizantijski Arbanon a srpski Rabn.

Geografski pojam Albanije je definisan između sledećih većih gradova: Valona, Ohrid, Skadar. Kao što se može videti ova oblast se poklapa sa etničkim prostorom na kojima živi ili je živeo srpski narod. Treba reći da su do XIII veka i još neke gradove, poput Drača, Lješa, naseljavali ostaci romanskog stanovništva, a u primorju Grci.⁸ Tek od XIV veka većinsko stanovništvo ovih gradova postaju Sloveni a kasnije i Albanci. Područje geografskog prostora Albanije dugo je bilo u sastavu Srpske države što u vreme Nemanjića, što u vreme Balšića i Crnojevića. Jedan deo ovog prostora tokom XIII veka, negde posle Četvrtog krstaškog rata, potpao je pod vlast Epirske despotovine a deo pod vlast srpske države, dok je Drač držala Mletačku Republiku. Kasnije od vladavine Stefana Dečanskog na tim prostorima sve je više jačao i učvršćivao se srpski uticaj.⁹ Albanski velikaši koji su živeli u ovoj oblasti priznaju vlast Srba, Vizantinaca ili Anžujaca zavisno od njihove snage.

U doba kralja, a posle cara Dušana (1331–1355), čitav taj prostor geografske Albanije ulazio je u sastav srpske carevine. Car Dušan je vezao Šiptare za sebe uzimajući od velikaša vojsku i tako ih angažovao kada je osvajao Epir i Tesaliju,¹⁰ tako da je šiptarska vlastela po prvi put dobila politički značaj u tom delu srpske države. Kada je srpska država slabila taj proces je zahvatilo i Albaniju pa je teritorija izdeljena među velikašima. Turska ekspanzija uzimala je maha pa je posle Kosovske bitke 1389. predeo Albanije lakše potpao pod tursku vlast. Na tom prostoru posle pada srpske carevine vladaju velikaši i ugledne porodice kao što su: Tapai, Dukađini, Kastrioti i drugi.

Ove porodice su stupale u porodične veze sa srpskim velikaškim porodicama sa prostora Albanije, ali i van tog prostora. Tako treba pomenuti da je majka Ivana Crnojevića rođena sestra Skenderbega a da je sam Skenderbeg, sin Ivana Kastriota-Đura, Srbin. Potvrda njegovog srpskog porekla je na grobnoj ploči na kojoj piše Đuro Ivanov Kastriot zvaní Skenderbeg.¹¹ Njega su Turci odveli, a on se kasnije vratio i dizao pobune protiv njih. Krajem XIV veka tursku vlast priznali su velikaši Leka i Pavle Dukađini koji su vladali Lješom i Zadrimljem. Prema istorijskim izvorima i nauci rana feudalna srpska država Duklja, odnosno kasnije Zeta, zahvata

⁸ Vladimir Petrović (ur.), *Srpska nacionalna manjina u Albaniji*, Svetska srpska zajednica, Institut srpskog naroda, Beograd, 1994, str. 8.

⁹ Ibid., str. 8-9.

¹⁰ Ibid., str. 9.

¹¹ Lazar Roganović, *Skrivena istorija, Vraka i Vračani*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 1995, str. 52.

veći deo teritorije današnje Crne Gore i severne Albanije. Tako se može i primetiti da su gradovima u severnoj Albaniji stolovali srpski feudalci. Najbolji primer za to je grad Skadar. Prema nekim izvorima od 1043. Skadar je bio prestonica srpskih vladara iz Zete. Sve do 1500. sedište Đurđa Crnojevića. Pojedini podaci govore da je u blizini Skadra, na domaku razvalina starog manastira Sv. Srđa na obali Bojane, sahranjen prvi Zetski kralj Mihajlo Vojisavljević (1050–1082) i njegov sin Bodin (1082–1101).¹² O tome svedoče i brojni manastiri i crkve po Albaniji, kao na primer manastiri Sv. Jovan Medovski i Sv. Jovan Krstitelj u podnožju planine Maranoj kod sela Raša, na području Vrake kod Skadra.

U periodu najznačajnije srpske srednjovekovne dinastije – Nemanjića, Zeta sa Skadrom kao centrom pripadala je mladim srpskim kraljevima, odnosno prestolonaslednicima. U Skadru se nalazio dvor. Sam Skadar je bio veoma značajan trgovinski centar, gde se kovao bakarni i srebrni novac. Skadarski trgovci širili su se i do Danja, Drivasta i Lješa. U to vreme Skadar je naseljen pretežno slovenskim, srpskim stanovništvom. U doba turske najeza Skadar gubi snagu i značaj jednog od trgovackih, ekonomskih i kulturnih centara srpske države. Godine 1479. potpada pod turšku vlast sve do 1913. Do 1878. godine srpska etnička granica bila je na reci Mat ili Maća, jugoistočno od Skadra udaljena 80 kilometara.¹³ U vreme Balkanskog rata crnogorska vrhovna komanda odlučila je da osloboди Skadar i izvršena je opsada ovog grada. Raseljavanje, ubijanje i albanizacija dovešće do gubitka svih ovih teritorija, pri čemu 1912. dolazi do proglašavanja samostalne Albanije, uz podršku velikih sila koje su tako ostvarivale neke svoje intrese.

Iako je šiptarsko vođstvo kontrolisalo samo središnji deo Albanije i gradove Valonu i Berat, 1913. u Londonu Austro-Ugarska uz podršku Nemačke traži da se uveća teritorija nove države. I tako uz podršku Engleske dodeljuju Skadar i severnu Albaniju novoj državi. To je dovelo do gubitaka srpski naseljenih teritorija i naselja kao što su: Ljubica, Kaldrum, Derignat, Trunše, Šindon kao i prostora preko brdskog venca u kojem je Crni vrh, Velje polje (Filipoja), koje se pruža uz Jadransko more od ušća Bojane do pristaništa Medova.¹⁴ Turbulentna srpska istorija ponovo nam je vratila Skadar koji je bio važan zbog primanja savezničke pomoći u Velikom ratu. Prostor Albanije ostaće upamćen i po strašnoj golgoti u toku rata.¹⁵ Nakon invazije Centralnih sila srpska vojska se povlači preko albanskih planina. Esad-paša, albanski vođa koji je bio u dobrim odnosima sa Karadordjevićima, zabranio je napade na srpsku vojsku, ali tu naredbu nisu poštovala albanska plemena na tim prostorima gde se povlačila glavnina srpske vojske, tako da

¹² Vladimir Petrović (ur.), *Srpska nacionalna manjina u Albaniji*, op. cit., str. 10.

¹³ Lazar Roganović, *Skrivena istorija, Vraka i Vračani*, op. cit., str. 53.

¹⁴ Ibid., str. 54.

¹⁵ http://albanskagolgota.rs/sr_RS/, 13/9/2018.

je bilo periodičnih napada na ionako već izmučenu i promrzlu vojsku. Tek 1918. Skadar i sever Albanije oslobođaju srpske jedinice sa Solunskog fronta.¹⁶

Na žalost Srbije 1919. godine Versajskim mirom Skadar i sever Albanije ostaju u sastavu Albanije. Moramo istaći da je 1828. godine u Skadru formirana prva škola, koja nije bila samo prva srpska škola već i prva na čitavom području Albanije.¹⁷ Ovo tvrdi Filip M. Protić, koji čak i navodi podatke i broj učenika i učitelja. Pojavom ove škole stekli su se uslovi da opstane više naroda pravoslavne vere. Iako su u ovoj školi učila i katolička deca jezuiti su pravili velike probleme, a naravno svemu tome doprinela je propaganda iz Italije i Austrije. Nastava se izvodila na srpskom jeziku i učile su se samo srpske i slovenske molitve, iako su neki grčki sveštenici tražili da se izvodi i na grčkom jeziku. U početku je čak izvođena nastava zajedno za mušku i žensku decu, tek je 1893. otvorena posebna ženska škola. Na području Vrake, u selu Borč, sve do 1934. radila je osnovna škola na srpskom jeziku. Do 1933. u samom Skadru radilo je nekoliko škola na srpskom jeziku koje su pomagane od strane Jugoslavije.

Sve ove škole, kao i druge srpske škole po Albaniji, zatvorene su 1933. (neki izvori kažu 1935).¹⁸ Odlukom Albanije nema više srpskih škola i proteklo je mnogo vremena do trenutka kada je opet bilo dozvoljeno da se nastava izvodi na srpskom jeziku. Iz Albanije je mnogo dece poslato na dalje školovanje što u Srbiju, Jugoslaviju, a naročito u Skoplje i Bitolj. Kasnije su se vraćali i radili u oblasti Skadra i Vrake. U Skadru su do 1934. postojala dva srpska društva: Fudbalsko društvo „Obilić“ i Pevačko društvo „Guslar“, i oba su bila jako aktivna i masovna. Sve do 1925. godine u Skadru i široj oblasti srpski jezik je bio u prednosti u odnosu na albanski, u svim oblastima, naročito u trgovini.¹⁹ U Skadar su dolazili trgovci iz Boke, Dalmacije, Crne Gore. Kao što se može videti kulturni život srpskog naroda iz severne Albanije i Skadra bio je jako bogat. Viševekovne borbe, migracije, islamizacija uzimale su maha.

U borbi protiv Turske balkanski narodi formirali su svoje nacionalne države: srpski narod dve države – Srbiju i Crnu Goru, pored kojih su formirane i Grčka, Bugarska, Rumunija i Albanija. Neke od njih nisu bile zadovoljne statusom pa su pokušavale da promene granice. Bilo je više takvih pokušaja, ali najviše svakako u vreme oba svetska rata, i svi pokušaji su na kraju propali. Formiranjem Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, gotovo ceo srpski narod našao se u jednoj državi.²⁰ Srpski narod

¹⁶ Mira Radojević, Ljubodrag Dimić, *Srbija u Velikom ratu 1914–1918: Kratka istorija*, Srpska književna zadruga, Beogradski forum za svet ravnopravnih, Beograd, 2014.

¹⁷ Lazar Roganović, *Skrivena istorija, Vraka i Vračani*, op. cit., str. 56.

¹⁸ „Ćirilično pismo preko Prokletija“, Novosti, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:607415-Cirilicno-pismo-preko-Prokletija>, 13/9/2018.

¹⁹ Lazar Roganović, *Skrivena istorija, Vraka i Vračani*, op. cit., str. 59.

²⁰ Branko Petranović, *Istorijski Jugoslavije, knjiga I – Kraljevina Jugoslavija*, Nolit, Beograd, 1988.

u Albaniji i pored viševekovnog državnog diskontinuiteta, ropsstva, propadanja, uništavanja uspevao je da opstane. Ostali su duboki kulturni i istorijski tragovi srpskoga življa i kulture na prostorima današnje Albanije.

Položaj srpskog naroda u zemljama okruženja i u svetu

Pored Srbije, srpski narod živi i u Republici Srpskoj, Federaciji BiH, Crnoj Gori, Makedoniji, Hrvatskoj, Sloveniji, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj kada su u pitanju države okruženja.²¹ Van Srbije najveći deo srpskog naroda živi upravo u ovim državama. Što se sveta tiče prevashodno žive u Austriji, Nemačkoj i drugim zapadnim evropskim državama, Skandinaviji, kao i u SAD, Kanadi i Australiji.^{22, 23, 24} Izvan Srbije živi oko pet miliona Srba prema jednoj od mnogih procena, a računajući i one koji imaju srpsko poreklo Srba ima preko 15 miliona. Takođe, procena je da je tokom devedesetih iz Srbije otišlo preko 300 hiljada građana, a da se svake godine iseli oko 30 hiljada, nažalost uglavnom mlađih.

Položaj srpskog naroda razlikuje se od zemlje do zemlje. Najbolji položaj srpski narod ima u zemljama u kojima mu je priznat status nacionalne manjine, dok je najgora situacija u Albaniji. U Albaniji je tek skoro usvojen predlog zakona od zaštiti nacionalnih manjina – tim zakonom konačno bi Srbima trebao da bude priznat status nacionalne manjine.²⁵ Predstavnici Srba van Srbije pokušavaju da se izbore za bolji položaj u državama u kojima žive. Često to ne mogu sami nego je potrebna veća angažovanost Srbije. Ranije je postojalo čak i ministarstvo za dijasporu dok trenutno postoji Uprava za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu. Najveći problemi srpskog naroda, naročito u nekim zemljama okruženja, uopšte gledano su: nemogućnost nacionalnog i verskog izjašnjavanja, nemogućnost upotrebe srpskog jezika, pisma, cirilice, nemogućnost upotrebe nacionalnih simbola, nepostojanje škola i opšteg obrazovanja na srpskom jeziku, nepostojanje medija na srpskom, težak ekonomski položaj srpskih zajednica, administrativne prepreke za vraćanje nasilno oduzete imovine, administrativne prepreke za vraćanje nasilno promenjenih srpskih prezimena ili toponima, kao i onemogućavanje

²¹ Koristimo sintagmu države okruženja jer smatramo da je adekvatnija od termina region, Zapadni Balkan ili Jugoistočna Evropa.

²² Internet, <http://rs.one.un.org/organizations/12/Serbian%20Diaspora%20and%20Youth,%20June%202011.pdf> 13/9/2018.

²³ <http://www.zentralrat-der-serben.de/index.php?SrbiuNj>, 13/9/2018.

²⁴ Sima Ćirković, *Srbi među evropskim narodima*, Equilibrium, Beograd, 2004.

²⁵ „Srbi u Albaniji izjednačeni s ostalim nacionalnim manjinama“, *Nezavisne novine*, Internet, <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Srbi-u-Albaniji-izjednaceni-s-ostalim-nacionalnim-manjinama/421748>, 13/9/2018.

povratka izbeglih, neadekvatan tretman pojedinih država okruženja prema kulturno-istorijskoj baštini srpskog naroda i nedostatak finansijske podrške.

Dakle problemi su mnogobrojni. Cilj treba da bude očuvanje srpskog identiteta pre svega, sprečavanje dalje latentne asimilacije u pojedinim državama. Nekako su Srbi raspadom Jugoslavije postali ugroženi u svim novonastalim državama, a obrazovanjem na srpskom jeziku sprečava se dalje propadanje. Srpski narod u zemljama po Evropi i svetu već u drugoj generaciji počinje da gubi identitet. Upravo manjak kontakata sa maticom i navedeni problemi vode asimilaciji. Srbija bi morala više da učini. Postoje i pozitivni primeri, kao što su zajednice u Rumuniji i Mađarskoj, gde srpski narod ima status nacionalne manjine i gde imaju predstavnike u parlamentu na osnovu pozitivne diskriminacije.

Predstavnici Srba u zemljama u okruženju i iz dijaspore traže institucionalno povezivanje sa Srbijom radi lakše koordinacije. Žale se na lošu informisanost o događanjima u matici, navode i da je loše što je Ministarstvo postalo kancelarija pa zatim i uprava. Što se tiče Srbije usvojena je Strategija za unapređenje odnosa između Srbije i dijaspore i Srba u regionu.²⁶ Ipak, ta strategija se za sada ne primenjuje. Još 2010. godine je ustanovljen Savet za Srbe u regionu koji bi trebalo da se sastaje najmanje jednom u tri meseca, ali se ne sastaje. Izabrana je i skupština Srba iz dijaspore i regionala, ali se ona nije sastala preko dve godine. Postoji i plan da se više finansiraju kulturno-prosvetne organizacije i društva srpskog naroda van Srbije, kao i da se pojednostavi procedura dobijanja srpskog državljanstva za one koji to žele.

Poslednja inicijativa iz Srbije i Republike Srpske jeste takozvana deklaracija o opstanku srpskog naroda i o očuvanju kulture i identiteta, koja još uvek nije ugledala svetlo dana.²⁷ Ovom deklaracijom trebalo bi da budu obuhvaćena sva pitanja vezana za srpski narod u zemljama u okruženju i dijaspori, ali i za čitav srpski narod.²⁸ Pojedini predstavnici srpskog naroda u Albaniji smatraju da Srbija mora da u bilateralnim odnosima sa pojedinim državama rešava pitanja srpske manjine i da bude uporna.²⁹ Traže da se

²⁶ Nenad Zorić, *Istražujemo: Šta muči srpsku dijasporu*, Sputnik Srbija, Internet, <https://rs-lat.sputniknews.com/autori/20150322807326/>, 14/09/2018.

²⁷ Mihajlo Jovićević, *Otimanje, ignorisanje, totalna diskriminacija: ovo su najveći problemi sa kojima se suočavaju Srbi u zemljama regionala*, Blic, Internet, <http://www.blic.rs/vesti/politika/otimanje-ignorisanje-totalna-diskriminacija-ovo-su-najveci-problemi-sa-kojima-se/lnmrttj>, 14/09/2018.

²⁸ „Vučić sa Srbima iz regionala: Na jesen nacionalna deklaracija“, Politika, Internet, <http://www.politika.rs/scc/clanak/386294/Vucic-sa-Srbima-iz-regionala>, 14/09/2018.

²⁹ Mira Kankaraš Trklja, *Srbi u Albaniji ukinuti kao narod*, Sputnik Srbija, Internet, <https://rs.sputniknews.com/analize/201703081110313132-srbi-albanija-prava-analiza-1/>, 14/09/2018.

poštuje princip reciprociteta koji se primenjuje u međunarodnom pravu, a to su i objasnili na svom primeru jer žele da imaju u Albaniji ista prava koja Albanci imaju u Srbiji.

Srpska kulturna i duhovna baština na tlu današnje Albanije

Od srpske kulturne baštine u Albaniji nije mnogo ostalo – samo u tragovima usled sistematskog uništavanja u zadnjih nekoliko vekova.

Vekovima su, što od zuba vremena što delovanjem čoveka, propadali i uništavani manastiri i crkve koje su podizale značajne srpske dinastije počev od Vojislavljevića, Nemanjića, Balšića, Lazarevića, Brankovića i Crnojevića.³⁰ Pre svega sam grad Skadar je bio mesto stolovanja i prestonica gotovo svim pomenutim srpskim dinastijama u periodima njihove vladavine. Još pre Nemanjića, dok je Duklja bila središte srpske državnosti, kralj Bodin je stolovao u Skadru.³¹

Zanimljivo je istaći da udrženje srpsko-crnogorske nacionalne manjine „Morača-Rozafa“ nije slučajno tog naziva. Naime, Srbi su svoju najveću tvrđavu u Skadru nazivali Rozafa po gradu u Maloj Aziji u kojoj je mučenički nastradao sveti pravoslavni ratnik Sergije (Sveti Srđ), dok u blizini samog Skadra postoji srpski pravoslavni manastir Svetog Sergija i Vaksa (Sv. Vakha).³²

Sam geografski položaj Skadra i okoline pogodovao pored ekonomskog i za razvoj duhovnog života. Naime, od X veka pa sve do kraja srednjeg veka region oko reka Drim, Bojana i Morača, i sama blizina mora, pogodovali su izgradnji manastira i crkava. Sama crkva Svetog Sergija i Vaksa podignuta je na reci Bojani u blizini Skadra. Bila je grobna crkva zetskih i raških kneževa i kraljeva Mihajla, Bodina i Vladimira.³³ Crkvu je 1290. godine srpska kraljica Jelena Anžujska podigla poštujući starinu i značaj starije crkve, dok je njen sin kralj Milutin 1311. godine obnovio.³⁴ Od crkve je danas ostao samo južni zid, dok je ostatak crkve najverovatnije obrušila sama reka Bojana.

Arheološka istraživanja nikada nisu rađena tako da se ne zna šta se desilo sa grobovima srpskih kraljeva iz dinastije Vojislavljevića, a i sa kasnijim

³⁰ „U Albaniji zvanično živi 50.000 Srba i 450 Crnogoraca“, Barski portal, Internet, <http://www.barskiportal.com/lat/reporta%C5%BEe/mnogo-je-na%C5%A1eg-u-dana%C5%A1njoj-albaniji.php>, 17/08/2018.

³¹ Bogumil Hrabak, *Arbanaške studije knjiga 1*, Beograd, str. 17.

³² „Srbi u Albaniji: Drevni srpski izvor presahnuo nije“, Savez Srba iz regiona, Internet, <http://ssr.org.rs/srbi-u-albaniji-drevni-srpski-izvor-presahnuo-nije/>, 17/08/2018.

³³ Ibid.

³⁴ <http://www.carsa.rs/albanija-kako-je-unistavana-srpska-duhovna-bastina-na-prostorima-skadarskog-jezera-i-drema-video/>, 21/08/2018.

grobovima koji su pripadali dinastiji Balšića. Svakako treba istaći bitno svedočenje tadašnjeg ruskog konzula Jastrebova, koji je 1880. godine ostavio zapis da živopis u crkvi „nije vizantijski nego srpski“ i da na njemu „svi sveci imaju odelo isti onako, kao što ga imaju na ikonama u dečanskoj lavri, u Pećkoj patrijaršiji i u gračaničkoj crkvi“.³⁵ Osim na rekama pravoslavne bogomolje su dizane u prstenu i oko samog Skadarskog jezera.³⁶

Danas su sve crkve i manastiri koje su srpske dinastije dizale pod kanonskom jurisdikcijim Albanske pravoslavne crkve. Pored crkava i manastira u okolini Skadra danas se u samom muzeju nalaze takođe dodatni dokazi o postojanju Srba na tim prostorima. Muzej u Skadru ima značajnu numizmatičku zbirku koja je napravljena od strane dinastije Balšića, a svakako najverniji eksponat je pločica iz XII veka na kojoj je prikazan vizantijski car Aleksij III Komnin sa carem Konstantinom koji u ruci drži krst. Najverovatnije je to godnji deo pločice, gde se nalazi vizantijska povelja kojom je Hilandar predat Srbima, Stefanu Nemanji i princu Rastku (Sv. Savi), dok se donji deo čuva u Hilandaru.³⁷

Takođe, primer nasilnog rušenja srpskih pravoslavnih bogomolja jeste rušenje crkve Presvete Bogorodice, koju je podigla Jelena Anžujska u Danju, u vreme „kulturne revolucije“ 1968. godine za vreme vladavine Envera Hodže.³⁸

Trenutni položaj srpskog naroda u Albaniji

U ovom delu rada analiziraćemo stanje Srba u Albaniji u zadnjih desetak godina. Naime, pre svega treba naznačiti da Albanija prema članu 3 sopstvenog Ustava načelno garantuje status drugim narodima kao nacionalnim manjinama i ako je definisana kao država albanskog naroda.³⁹ Ipak do pre koju godinu Albania nije imala Zakon o zaštiti nacionalnih

³⁵ Boris Subašić, *Skadar na Bojani: Sistematski uništavani srednjovekovni spomenici, izbrisani srpski tragovi*, Novosti, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:543255-Skadar-na-Bojani-Sistematski-unistavani-srednjovekovni-spomenici-izbrisani-srpski-tragovi>, 22/08/2018.

³⁶ „Albanija: uništavanje srpske imovine Skadra i Drima“, *KMNvine*, Internet, <http://www.kmnvine.com/2016/09/24.html>, 22/08/2018.

³⁷ „U Albaniji zvanično živi 50.000 Srba i 450 Crnogoraca“, Barski portal, Internet, <http://www.barskiportal.com/lat/reporta%C5%BEe/mnogo-je-na%C5%A1eg-udana%C5%A1noj-albaniji.php>, 17/08/2018.

³⁸ <http://www.carsa.rs/albanija-kako-je-unistavana-srpska-duhovna-bastina-na-prostorima-skadarskog-jezera-i-drima-video/>, 24/08/2018.

³⁹ Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj I, Napredni klub, Beograd, 2009, Internet, <http://www.naprednikklub.org/wp-content/uploads/2012/12/Izvestaj-o-politicim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-2009.pdf>, 24/08/2018, str. 94.

manjina nego je to tek uradila 2017. godine usled evroatlantskih integracija i pritisaka spolja. S druge strane, članom 20 Ustava Albanije obezbeđeno je pravo manjinskim narodima da koriste i razvijaju sopstveni jezik, kao i da se udružuju u svrhu zaštite svog nacionalnog identiteta i interesa.⁴⁰

Prema popisu iz 1989. godine zabeleženo je samo 100 pripadnika crnogorske manjine.⁴¹ Kada je otvoren granični prelaz Božaj na tadašnjoj jugoslovensko-albanskoj granici samo iz okoline Skadra prešlo je prelaz oko 1.500 Srba tražeći azil.⁴² Ovakav potez Srba je već sam po sebi dovoljno govorio o statusu manjina u Albaniji, naročito Srba.

Srbi su u Albaniji koncentrisani najviše u Skadarskom okrugu, Skadarskoj i Veliko-malesijskoj opštini i Fijeru.

Udruženja koja rade na opstanku i afirmaciji Srba i srpske kulturne baštine u Albaniji su pre svega udruženje „Morača-Rozafa“ iz Skadra čiji je jedan od prvih koraka bio organizovanje nastave na srpskom jeziku koju je pohađalo 70 osoba različitog uzrasta. Ova nastava je organizovana uz podršku Ministarstva za dijasporu R. Srbije i Mitropolije crnogorsko-primorske SPC-a. Da bi već 2010. godine krenula i treća generacija polaznika nastave srpskog jezika, naravno ponovo uz finansijsku podršku države Srbije.

Svakako treba napomenuti da su odnosi Srbije i Albanije naročito zahladneli pošto su privremene institucije u južnoj srpskoj pokrajini Kosovu i Metohiji samoproglašile nezavisnost. Tada je Albanija priznala taj nelegalni akt i priznala taj deo teritorije Srbije kao nezavisnu državu pod nazivom Republika Kosovo. Ovo je svakako imalo uticaj da se pogorša ionako već loše stanje Srba u Albaniji. Tada su se diplomatski odnosi između dve države sveli na nivo otpravnika poslova, pošto je Srbija povukla svog ambasadora iz Tirane usled takvog akta zvanične Albanije.

Ipak dve godine kasnije, tadašnji rektor Univerziteta u Beogradu Branko Kovačević, u martu 2010. godine zvanično je posetio srpsku zajednicu u Skadru i obećao stručnu pomoću kulturnim naporima Srba u Albaniji.⁴³ Ovo je svakako bila dobra vest za tamošnje Srbe jer su se najviši predstavnici srpske akademske zajednice uključili u pomoć srpskoj zajednici u Albaniji.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Autori bi ovde skrenuli pažnju da dok su istraživali građu za pisanje ovog rada nailazili su na termine za određivanje našeg naroda od pojmove Srbi, Crnogorci i Srbo-Crnogorci. Autori stoje na stanovištu da je najpravilniji i jedini tačan termin Srbin i da on generiše ostale spomenute pojmove kao takve.

⁴² Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj I, op. cit., str. 95.

⁴³ Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj II, Napredni klub, Beograd, 2010, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2012/12/Izvestaj-o-politicim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-2010.pdf>, 27/08/2018, str. 129.

Posle 2001. godine sledeći popis stanovništva u Albaniji desio se 2011. godine. Slobodno možemo reći da je 2011. godina bila veoma bitna godina za Srbe u Albaniji, pre svega počelo je neprilikama na političkoj sceni Albanije. Naime, formirana je Crveno-crna alijansa (AKZ) Krešnika Spahiua, tadašnjeg zamenika načelnika Vrhovnog saveta sudstva.⁴⁴ AKZ je radikalna nacionalistička stranka koja se zalaže za stvaranje Velike Albanije i najbliža je sa partijom Samoopredeljenje Aljbina Kurtija sa prostora AP Kosova i Metohije. Treba istaći da ta ista partija negira postojanje nacionalnih manjina na tlu Republike Albanije.⁴⁵

Događaji koji su se takođe desili s proleća 2011. godine su vezani za Zakon o građanskom statusu iz 2009. godine, kojim je dopuštena promena nacionalne pripadnosti. Naime, za vreme vladavine Envera Hodže svi građani Albanije su upisivani isključivo kao Albanci. Ipak ovaj zakon su iskoristile nacionalne manjine i podnеле oko 4.000 zahteva za promenu nacionalnosti u matičnim knjigama i drugim dokumentima. Sami zahtevi su podneti sudovima po celoj Albaniji.⁴⁶

Sudovi u Albaniji, na čijem prostoru delovanja živi znatniji broj pripadnika nacionalnih manjina, u martu 2011. godine obustavili su postupke promene nacionalnosti. Vrhunac je dostignut krajem aprila 2011. godine kada su predsedavajući Oblasnih sudova u Sarandi, Parmetu i u Skadru tražili ponишtenje odredaba zakona koje dozvoljavaju promenu nacionalne pripadnosti. Zanimljivo je istaći da spomenuti sudovi imaju na svom prostoru najveću koncentraciju grčke, cincarske i srpske nacionalne manjine.

Dokaz da se nad srpskom, a i drugim nacionalnim manjinama u Albaniji, sprovodi tzv. pravno nasilje je odluka Ustavnog suda Albanije od 1. decembra 2012. godine kojom je uvaženo mišljenje sudova i faktički izbrisana nacionalnost kao pravna kategorija iz albanskih zvaničnih dokumenata.

Pored svih prepreka na putu afirmacije svoje kulture, vere, jezika itd., Srbi u Albaniji sigurnim koracima idu napred i bore se za svoja prava. U martu 2012. godine obeleženo je pet godina od početka nastave na srpskom jeziku. Pored nastave srpskog jezika u Skadru, nastava je počela da se održava i u privatnoj kući Ekrema Dulovića. Naime, oni su nastanjeni u selu Ret-Ljibovš kod Fijera, gde postoji znatna zajednica Srba muslimanske veroispovesti. Učenje srpskog jezika je, kao i ranijih godina, i u ovom slučaju podržala Ambasada R. Srbije u Tirani i Ministarstvo za dijasporu. Ovo su na

⁴⁴ Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj IV, Napredni klub, Beograd, 2012, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2012/12/Izvestaj-o-politickim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-2012.pdf>, 29/08/2018, str. 84.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

prvi pogled sitni koraci ali i te kako značajni, s obzirom na to da znamo da je kralj Zog ukinuo srpske škole u Albaniji još 1933. godine.

Kruna marljivog rada, pre svega udruženja „Morača-Rozafa“, je taj da su uz pomoć države Srbije po prvi put organizovani „Dani srpske kulture u Skadru“. ⁴⁷

Odličan primer želje matice da pomogne svojim sunarodnicima u regionu je događaj koji se održao početkom 2013. godine u Narodnoj skupštini R. Srbije. Događaj je obeležen pod imenom „Javno saslušanje o političkim i drugim pravima srpskog naroda u regionu“.⁴⁸ Ovom skupu je prisustvovao i izneo svoje stavove predsednik udruženja „Morača-Rozafa“ iz Skadra, Pavle Brajović (u Albaniji Pavao Jakoja). Stavove koje je on izneo možemo sumirati u nekoliko teza: 1) Traži se poštovanje odredaba Okvirne Konvencije Saveta Evrope „O zaštiti nacionalnih manjina“, koju je Parlament Albanije ratifikovao pre više od deset godina; 2) Treba omogućiti slobodno nacionalno i versko izjašnjanje, slobodnu upotrebu srpskog jezika, pisma i nacionalnih simbola; 3) Srbi žele školovanje na svom jeziku u javnim školama Albanije; 4) Obezbediti manjinsko političko predstavljanje u Parlamentu Albanije; 5) Albanija da stane u zaštitu kulturnih dobara i tradicije na svom području; 6) Država Srbija treba da potpiše Sporazum o zaštiti nacionalnih manjina sa državom Albanijom; 7) Otvoriti školu na srpskom jeziku u Skadru i Fijeri koja bi institucionalno ušla u program Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja R. Srbije; 8) Da finansiranje srpskih udruženja u Albaniji, po principu reciprociteta, bude usklađeno sa načinom na koji država Srbija finansira albansku manjinu; 9) Da Srbima iz regiona efikasnije, bez komplikovane procedure, budu odobravana državljanstva Srbije; 10) Uz saradnju sa Srpskom pravoslavnom crkvom omogućiti uspostavljanje neposrednog duhovnog života – angažovanje stalnog sveštenika u Skadru.⁴⁹

Pored ovih pokazatelja lošeg stanja srpske nacionalne manjine u Albaniji, još jedan događaj pokazuje ozbiljnost kada se govori o lošem stanju manjina u Albaniji. Na proleće 2013. godine predstavljeno je javnosti istraživanje o rasnoj (ne)toleranciji u svetu. Svi parametri su pokazali da su stanovnici Albanije najgori u regionu povodom ovog pitanja.

Prema popisu iz 2011. godine Srba u Albaniji ima 155, što svakako ne odgovara realnom stanju. Procene se kreću od 30.000 do 50.000 hiljada Srba u Albaniji danas što je, složićemo se, nimalo zanemarljiv broj. Ovime bi Srbi postali bitan faktor u političkom životu Albanije, ali današnje stanje stvari ih papirološki i dalje prepoznaje i smatra Albancima.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj V, Napredni klub, Beograd, 2013, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2012/12/Izvestaj-o-politickim-pravima-2013.pdf>, 13/09/2018, str. 99.

Ipak retko pozitivan primer se desio početkom 2014. godine, pod pritiskom Evropske unije. Naime, Albanija je otvorila školu gde se nastava izvodi na srpskom jeziku. Škola je osnovana u selu Hamil blizu Fijera, koju je krenulo da pohađa 60 srpskih đaka. Tačno posle 80 godina od kako je, kao što smo već naveli, kralj Zogu ukinuo srpske škole. U Skadru i okolini je do 1934. godine bilo 20 škola na srpskom jeziku.⁵⁰ Pored škole na srpskom jeziku, 20 studenata iz Albanije je uz pomoć naše Vlade studiralo u Srbiji kako bi po završetku studija mogli da se vrate u Albaniju i pomognu srpskoj zajednici u očuvanju jezika, pisma i identiteti.⁵¹

Prekretnica u odnosu Albanije prema nacionalnim manjinama je donošenje Zakona o zaštiti nacionalnih manjina. Zakon je donet u aprilu 2017. godine uz insistiranje Evropske unije. Možemo slobodno zaključiti iz do sada iznetog da je Albanija ovo uradila zbog pritiska kome je bila izložena a iz potrebe napredovanja u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. U samom zakonu je direktno navedeno i da su Srbi nacionalna manjina u Albaniji, naravno pored drugih manjina.⁵²

Navodi se takođe: „Zakon reguliše ostvarivanje prava pripadnicima nacionalnih manjina u Albaniji, u skladu sa odredbama Ustava Albanije, Okvirne konvencije Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina ratifikovane 1999. godine i međunarodnih ugovora iz oblasti ljudskih prava“.⁵³ Ono što odmah privlači pažnju kod ove predašnje konstatacije iz zakona je to da se Zakon o zaštiti nacionalnih manjina R. Albanije poziva na Ustav koji se nije menjao u prethodnom periodu. Stoga se logično postavlja pitanje – da li su same institucije države Albanije svesno sve vreme kršile sopstveni Ustav na štetu Srba i njihovih prava kao nacionalne manjine u albanskoj državi. Ipak moramo priznati da se posle donošenja ovog zakona pitanje prava Srba bar formalno poboljšalo. Sada postoji zakonski okvir u kome Srbi mogu da rešavaju svoja pitanja.

Svakako zanimljivo je napomenuti i razliku u popisima stanovništva Albanije iz 2001. i 2011. godine. Prema popisu iz 2001. godine u Albaniji je živelo 3.069.275 stanovnika, pri čemu su Albanci činili 98% stanovništva.⁵⁴

⁵⁰ Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj VII, Napredni klub, Beograd, 2015, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2015/08/Izvestaj-o-politicim-pravima-srpskog-naroda-Napredni-klub-2015.pdf>, 17/09/2018, str. 116.

⁵¹ Ibid.

⁵² Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj IX, Napredni klub, Beograd, 2017, str. 139.

⁵³ Ibid., str. 139-140.

⁵⁴ Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, op. cit., Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2012/12/Izvestaj-o-politicim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-2009.pdf>, 24/09/2018, str. 94.

Dok popis iz 2011. godine prvo pokazuje pad u broju ukupnog stanovništva Albanije. U Albaniji prema poslednjem popisu živi 2,8 miliona stanovnika, što je za preko 200.000 stanovnika manje nego u odnosu na popis iz 2001. godine. Međutim, nije samo opao broj celokupne populacije Albanije nego je opao i broj pripadnika albanskog naroda. Prema popisu iz 2011. godine u Albaniji živi 82,6% Albanaca, dok je neizjašnjениh 14,07% stanovništva.⁵⁵ Oni se nisu izjasnili ni po etničkoj ni po verskoj osnovi. Problem naravno nastaje kod brojnosti pripadnika nacionalnih manjina. Zvanično Grka ima oko 24.000 stanovnika, dok procene govore da ih ima oko 300.000 u samoj Albaniji. Kao što smo spomenuli status Srba je još i gori, jer po zvaničnom popisu ima ih 155, dok procene govore da pripadnika srpskog naroda ima između 30.000 i 50.000 u albanskoj državi.

Iz ovoga se može zaključiti koliko su popisi stanovništa u Albaniji problematični i nerelevantni. Ovo samo govori koliko je proces asimilacije nacionalnih manjina nasilan i da seže u ne tako blisku prošlost. Ponovimo da je još 1934. godine kralj Zogu ukinuo škole na srpskom jeziku da bi kasnije komunistički lider Albanije, Enver Hodža, 1967. godine zabranio svaki vid verskih aktivnosti.⁵⁶ Ovo je naročito bitan podatak ako znamo da su i jezik, a naročito Crkva bile stožer očuvanja srpskog identiteta. Time su uklonjene i poslednje barijere i krenulo se još više u nasilnu asimilaciju Srba, time što su im nasilno menjana lična imena i prezimena, drugim rečima albanizovana su. Mada iz do sada iznetog vidimo da taj proces nije uspeo, jer iako su Srbi imali albanska imena i prezimena među njima su sami znali koja su im prava srpska imena i prezimena. Takođe treba istaći da u Albanija postoje Srbi pravoslavci, rimokatolici i muslimani. Bitno je istaći da su svi oni ostali Srbi i da se nisu razjedinili na religijskoj osnovi. Što govori dovoljno da su određeni negativni procesi koji su se dešavali na bivšem jugoslovenskom prostoru pre svega izvedeni veštačkim konstrukcijama i uticajima spolja. Primer Srba sve tri vere je pozitivan primer i zalog za budućnost Srba u samoj Albaniji. Nisu dozvolili da ih verske razlike razjedine i oslabi, nego naprotiv su ih ojačale i naterale da se okupe oko zajedničkih imenitelja kao što su jezik i kultura.

Glavni stožeri u borbi Srba za njihova prava su udruženja koja se bave očuvanjem srpskog jezika, kulture i pravoslavne vere. To su pre svega udruženja „Morača-Rozafa“, „Sveti Jovan Vladimir“ i „Jedinstvo“ koja se godinama aktivno bave poboljšanjem statusa srpske nacionalne manjine u Albaniji. Ovim udruženjima naravno pomaže i zvanična Srbija, pre svega u

⁵⁵ „Crkva: Popis u Albaniji falsifikovan“, Novosti, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:410734-Crkva-Popis-u-Albaniji-falsifikovan>, 24/09/2018.

⁵⁶ Čedomir Antić (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj X, Napredni klub, Beograd, 2018, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2018/08/Izvestaj-o-politicim-pravima-STAMPA.pdf>, 24/09/2018, str. 164.

finansijskom smislu, a naravno i veliku ulogu ima Mitropolija crnogorsko-primorska SPC-a. Pomoć mitropolije se pre svega ogleda u konstantnom radu na uzdizanju srpske pravoslavne zajednice, pre svega u Skadru i njegovoj okolini i gde je najveća koncentracija pravoslavnih Srba. U sklopu ustrojstva Srpske pravoslavne crkve deluje i skadarski vikarijat koji odlično sarađuje sa spomenutom mitropolijom.⁵⁷ Najbolji pokazatelj saradnje bilo je organizovanje u Skadru, 2009. godine po prvi put, proslave pod nazivom Svetosavski dani.

Najbitniji događaj u verskom životu pravoslavnih Srba u Albaniji desio se u maju 2018. godine na praznik Silaska Svetog Duha na Apostole – Trojčindan. Tada je u crkvi Presvete Trojice u Vraki, u blizini Skadra, služena liturgija od strane sveštenstva Srpske i Albanske pravoslavne crkve uz blagoslov arhiepiskopa albanskog Atanasija i mitropolitita crnogorsko-primorskog Amfilohija.⁵⁸ Bitno je istaći da je liturgija služena na srpskom jeziku, kojoj je prisustvovalo dosta Srba pravoslavaca iz okoline Skadra, Vrake, pa i iz same Crne Gore.

Do ove godine Srbi u Albaniji bili su nacionalna zajednica sa najmanje prava u čitavoj Evropi. U aprilu 2017. godine, na insistiranje EU, a radi daljeg napredovanja Albanije u procesu pristupanja ovoj Uniji donet je Zakon o zaštiti nacionalnih manjina, čime se Albanija svrstala u red svih ostalih evropskih država po ovom pitanju. U zakonu je eksplicitno navedeno da se nacionalnim manjinama u Albaniji, pored ostalih, smatraju i Srbi. „Zakon reguliše ostvarivanje prava pripadnicima nacionalnih manjina u Albaniji, u skladu sa odredbama Ustava Albanije, Okvirne konvencije Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina ratifikovane 1999. godine i međunarodnih ugovora iz oblasti ljudskih prava”, navodi se u tekstu zakona.⁵⁹ Zakonom se garantuje predstavljanje i negovanje kultura nacionalnih manjina, etničkih, jezičkih i verskih karakteristika i tradicija, kao i prava u identifikovanju ličnosti i obrazovanju.

Veliki problemi koje su Srbi imali u ovoj državi, po osnovnim životnim pitanjima, trebalo bi da se reše usvajanjem novog zakona. Ipak, treba preći put od usvajanja do primene. Srbi nisu imali, i još uvek nemaju, prava na ime i prezime, versko izjašnjavanje, svoje udžbenike i škole, a po popisu ih je svega 155 u Albaniji, iako po svim procenama Srba u ovoj državi ima oko 30.000 do 50.000. Očekujemo da će se ovi problemi rešiti, te da će srpski narod

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ „Albanija priznaje Srbe kao nacionalnu manjinu“, *Politika*, Internet, <http://www.politika.rs/scc/clanak/378350/Albanija-priznaje-Srbe-kao-nacionalnu-manjinu>, 03/10/2017.

u Albaniji imati sva prava u skladu sa civilizacijskim vrednostima Evrope XXI veka.

Upornost koju su Srbi iskazivali svih ovih godina primer je svima, a ova, za sada makar formalna pobeda, nagrada je za njih i pouka da nema stajanja u borbi za očuvanje svog identiteta.

Iako su veze između albanskih i srpskih vlasti u prethodnih godinu dana posebno ojačane, ranije premijer, a sada predsednik republike, Aleksandar Vučić, niti jednom prilikom nije spomenuo pitanje prava Srba u Albaniji. U oktobru 2016. godine dva premijera sastala su se u Beogradu na bezbednosnom forumu, gde je Edi Rama izjavio da Srbija treba što pre da prizna Kosovo, dok je Aleksandar Vučić istakao kako je Srbiji najbitnije pitanje Evropske unije. Takođe, pokrenut je veoma važan projekat za Albance i njihovo jačanje veza sa jugoistočnim delom Evrope, izgradnja autoputa Niš-Priština-Drač-Tirana, takozvanog „auto-puta mira”, modela koji u izvesnoj meri podseća na projekte iz vremena SFRJ.

U prethodno analiziranom periodu, posebno su problematične izjave predsednika Albanskog nacionalnog veća sa sedištem u Bujanovcu, Jonuza Muslijua, koji je istakao da je njegov predsednik albanski, a ne srpski, odnosno da on ne živi u Srbiji, već u tzv. Preševskoj dolini. Istovremeno je pozvao na ujedinjene juga centralne Srbije sa Albanijom. Tragično je što nisu reagovali zvaničnici Srbije.

Problem dobijanja srpskog državljanstva za Srbe u ovoj državi tehničko je pitanje, i uz malo političke volje mogao bi se rešiti. Time bi se značajno pomoglo srpskom narodu u Albaniji.

Ministar kulture i informisanja Vladan Vukosavljević sastao se u februaru 2017. godine u Tirani sa predstavnicima udruženja „Morača-Rozafa“, te Srpskog pravoslavnog društva „Sveti Jovan-Vladimir“ iz Skadra i udruženja „Jedinstvo“ iz Fijera, što predstavlja određeni pomak u odnosima zvanične Srbije i Srba u Albaniji, ali videli smo, bez pokrića i podrške sa nekog višeg nivoa.

U prethodnih godinu dana, usvajanjem Zakona o zaštiti nacionalnih manjina, pitanja prava Srba u Albaniji se nesumnjivo popravilo, makar zakonski. Do sada nije postojao zakonski okvir po kome bi Srbi rešavali svoja važna životna pitanja. Jedna od nekoliko anahrono obespravljenih zajednica u Evropi sada može očekivati poboljšanje na polju nekih pitanja, pomeranje sa mrtve tačke i, za početak, makar pravo na ime i prezime.

Zaključak

Pitanje srpske nacionalne manjine u Albaniji predugo je bila tabu tema koja je bila zanemarena zbog političkih odnosa između dve države, kako god se one zvale i koji god politički sistem u njima bio na snazi. Srbi na prostoru današnje Albanije žive pre vremena kad su na ovaj prostor došli i

sami Albanci. Nesrećnim tokom istorije, Srbi su zaboravili Albaniju kao svoj etnički prostor koji je nekad bio sam centar srpskog državnog i etničkog prostora. Od Velike seobe Srba 1690. pa sve do danas, srpski narod se nalazi u konstantom povlačenju pred nadirućim albanskim življem na prostorima severne Albanije i Kosova i Metohije.

Danas, kada je srpska Vlada preuzela na sebe istorijski teret rešavanja kosovsko-metohijskog problema, ona mora da razume da se taj problem ne može rešiti bez paketa rešavanja problema srpskog naroda u zemljama u okruženju. Eklatantan primer tih problema, shodno rešavanju vekovnog srpskog-albanskog nesuglasja, baš treba da bude pitanje srpske nacionalne manjine u Albaniji.

Srpski narod je autohton narod na prostoru Albanije. O tome govore toponimi, tvrđave, gradovi, kulturna i istorijska baština, ali pre svega ljudi. Srbi poput Dositeja Obradovića i Miloša Đerđ Nikole, bili su ljudi koji su obrazovali Albance i stvarali albanski teatar. Mnogi od Srba su dali živote kao članovi albanskog partizanskog pokreta. Stoga, kad se priča o statusu Albanaca na teritoriji AP Kosovo i Metohija, mora se paralelno sa tim voditi dijalog i o statusu Srba na teritoriji Republike Albanije.

Srbi u zemljama u okruženju postaju statistička greška. Ugrožena su prava srpskog naroda u Hrvatskoj, Federaciji BiH, Makedoniji i Crnoj Gori. Dakle, postalo je jasno da srpski narod svoja prava može da ostvaruje jedino u matičnoj državi. Ovakvo ponašanje susednih zemalja, od kojih je Albanija verovatno najsuroviji i najzaranemareniji primer, vode u produbljavanje sukoba a nikako do pomirenja naroda. Stoga, autori smatraju da je došlo vreme da se krucijalna pitanja za rešavanje statusa srpske nacionalne manjine u zemljama okruženja, sa posebnim naglaskom na Republiku Albaniju, ubrzaju i da se konačno legitimna prava i interesi srpske nacionalne manjine legalizuju i dodatno unaprede.

Bibliografija

- Antić, Čedomir, (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj IX, Napredni klub, Beograd, 2017.
- Hrabak, Bogumil, *Arbanaške studije knjiga 1*, Beograd, 1988.
- Petrović, Vladimir (ur.), *Srpska nacionalna manjina u Albaniji*, Svetska srpska zajednica, Institut srpskog naroda, urednik, Beograd, 1994.
- Roganović, Lazar, *Skrivena istorija, Vraka i Vračani*, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, Podgorica, 1995.
- Radojević, Mira, Dimić, Ljubodrag, *Srbija u Velikom ratu 1914–1918: Kratka istorija*, Srpska književna zadruga, Beogradski forum za svet ravnopravnih, Beograd, 2014.

Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije, knjiga I – Kraljevina Jugoslavija*, Nolit, Beograd, 1988.

Ćirković, Sima, *Srbi među evropskim narodima*, Equilibrium, Beograd, 2004.

Internet izvori:

„Albanija priznaje Srbe kao nacionalnu manjinu“, *Politika*, Internet, <http://www.politika.rs/scc/clanak/378350/Albanija-priznaje-Srbe-kao-nacionalnu-manjinu>, 03/10/2017.

„Albanija: uništavanje srpske imovine Skadra i Drima“, *KMNvine*, Internet, <http://www.kmnvine.com/2016/09/24.html>, 22/08/2018.

Antić, Čedomir (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj I, Napredni klub, Beograd, 2009, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2012/12/Izvestaj-o-politicim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-2009.pdf>, 24/08/2018.

Antić, Čedomir (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj II, Napredni klub, Beograd, 2010, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2012/12/Izvestaj-o-politicim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-2010.pdf>, 27/08/2018.

Antić, Čedomir (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj IV, Napredni klub, Beograd, 2012, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2012/12/Izvestaj-o-politicim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-20121.pdf>, 29/08/2018.

Antić, Čedomir (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj VII, Napredni klub, Beograd, 2015, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2015/08/Izvestaj-o-politicim-pravima-srpskog-naroda-Napredni-klub-2015.pdf>, 17/09/2018.

Antić, Čedomir (prir.), *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu*, broj X, Napredni klub, Beograd, 2018, Internet, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2018/08/Izvestaj-o-politicim-pravima-STAMPA.pdf>, 24/09/2018.

„Crkva: Popis u Albaniji falsifikovan“, *Novosti*, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:410734-Crkva-Popis-u-Albaniji-falsifikovan>, 24/09/2018.

„Ćirilično pismo preko Prokletija“, *Novosti*, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:607415-Ćirilicno-pismo-preko-Prokletija>, 13/9/2018.

Iskenderov, Petar, *Ruski istoričar: Odakle potiču Albanci?*, RUSSIA BEYOND, Internet, https://rs.rbth.com/politics/2014/01/23/odakle_poticu_albanci_27545.html, 13/9/2018.

Jovićević, Mihajlo, *Otimanje, ignorisanje, totalna diskriminacija: ovo su najveći problemi sa kojima se suočavaju Srbi u zemljama regiona*, Blic, Internet, 90

<http://www.blic.rs/vesti/politika/otimanje-ignorisanje-totalna-diskriminacija-ovo-su-najveci-problemi-sa-kojima-se/lnnrttj, 14/09/2018>.

Kankaraš Trklja, Mira, *Srbi u Albaniji ukinuti kao narod*, Sputnik Srbija, Internet, <https://rs.sputniknews.com/analize/201703081110313132-srbi-albanija-prava-analiza-1/>, 14/09/2018.

„Srbi u Albaniji izjednačeni s ostalim nacionalnim manjinama“, *Nezavisne novine*, Internet, <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Srbi-u-Albaniji-izjednaceni-s-ostalim-nacionalnim-manjinama/421748, 13/9/2018>.

„U Albaniji zvanično živi 50.000 Srba i 450 Crnogoraca“, Barski portal, Internet, <http://www.barskiportal.com/lat/reporta%C5%BEe/mnogo-je-na%C5%A1eg-u-dana%C5%A1njoj-albaniji.php>, 17/08/2018.

„Vučić sa Srbima iz regionala: Na jesen nacionalna deklaracija“, *Politika*, Internet, <http://www.politika.rs/scc/clanak/386294/Vucic-sa-Srbima-iz-regionala, 14/09/2018>.

Zorić, Nenad, *Istražujemo: Šta muči srpsku dijasporu*, Sputnik Srbija, Internet, <https://rs-lat.sputniknews.com/autori/20150322807326/>, 14/09/2018.

„Srbi u Albaniji: Drevni srpski izvor presahnuo nije“, Savez Srba iz regionala, Internet, <http://ssr.org.rs/srbi-u-albaniji-drevni-srpski-izvor-presahnuo-nije/>, 17/08/2018.

Subašić, Boris, *Skadar na Bojani: Sistematski uništavani srednjovekovni spomenici, izbrisani srpski tragovi*, Novosti, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:543255-Skadar-na-Bojani-Sistematski-unistavani-srednjovekovni-spomenici-izbrisani-srpski-tragovi, 22/08/2018>.

SERBIAN CULTURAL HERITAGE AND THE SERBIAN NATIONAL MINORITY IN ALBANIA

ABSTRACT

For more than a century, i.e., from the times of the disintegration of the Ottoman Empire, Serbia and Albania have had turbulent relations. The only change in the status of these relations is the transition from a conflict situation into a pre-conflict situation and vice versa. The consequences of such relations between the two countries are mostly felt by the national minorities. Unlike the Serbian minority in Albania, during the Kingdom of Yugoslavia, the Albanian minority had the National Party in the Parliament of the former state.

Their interests were represented by the Cemiyet Party, which was eventually banned due to anti-state operations. During the reign of Enver

Hoxha in neighboring Albania, their compatriots of the Albanian national minority in Kosovo and Metohija had freedom of thought, freedom of speech and political freedoms in many areas of life. In general, they had much more rights than their compatriots in Albania. However, the Serbian national minority in communist Albania during that time was suffering from the terror of boundless proportions. The personal names of people, cultural and religious heritage, freedom of religion, expression of nationality, all aspects of human life, and sometimes even life itself became subject of general oppression during the time of the dictator Enver Hoxha. After the dissolution of SFR Yugoslavia, NATO aggression against Yugoslavia, and temporary occupation of the southern Serbian province, status and position of the Serbian minority in Albania looked gloomier than during the rule of Enver Hoxha.

The paper intends to give a brief historical account of the circumstances that explain the consequences of the present state of the Serbian national minority. However, it will primarily be focused on the present state of our minority, the renewal of its linguistic, cultural and religious life (a large number of Serbs in Albania are Muslims, especially in central Albania).

Currently, the leading role in the renewal of the Serbian minority and its national and ethnic consciousness has an association Moraca-Rozafa from Shkodra, the Serbian Orthodox Church, the Republic of Serbia and many other individuals involved. Also, the authors of this paper want to point out the positive role of the Republic of Serbia and its concern for the compatriots in Albania.

Key words: Serbs, Enver Hoxha, Shkodra, Serbian cultural heritage, Albania, Serbian national minority, association Moraca-Rozafa.

„EVROPA ZA MENE“

Dragan R. Simić, Dejan Milenković, Dragan Živojinović (urs), *Europa za mene*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2018, 711 str.

„Evropa za mene“ je zbornik radova nastao u okviru istoimenog projekta, koji je sproveo Evropski pokret u Srbiji (EPuS) u saradnji sa Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu (FPN), uz pomoć Međunarodnog Evropskog pokreta iz Brisela. Projekat je trajao od aprila 2017. godine do decembra 2018. godine, da bi zbornik radova došao do svoje publike u prvom kvartalu 2019. godine. Zbornik je štampan sredstvima iz naučnog projekta *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Uprkos činjenici da je članstvo u EU strateški cilj Srbije duži niz godina, podrška populacije evropskim integracijama u Srbiji varira, pa je primetan rast „evroskeptika“. Kao glavne krvce za ovakvo stanje rukovodioci ovog projekta vide u nedostatku znanja i opšte informisanosti stanovništva o procesu evropskih integracija. Upravo iz tog razloga cilj projekta bio je da se ovi parametri unaprede kroz mnoštvo razumljivih, korisnih i prijemčivih podataka. Namera je bila da čitalac stekne širu sliku dinamike, toka i značaja reformi *per se*, ali i da bolje razume problematiku pristupanja imajući u vidu izazove sa kojima se EU danas suočava. Naglasak je stavljen na dobrobiti koje sam proces pristupanja i konačno članstvo donosi Srbiji, u nameri da se kroz seriju javnih debata podstakne kritičko mišljenje i široka diskusija na ovu temu.

Zbornik sadrži 59 tekstova koji su strukturno podeljeni na 20 tematskih poglavlja, svako za po jednu debatu koliko je ukupno održano u 17 gradova Srbije: Sremskoj Mitrovici, Jagodini, Novom Sadu, Beogradu, Nišu, Vršcu, Kragujevcu, Zrenjaninu, Novom Pazaru, Vranju, Loznici, Šabcu, Sremskim Karlovcima, Zaječaru, Kraljevu, Šidu, Subotici i Smederevu. Zbornik koji vam ovom prilikom predstavljamo je objedinjena publikacija svih izdanja časopisa „Evropske sveske“, koje su zapravo zbirke eseja, pisani doprinosi panelista, objavljivane kao stručni *online* časopis, pri čemu su svi brojevi i danas dostupni na veb prezentaciji Evropskog pokreta u Srbiji. Poglavlja su hronološki i tematski poređana redosledom kojim su izlazili kao brojevi

časopisa. Tako, primera radi, preposlednje poglavlje zbornika čine Evropske sveske 19, tribina Subotica, pod naslovom „Srbija i EU: Spoljna i bezbednosna politika Srbije“. Pre svakog poglavlja u nekoliko rečenica nalazi se sažeti uvod u temu koja će se analizirati na stranama koje slede, što čitaocu pruža preko potrebno osnovno predznanje i omogućava bolje razumevanje tekstova. Ovakva struktura čitaocu omogućava lakše kretanje kroz sadržaj i mogućnost da se informiše samo u određenim oblastima, a da nije primoran da u potrazi za informacijama pročita mnoštvo štiva koje možda nije predmet njegovog specifičnog interesovanja.

Zbornik je obuhvatio široku lepezu tema iz oblasti evropskih integracija poput evropskog i nacionalnog identiteta, zabrane diskriminacije, bezbednosti i politike neutralnosti, migracija, borbe protiv korupcije, ekologije, energetike, investicija, poljoprivrede, reforme pravosuđa, obrazovanja, regionalne saradnje i tako dalje. Iako nećemo analizirati svako poglavlje ponaosob, čitanjem već prvog poglavlja postaje jasno kakav vas sadržaj očekuje u nastavku. Urednici su pridali veliki značaj multidisciplinarnom pristupu, istorijskom, politikološkom, pravnom, filozofskom, ekološkom, bezbednosnom, što se vidi i iz izbora autora koji su različite struke i profesija od univerzitetskih profesora, preko advokata, novinara, čelnika međunarodnih i nevladinih organizacija, do državnih službenika i mlađih istraživača. Pored toga, pluralizam zaključaka je ono što ovu publikaciju čini vrednom. Iako to možda naziv zbornika implicitno govori, sadržinski on ni u kom slučaju nije puki hvalospev Evropske unije. Naprotiv, svojim integritetom autori su garantovali objektivan i nepriistrasan, pre svega, kritički stav, pružajući čitaocu mogućnost da naposletku sam donese svoj vrednosni sud o značaju, ulozi, razvoju i perspektivi evropskih integracija. Ono što, s druge strane, odskače od polazne pretpostavke projekata jeste da su mnogi autori temeljno obrzložili razloge ličnog, ali i opšteprisutnog evroskepticizma, što pokazuje da nije samo neznanje razlog ovakvim tendencijama u Srbiji. S tim u vezi, svoj doprinos zborniku, iz redova istraživača Instituta, pružio je naučni saradnik dr Dušan Proroković, načelnik Centra za evroazijske studije, radom na temu „Od Soluna do Sofije: Zašto je slabio uticaj EU na Zapadnom Balkanu“ u okviru poslednje tribine, koja je održana u Beogradu, a pod nazivom „Srbija i EU: Nakon samita u Sofiji“. U svom radu on pojašnjava zaokret u metodskom pristupu institucija EU prema političkim procesima na „Zapadnom Balkanu“ i ističe da usled nedostatka garancije da će do proširenja doći je „neophodno pojasniti šta jeste realno i održivo rešenje u narednim decenijama i kako dalje institucionalizovati saradnju sa EU“. Uzrok porasta „evroskepticizma“ nalazi u kontinualnom slabljenju uticaja Brisela u regionu uz tvrdnju da je EU „izgubila momentum“ i propustila priliku da sama kreira ili ključno utiče na definisanje sistemskog rešenja, te ostala prinudena da se oslanja na strategiju *bottom-up*“.

Promocija zbornika održana je na FPN u okviru debate „Evropske integracije Srbije – deset godina nakon podnošenja zahteva za članstvo”, a na kojoj su govorili dekan Fakulteta političkih nauka Prof. dr Dragan Simić, ambasador i šef delegacije Evropske unije u Srbiji NJ.E. gospodin Sem Fabrici i generalna sekretarka Evropskog pokreta u Srbiji Suzana Grubješić. Moderator skupa bio je Prof. dr Dejan Milenković, prodekan Fakulteta političkih nauka.

Ako uzmemo u obzir da gotovo da nema sfere života koju ne tangira proces evropskih integracija, zbornik radova „Evropa za mene“ predstavlja značajno štivo za svakog studenta ili istraživača čiji predmeti interesovanja prožimaju međunarodnu politiku, međunarodno pravo, bezbednost, ekonomiju, ekologiju i drugo. Pored toga, radovi sadrže niz preporuka koje mogu biti od izuzetnog značaja političkim odlučiocima. Iako ima nesumnjivi naučni i stručni značaj, ovaj zbornik bi, idealno, trebalo da bude štivo odgovornog glasača, građanina koji želi da svoje stavove temelji na znanju, a ne samo i isključivo na informacijama koje dobija preko sredstava javnog informisanja. Vrednost ovog zbornika za vašu biblioteku ogleda se upravo u raznolikosti i aktuelnosti tema koje su predmet analize i pluralizmu pristupa i zaključaka, a čiji su autori, eminentni naučnici i stručnjaci u svojim oblastima. Upravo ta raznolikost budi kod čitaoca inspiraciju za dalji istraživački rad, ili na dublje interesovanje na neku od već ponuđenih oblasti. Vreme će pokazati da li će, kako predviđamo, ovaj zbornik biti aktuelan sa svojim temama i nakon dužeg niza godina. Ukoliko želite da razvijete kritičko mišljenje na temu evropskih integracija, ovo knjiga pružiće vam mnoštvo korisnog materijala.

Isidora POP-LAZIĆ

ZAŠTO NARODI PROPADAJU POREKLO MOĆI, PROSPERITETA I SIROMAŠTVA

Daron Asemoglu, Džejms A. Robinson, *Zašto narodi propadaju – poreklo moći, prosperiteta i siromaštva*, Clio, 2014, 565 str.

Autori knjige „Zašto narodi propadaju – poreklo moći, prosperiteta i siromaštva“ ekonomsko stanje u različitim delovima sveta analiziraju prvenstveno na osnovu karakteristika političkih sistema, premda do izvesne mere prepoznaju i uticaj drugih elemenata – od geografske pozicije, preko otpora elita i specifičnih istorijskih okolnosti, do nenameravanih događaja i slučajnosti koje su vodile „ključnim skretnicama“ u razvoju. Posebno interesantan deo argumentacije ovog dela predstavlja aspekt kreativne destrukcije – jednog od presudnih postupaka, ali i izazova, kojim se prethodna znanja, metode i instrumenti prevazilaze u korist novih procesa, perspektiva razvoja i drugih aktera. Fenomen kreativne destrukcije za autore ne predstavlja samo preduslov za ubrzalu modernizaciju i podsticanje veće efikasnosti i delotvornosti nekog sistema. Naime, neometanje ovog procesa u velikoj meri se poistovećuje sa granicama poštovanja razvoja, nezavisnosti i sloboda institucija kao takvih, što zauzvrat podstiče i veći stepen uključivanja, pa i poverenja, različitih društvenih grupa u sistem po sistemu povratne sprege. Primer gradića koji je podeljen državnom granicom između dve zemlje sa potpuno odvojenim iskustvima razvoja nije primenjiv samo na konkretni, američko-meksički slučaj, već se može naći i na mnogim drugim mestima u svetu gde institucionalni poredak ima različite kapacitete delovanja i postepeno vode i različitim ishodima.

U svojoj analizi prof. Daron Asemoglu i prof. Džejms A. Robinson polaze od osnovne hipoteze da uvećanje stepena političkih i ekonomskih sloboda obezbeđuje ubedljiviji i održiviji napredak država. Tu pretpostavku autori dosta ubedljivo ilustruju obuhvatnom istorijskom, ekonomskom i političkom analizom razvoja različitih država i delova sveta u različitim vremenskim periodima. Prilikom prikaza različitih primera – od ustanova i nasleđa Mletačke republike, preko SSSR-a, do savremenih afričkih država – prof. Asemoglu i prof. Robinson prave razliku između uspešnih, inkluzivnih tipova institucija i sistema s jedne strane, i ekstraktivnih političkih i ekonomskih modela koji, po njihovom uverenju i iznetoj argumentaciji, ometaju dubinske promene i uvećanje efikasnosti. Prepuštanje kreativnoj destrukciji ne samo da omogućava nove razvojne prilike, već otvara i opcije za nove igrače na ekonomskom ili nekom drugom terenu; to je u velikoj meri razlog što je u nekim zemljama Afrike (ali i u drugim regionima sveta) preobražajni postupak sproveden delimično ili je nažalost potpuno napušten, budući da se kosio sa interesima grupa koje su bile dovoljno moćne da osiguraju održanje statusa kvo.

U razvoju svoje hipoteze autori na interesantan način prikazuju proces kreativne destrukcije u raznim epohama u različitim društvenim kontekstima. Evropska aristokratija je tako od samog početka, tj. od 18. veka pružala otpor industrijalizaciji, koja je, s druge strane, pružila značajne prilike za uspon trgovačke klase; takođe, političke elite i druge moćne grupe oduvek su strepele da se njihove privilegije ne izgube usled promene razvojne paradigme koja im je išla u prilog. U srži ideje autora jeste da je za osiguranje neometanog privrednog rasta i prosperiteta nužno da proces kreativne destrukcije ne bude blokiran od strane „ekonomskih i političkih gubitnika“, što je proces koji je, nažalost, prisutan od najdavnijih vremena i u gotovo svim delovima sveta, premda ne u jednakoj meri. Jedan od glavnih utisaka u vezi sa knjigom jeste da institucije i sistemi koji ne ometaju kreativnu destrukciju, tj. inkluzivniji sistemi, možda jesu podložni promenama i izvesnoj nestabilnosti, međutim, ukoliko su dovoljno fleksibilni dovoljno dugo vremena – i ukoliko pravni okvir to ohrabruje – takav manir funkcionalisanja postepeno postaje deo institucionalnog nasleđa. U tom smislu, otvorenost, pluralizam i načela vladavine prava za autore predstavljaju ključ takozvane „blagotvorne spirale“ – procesa koji podupire inkluzivnost sistema, istovremeno zaviseći od njega.

U sadržinskom smislu knjiga „Zašto narodi propadaju – poreklo moći, prosperiteta i siromaštva“ sastoji se od petnaest poglavlja koja su fokusirana na nekoliko tema, manje ili više povezanih sa institucionalnim kontekstom. U njih se ubraja važnost što inkluzivnijih političkih i ekonomskih ustanova za prevazilaženje siromaštva i perspektive održivog rasta (autori ih nazivaju i „pokretačkim snagama napretka“), mogućnost preokretanja razvojnog modela (koja može ići i u ekstraktivnom pravcu usled nemogućnosti prevazilaženja različitih prepreka, što autori ilustruju na primeru opadanja moći Mletačke republike), kao i značaj institucionalne zaostavštine za bliže razumevanje pojedinačnog konteksta i razvojnih dometa date zemlje ili regiona. Po mišljenju autora ovog prikaza, posebnu vrednost ovog multidisciplinarnog dela čini značajan broj istorijskih i savremenih primera na kojima prof. Asemoglu i prof. Robinson primenjuju svoju istraživačku matricu, uz istovremeno nastojanje da razmotre i razumeju i specifičnosti svakog analiziranog slučaja. Pored toga, poređenje situacija i primera koji su vremenski i prostorno udaljeni ne samo da podstiče na razmišljanje, već i doprinosi utisku da se radi o koherentnoj studiji sa pristupom koji je dosledan, jasan i vidljiv u svim delovima knjige.

Autori tako na zanimljiv način argumentuju da su načinjeni izbori ili proizvodi okolnosti u nekim presudnim momentima u pojedinim zemljama značajno uticali na pravac kretanja, kao i „ključnog skretanja“ njihovog čitavog daljeg razvoja. Način na koji su se glavni akteri ili neki procesi odnosili tokom tih „ključnih“ perioda nisu obavezno vodili u prvobitno željenom smeru, budući da su se nekada dešavale i nepredviđene okolnosti i slučajnosti koje su, retrospektivno gledano, označile skretnicu u neki drugi

model razvoja. Autori se, bez većih teškoća, služe povezivanjem hronološki udaljenih događaja, poput velikog poraza snažne španske Armade pred britanskim ostrvima 1588. godine, koja je velikim delom, kako se navodi, rezultat slučajnosti – kombinacije izuzetno loših vremenskih uslova i taktički loših odluka privremenog zamenika komandanta španske flote – sa početkom uspona britanske mornarice, prevlasti u atlantskoj trgovini i, najzad, stvaranja inkluzivnijih političkih institucija čitav jedan vek kasnije.

Premda se takvo povezivanje možda može činiti nedovoljno osnovanim, u knjizi se napominje da ključne skretnice ne moraju označavati promene nabolje, kao i da one ne moraju biti kratkoročno uočljive, iako to ponekad jesu. Primera radi, dekolonizacija Afrike predstavlja je priliku za promenu paradigme u velikom broju zemalja, ali je u najvećem delu kontinenta ipak ishodovala opstankom „uklete spirale“ – ekstraktivnih modela razvoja i u narednim decenijama, pa i do današnjeg dana. Ipak, primer jedne zemlje u južnom delu Afrike koja je u trenutku sticanja nezavisnosti posedovala neke plemenske političko-ekonomski ustanove, i čije su vodeće grupe nastojale da institucije postepeno unaprede i za to pridobiju i druge građane, pokazuju da su neke države uspele da iskoriste priliku da se samostalno razviju u inkluzivnom pravcu, mada je to u podsaharskom kontekstu i dalje jedan od retkih izuzetaka.

Argumentaciji autora možda se do izvesne mere može prigovoriti da ne uvažava u dovoljnoj meri društveno-kulturološke, bezbednosne i neke druge specifičnosti pojedinih aktera, olicene npr. u izrazito dugom periodu visokih stopa privrednog rasta Kine u periodu od više decenija, za koji se tvrdi da nije dugoročno održiv u tom obimu ni obliku. Premda se prepoznaje da je „zemlja načinila velike korake prema inkluzivnim ekonomskim institucijama“, istovremeno se napominje da je „kinesko iskustvo primer rasta pod ekstraktivnim političkim institucijama“, te da nesklad između dva aspekta i jako prisustvo kineske države u privredi faktički ometa kreativnu destrukciju i stvaranje održivijeg institucionalnog konteksta na dugoročnom planu. Premda primena alata i pojmove zastupljenih u knjizi možda ne može da se u celosti na odgovarajući način primeni na Kinu, pa ni na neke druge zemlje, autori i u analizi kineskog rasta nastoje da se drže postavljene istraživačke matrice, što je s jedne strane jednostavnije za razumevanje pa i dosledno, ali je utoliko i diskutabilnije s aspekta nedovoljno dubinskog pojašnjavanja specifičnosti pojedinih slučajeva. U krajnjem slučaju, spomenuti način analize primera poput kineskog predstavlja zahvalan prostor za diskusiju i sučeljavanje različitih stavova, što je u akademskom pogledu ne samo zanimljivo, već i svrshishodno.

Delo „Zašto narodi propadaju – poreklo moći, prosperiteta i siromaštva“ predstavlja ozbiljno i zanimljivo nastojanje da se izdvoje, analiziraju i nastoje razumeti univerzalne crte koje označavaju (trajnu) razliku između naprednih i manje naprednih teritorija. Spoj istorijskih, privrednih, političkih i društvenih tumačenja i brojne studije slučaja ovu knjigu čine relevantnom

za sticanje celovitijeg uvida u opšte ekonomske i druge procese i izazove sa kojima se suočavaju različiti regioni sveta, za razmišljanje o granicama između institucionalnog i društvenog konteksta, o istorijskim pravilnostima i slučajnostima, kao i o tome u kojoj meri i pod kojim okolnostima se neke situacije mogu smatrati izuzetnim.

Miloš PETROVIĆ

INDIJSKO-AFRIČKO PARTNERSTVO

Ajay Kumar Dubey, Aparajita Biswas (eds.), *India and Africa's partnership: A vision for a new future*, Springer, New Delhi, Heidelberg, New York, Dordrecht, London 2016.

Adži Kumar Dube (*Ajay Kumar Dubey*) autor je deset knjiga i direktor centra za afričke studije Univerziteta Džavaharlal Nehru. Pored Indo-afričkih odnosa, koji su primarni fokus njegovog interesovanja, bavi se još i ulogom Francuske u Africi, kao i postkolonijalnim politikama u bivšim francuskim kolonijama. Aparadžita Bišvas (*Aparajita Biswas*) je doktorirala 1990. godine na temu Indo-afričkih studija na Univerzitetu u Mumbaju, trenutno je direktor departmana za afričke studije na tom univerzitetu.

Indijska ekonomija je jedna od najbrže rastućih ekonomija na svetu sa sve značajnjom ulogom u okviru inicijative G20. Indija nastoji da projektuje svoju ekonomsku snagu u druge regione, a Afrika predstavlja idealno mesto za to. Trgovinska razmena između Indije i gradova na istoku Afrike postojala je još od srednjovekovnih vremena, a zajednička kolonijalna prošlost je (pomalo paradoksalno) dodatno zbližila Indiju sa afričkim kontinentom. Naime, stvoreni su dodatni trgovački putevi, broj Indijaca u Africi se značajno uvećao, a engleski jezik je olakšao komunikaciju. Veze koje je nekada gradila britanska imperija, kako bi bolje integrisala svoje kolonije i povećala stepen njihove samoodrživosti, sada koriste Indijci u cilju ojačavanja saradnje sa zemljama globalnog juga. Pored već pomenutih pogodnih okolnosti u vidu engleskog jezika i značajne indijske dijaspore, Afrika predstavlja „plodno tlo“ za indijske investicije i zbog svojih inherentnih karakteristika. Afričko tržište obiluje jeftinom radnom snagom i mnogobrojnim prirodnim resursima; istovremeno broj pripadnika afričke srednje klase, kao i njihova kupovna moć, konstantno raste. Ovakav trend uočile su i indijske kompanije uvidevši da je u Africi moguće ostvariti profit i zbog ogromnog broja sve bogatijih potrošača – a ne samo na osnovu jeftinih faktora proizvodnje.

Ovaj zbornik radova predstavlja savremeni prikaz Indo-afričkih odnosa u kontekstu saradnje Jug–Jug, s ciljem da preispita da li je ta saradnja zaista uzajamno korisna. Pristup prilikom pisanja ovih tekstova je ekonomski determinisan: kao glavna merila saradnje uzeti su pokazatelji trgovine, investicija, razvojne pomoći. Dodatno, u analizu su uključeni pokazatelji saradnje u oblastima zdravstva i obrazovanja, kao i uticaj brojne indijske dijaspore u Africi.

Knjiga je podeljena u šest delova. Prvi deo analizira istorijske odnose između Indije i Podsaharske Afrike konstatujući da su se odnosi razvili još u predkolonijalno vreme zahvaljujući relativnoj geografskoj blizini između Afrike i Indije. Za vreme kolonijalizma mnogi Indijci su došli u delove Afrike koji su bili kolonizovani od strane Britanije, ali i na Mauricijus. Nakon što se

izborila za vlastitu nezavisnost Indija je počela da podržava afričke pokrete za nezavisnost. Saradnja u XX veku kulminirala je osnivanjem Pokreta nesvrstanih. Savremeni odnosi između Indije i Afrike odvijaju se u oviru saradnje Jug–Jug i u okviru BRIKS-a. Autori smatraju da tradicionalno dobri odnosi između Indije i afričkih zemalja mogu poslužiti kao katalizator, te ubrzati i osnažiti međusobnu saradnju.

Drugo poglavlje razmatra konceptualni i institucionalni okvir investiranja Indije u Afriku, kao i njegovu promenu tokom vremena. U poslednjoj deceniji XX veka investicije Indije u Africi bile su bazirane isključivo na eksploraciji prirodnih resursa. Kako je rastao politički uticaj Indije tako je raslo i interesovanje Indije za Afriku. Početkom 2000-ih Indija je pomoću svojih razvojnih agencija dodeljivala Africi značajna sredstva u želji da impresionira afričke vlade. Zatim su u Afriku pristigli veliki indijski koncerni poput TATA-e i Mital-a, Mohindre i dr., da bi na kraju (uz veliku pomoć dijaspore) bila otvarana mala i srednja preduzeća.

Treće poglavlje se nadovezuje na prethodno objašnjavajući suština investicionih politika indijskih kompanija koje žele da posluju na afričkom tržištu pod komercijalnim uslovima (tzv. *market seeking* princip). U ovom poglavlju autori govore i o teškoćama poslovanja na afričkom tržištu. Kao najveće probleme indijski investitori navode loše poslovno okruženje i regulatorni okvir, nedostatak jasnih bilateralnih sporazuma između Indije i afričkih zemalja i neintegrisano lokalno tržište.

U četvrtom poglavlju govori se o strateškim interesima Indije. Autori navode da iako je saradnja između afričkih zemalja i Indije zasnovana na partnerskim osnovama, Indija mora da iskoristi svoje angažovanje u Africi kako bi obezbedila vlastitu energetsku sigurnost. Poglavlje pruža mnoštvo podataka o angažovanju indijskih kompanija u energetskom sektoru.

Peto poglavlje govori o ekonomskoj diplomaciji koju Indija primenjuje u Africi. To su, pre svega, tehnička saradnja, prenos znanja veština i tehnologija. Autori ističu i jednu zanimljivost – to je da se umesto sada već ozloglašenog termina „pomoć“ (*aid*) koristi termin „razvojna saradnja“. Cilj ovakvog diskursa je razbijanje imperialističkih stereotipa i jačanje Indoafričkog prijateljstva.

Šesto poglavlje detaljno razmatra uticaj indijske dijaspore. Od zanimljivosti izdvajamo da je na Mauricijusu indijska etnička zajednica na vlasti od 1968. godine, te da je Durban u Južnoj Africi sa preko 1,3 miliona Indijaca najveći „indijski grad“ van Indije. U ovom poglavlju, pored naglašavanja pozitivnih uticaja dijaspore, naveden je i negativan primer uticaja porodice Gupta u Južnoj Africi.

Knjiga obiluje aktuelnim podacima kao i izveštajima sa Indoafričkih samita koji se nalaze u aneksima. Takođe, dostupan je i spisak veoma kvalitetne literature korisne za dalje istraživanje ove teme.

Ovaj zbornik je interesantan za čitanje iz nekoliko razloga: saradnja Indije i Afrike je specifična čak i u okviru saradnje Jug–Jug, s obzirom na to da nekadašnja kolonija Indija sada nastoji da bude pokretač razvoja u velikom regionu kao što je Afrika. Naravno, primećujemo da je većina zemalja globalnog juga nekada bila u kolonijalnom status, te da je saradnja Jug–Jug zapravo saradnja bivših kolonija. Ipak, slučaj Indije nadilazi puku saradnju kolonija, s obzirom na to da indijske aktivnosti prevazilaze tradicionalne jezičke blokove koji su karakteristični za saradnju bivših kolonija. Tipičan primer „konzervativne eks-kolonijalne saradnje“ je slučaj Brazila koji u Africi nastupa gotovo isključivo u okviru lusofonog bloka. Takođe, autori implicitno ističu razlike indijskog u odnosu na kineski model nastupanja u Africi. Najjednostavnije, razliku između kineskog i indijskog modela možemo iskazati koristeći vojničku analogiju: indijsko angažovanje karakterišu „laserski navođene investicije“, dok je u slučaju Kine reč o „tepih bombardovanju investicijama“. Indijski model razbijja mitove unutar dela akademске zajednice koji tvrde da je Kini nemoguće parirati zbog velike finansijske snage te zemlje. Svakako da ni Indija ne može da parira Kini po količini investicija, ali to ne znači da ne može da ostvari svoje interese. Pojava Indije takođe ruši dogmu da je Afrika poligon za geopolitičku borbu između Kine i SAD. Afrika nije plen koji dve trenutno najsnažnije velike sile pokušavaju da podele, već ogromno tržište koje „vapi“ za investicijama, a ne ideološkim mantrama. Indija je dokaz da je moguće ostvariti poslovne interese bez obzira na zaostajanje za Kinom, ukoliko se deluje u skladu sa afričkim specifičnostima, a ne ideološkim predubeđenjima.

Danilo BABIĆ

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodna politika je časopis Instituta za međunarodnu politiku i privrednu u Beogradu, vodećeg srpskog instituta za proučavanje međunarodnih odnosa. Reč je o jednom od najstarijih časopisa u Srbiji koji objavljuje naučne i stručne članake iz oblasti međunarodnih odnosa i spoljne politike.

U svoja četiri godišnja izdanja, časopis *Međunarodna politika* ima za cilj da pripadnicima akademске zajednice, donosiocima odluka, kao i zainteresovanim pripadnicima šire javnosti, ponudi naučne i stručne članke orijentisane na razmatranje širokog spektra međunarodnih i spoljno-političkih pitanja. Tokom skoro sedam decenija postojanja, časopis je stekao priznanje u zemlji i svetu kao izvor članaka, analiza, studija i dokumentacije od autoriteta o savremenom razvoju međunarodnih odnosa.

Časopis objavljuje visokokvalitetne naučne i stručne članke o aktuelnim međunarodnim političkim, društvenim, ekonomskim, bezbednosnim i pravnim pitanjima, sa naglaskom na regione i teme od spoljnopolitičkog interesa za Srbiju. Prioritet se daje člancima koji pružaju teorijski i empirijski doprinos literaturi o aktuelnim spoljnopolitičkim i međunarodnim pitanjima, kao i o nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj politici. Časopis ima poseban interes da objavljuje članake koji kombinuju konceptualnu i teorijsku perspektivu sa empirijskim analizama koje se oslanjaju na različite metodološke pristupe.

Iako je, u prvih sedam decenija postojanja, časopis *Međunarodna politika* prioritetno objavljivao priloge o međunarodnim odnosima na srpskom jeziku, trenutno stanje međunarodnih odnosa i političkih nauka u Srbiji omogućava časopisu da se sve više fokusira na doprinos globalnoj literaturi o međunarodnim odnosima objavljinjem članaka i na engleskom jeziku, koji su napisani od strane domaćih ili inostranih autora.

Stremljenje ka racionalnom pogledu na savremene međunarodne odnose, a posebno na spoljnu politiku Srbije, prioritet je uređivačkog koncepta *Međunarodne politike*. Uređivački odbor daje prvenstvo prilozima koji sadrže profesionalni i uravnoteženi pristup međunarodnim pitanjima, kao i autorima koji nude otvorena, nepristrasna i ljubopitljiva gledišta aktuelnih međunarodnih procesa. Na taj način časopis nastoji da na što

kredibilniji način objasni raznolike i nedovoljno istražene nove fenomene na međunarodnoj sceni.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodne politike* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatile tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donešu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodna politika* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnoj politici*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovali u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smisljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljaju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljaju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodne politike* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenta mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvati ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za doношење suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predočeni samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodna politika*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštву (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodna politika*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodna politika*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I – Uputstvo za pisanje članaka

1. Naučni članci ne treba da sadrže više od 7.500, a stručni članci od 4.500 reči.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Iznad naslova teksta стоји име и презиме аутора чланска (и eventualна титула), назив институције у којој је запослен и њено седиште, као и лична адреса аутора за кореспонденцију (поштанска/институционална или електронска).
4. Уколико аутор има жељу да укаže читаоцима да pojedini погледи изнети у чланку одражавају његов лиčни став, а не институције у којој је запослен, неophodno је да на kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj ће то posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže на најбитније хипотезе на којима рад почиња. Apstrakt treba da sadrži до 120 reči, a ispod njega autor navodi до 12 ključних reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode сe u italic-u (npr. *status quo, a priori, de facto, acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju бити data puna imena, никако иницијали. Strano име и презиме треба писати у srpskoj transkripciji, с тим што се приликом првог помињања у тексту мора навести како глase у originalu, и то у загради posle srpske transkripcije.
8. Fusnote је neophodno писати на dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake за fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). *Ibid.* ili *ibidem* koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. *Ibid.*, str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se

organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice Word formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic-u*, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. Žaklina NOVIČIĆ).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Vladimiru Trapari, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na e-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs ili dr Ani Jović-Lazić, zameniku glavnog i odgovornog urednika *Međunarodne politike* na e-mail: anajovic@diplomacy.bg.ac.rs.

Uredništvo

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNA politika / главни и одговорни urednik Vladimir Trapara. - God. 1, br. 1 (1950)-. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privrednu, 1950- (Beograd : Donat graf). - 24 cm

Tromesečno.

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika
COBISS.SR-ID 3092482

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Miloš M. Petrović, *Nastanak ukrajinske krize: od političke iluzije Evropske unije do bitke za postsovjetsku Evropu*, broširano, 2019, 120 str.

Balkan u doba globalnog preuređivanja, Slobodan Janković, Marina Kostić (ur.), broširano, 2019, 204 str.

Miloš V. Jončić, *Međunarodnopravni položaj civilnog stanovništva u oružanim sukobima*, broširano, 2019, 366 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1929–1935.*, broširano, 2019, 290 str.

David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications, Nebojša Vuković (ed.), tvrd povez, 2019, 482 str.

Energetska diplomacija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima, Dušan Proroković (ur.), broširano, 2019, 274 str.

Mihajlo Vučić, *Mehanizmi ostvarivanja načela neuzrokovanja štete u praksi upravljanja međunarodnim vodotokovima*, broširano, 2019, 276 str.

Srđan T. Korać, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, broširano, 2019, 212 str.

Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović, *Svetска trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite, tvrd povez*, 2018, 309 str.

Upotreba sile u međunarodnim odnosima, Žaklina Novićić (ur.), broširano, 2018, 286 str.

Dragoljub Todić, *Ujedinjene nacije, međunarodni ugovori i životna sredina*, broširano, 2018, 372 str.

Dobrica D. Vesić, *Konstruktivna i kreativna destrukcija – u ekonomiji i menadžmentu*, tvrd povez, 2018, 222 str.

Budućnost saradnje Kine i Srbije, Ivona Lađevac (ur.), broširano, 2018, 150 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina SHS i Sovjetska Rusija (SSSR) 1918–1929*, tvrd povez, 2018, 402 str.

Srbija i svet u 2017. godini, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.), broširano, 2018, 244 str.

Ivana Božić Miljković, *Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka*, broširano, 2018, 204 str.

Kosovo: sui generis or a precedent in international relations, Dušan Proroković (ur.), tvrd povez, 2018, 344 str.

Initiatives of the 'New Silk Road' – Achievements and Challenges, Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), broširano, 2017, 530 str.

SPAJAJUĆI ISTOK I ZAPAD – Spomenica profesora Predraga Simića, Jasminka Simić (prir.), tvrd povez, 2017, 624 str.

Međunarodno javno pravo i međunarodni odnosi – Bibliografija 1834–2016., Đorđe Lopičić, Jelena Lopičić Jančić, (prir.), tvrd povez, 2017, 912 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1935–1941*, broširano, 2017, 496 str.

Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti, Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (ur.), broširano, 2017, 406 str.

Ana Pantelić, *Suzbijanje siromaštva i zemljama u razvoju*, tvrd povez, 2017, 396 str.

Aleksandar Jazić, *Vanredne situacije i savremeni trendovi razvoja sistema zaštita*, broširano, 2017, 128 str.